

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

6

6

1966

JÚNIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

623	SINKÓ ERVIN NAPRÓL NAPRA
647	BORI IMRE ÍRÓK A „PÁLYA SZÉLÉN”
659	MÁNDY IVÁN RÉGI IDŐK MOZIJA
665	GOBBY FEHER GYULA A STRANDFÜRDŐ MEGNYITÁSA
684	TOLNAI OTTÓ A VIRÁGZÓ FOLYÓ
694	BRASNYÓ ISTVÁN VERSEK AZ ÁLLHATATOSSÁGRÓL
702	FRANCI ZAGORICNIK DERŰS KATEDRÁLIS
708	AZ ÚJ NÉMET LÍRÁBÓL
718	VÉGEL LÁSZLÓ DISPUTA
726	ZORAN PAVLOVIĆ A MŰVÉSZET ÉS A TÁRSADALOM
734	VUKOVICS GÉZA KÉT VILÁGSIKER ANATÓMIÁJA
744	ACS JÓZSEF FIATAL MAGYAR MŰVÉSZEK TÁRLATA BELGRÁDBAN

KÉPZŐMŰVÉSZETI
MELLÉKLETÜNK
A FIATAL MŰVÉSZEK
STÚDIÓJA
BELGRÁDI TÁRLATÁNAK
ANYAGABÓL

NAPRÓL NAPRA

SINKÓ ERVIN

Nichts ist, als ich, und du; und wenn wir zwei nicht sein, So ist
Gott nicht mehr Gott und fällt der Himmel ein.

Angelus Silesius

Ezerkilencszázhatvanöt szilveszter éjszakáján boldog új évet kívántunk egymásnak, és az éjjél utáni beszélgetésből ezt jegyeztem fel magamnak:

Nem szeretem a globális nézeteket. Legtöbbször kimarad belőlük az én és a te. Az aminek nemcsak Angelus Silesius, hanem Marx is döntő fontosságot tulajdonít.

„Egyedül a *politikai* emancipáció még nem az emberi emancipáció *Minden* emancipáció visszavezeti az ember világát, az emberi viszonyokat magára *az emberre*.”

Ezt Marx a zsidókérdéssel kapcsolatban írta.

Az egész életünk nem globális megoldásokon, hanem a számtalan részletkérdés megoldásán, részletkérdéseken múlik. Az *egész* élet nem más, mint sok-sok apró, aprócska, legeslegapróbb részlet. Valamiféle a részletek, a pillanatok felett álló s a maga kifürkészhetetlen vagy ha úgy tetszik, nem kifürkészhetetlen, mindenesetre *időtlen* céljai megvalósításán rendületlen derűvel munkálkodó Gondviselés — vigasznak túlságosan buta és azonkívül felháborítóan prepotens elképzelés. Különösen akkor, ha bárki vagy bármi az efféle Gondviseléssel azonosítja magát. Úgy is mondhatnám: a leggyönyörűbb céloknál is lényegesebbek és lelkesítőbbek az eszközök. Hogy ez nihilizmus? Hogy ez nihilisztikus tagadása a történelmi folyamatnak, a történelem értelmességének és értelmének?

Ez félreértés, mely azon alapszik, hogy a pont az, amitől értelmessé válik a mondat. Igazság szerint a mondatot az teszi értelmessé, ami magában a mondatban, a mondat részeiben, e részek egymáshoz való viszonyában foglaltatik benne. Nincs más, mint a részlet. Az örökkévalóság az ügyefogyott vagy a szélhámoskodó emberi elme fikciója.

Hogy ezek szerint nincsenek nagy célok, melyeknek minden egyebet alá kell rendelni? Nem, nem ezt gondolom. Legalábbis nem így. Amit hangsúlyozok, az csak ennyi: a cél nagyságának, a cél nagyszerűségének, minden célnak megbízható kritériuma az út, amely hozzá vezet, az

az út, mely magában is és minden részlegében is a megvalósulásnak egy-egy állomása. Csak ez az út — „*célravezető*”.

Igen, van rangfokozat. Ezt nem szabad szem elől téveszteni. S ennek a rangfokozatnak a jegyében tiltakozni kell az ellen, hogy bárki is fölényesen azzal intézzen el valamit, hogy de hiszen az *csak* részletkérdés. Ez a „csak” azt jelenti, hogy valaki a fiktív és prepotens Gondviselés fiktív magasztalából, tehát hamis szempontból tekinti és értékeli a valóságot. Mindnyájan külön-külön és mindnyájunk minden órája és minden pillanata, apánk, anyánk, kedvesünk, testvérünk, barátunk, mind és minden egyes ember az emberiséghez viszonyítva részletkérdés — és ezért mondom: tiszteld, tiszteld mindenekfölött a részletkérdéseket, mert enélkül a nagy szó: az emberiség is üres szavá válik. A részletkérdések tisztelete nélkül a történelmi cél csak fantom és maga az igazság is csak szólam. Fantommá válhat és szólamná a részleteket semmibe vevő gyakorlat által. Marx el-elképeszt az okosságával például akkor, mikor az ember és a majdani kommunista társadalom viszonyáról elmélkedve megjegyzi:

„Mindenekelőtt óvakodni kell attól, hogy „a társadalom” az egyén ellenében mint valami absztrakció rögzítettessék meg.”

Gyakorlatban az következik ebből, hogy le kell törni az öntelt globális „világnézet” fennhéjázó, messzianisztikus dölyfét, és jogaikba kell iktatni a részleteket, a hétköznapi apró-cseprő problémákat, amiktől nekünk, egyszer élő embereknek az egyetlen életünk, a mindennapi mai napunk, tehát az is függ, amit a mai nap készít elő és formál, a jövő. Mi következik ebből? Az, hogy tisztelet és a legteljesebb, szenvedélyes figyelem jár ki a részletkérdéseknek. Éljenek a részletkérdések! Éljenek a lappáliák! Ez már a jelszavam. Túlzott szerénység? Dehogy, ez, épp ez a lehető legszerénytelenebb követelés.

Boldog új évet. Az elmúlt 1965. esztendő, persze, éppoly befejezetlen, éppoly kevéssé múlt el, mint mind a többi eddig volt és mint majd mind a leendő esztendők, hónapok, napok és órák. Ami van, az az egyetlen és hömpölygésében meg sose álló folyama az időnek. Velünk, majd nélkülünk.

Dátumok, melyek mellett megilletődve időzünk el és tekintünk vissza vagy előre — borongva, fürkészve, szorongva, reménykedve —, a dátumok csak a mi arasznyi életünk mértékei. Nem tudunk megenni nélkülük. A mi dátumaink — mintha elkeríthetnének általuk múltunkat a jelenünktől és a jelent a jövőtől! Ahogy külön van a temetők helye és külön vannak az élő emberek lakóházai. Mintha valami is volna, ami után véglegesen pontot lehetne tenni! Mintha lehetne, hogy az új évvel, az új századdal vagy akár milleniummal a folytatás helyett az újrakezés kezdődjék! Tudniillik: ha lehetne, akkor mindennap és a nap bármely órájában is lehetne.

Igazság szerint azonban csakis a költői művek, csakis a nagy művészi alkotások képesek rá, hogy szakítsanak az inercia, a tehetetlen *folytatás* automatizmusával; csak a költői művek, csak a nagy művészi alkotások kezdik újra, fedezik fel újként és teremtik meg mindig újból az embernek a világot, az emberben és az embert a világban.

Ami azonban a művészeteken inneni közéleti — az ember már-már kísértésbe esik, hogy közhaláli-szféráról beszéljen, amikor a történelmet idézi fel —, ami a történelmet illeti: akár bunkóval üti le ember az embert, akár nyíllal, akár mint a Tróját ostromló páncélba öltözött antik vitézek, harckocsikon rohog gyilkos ütközetbe — akár lőfegyverrel, akár közönséges vagy atombombával irtják egymást a népek, akár a világúrt meghódító űrhajókról zúdul majd a halál és pusztulás „az ellenségre” — ellentétben a költészettel és művészetekkel, a történelemben ugyanannak az egy kánonnak az érvényessége döbönt meg, ugyanannak az egy ősi témának a végső fokon leleménytelenül egyhangú váltogatása és ismételtetése. Egy és ugyanazon automatikus folytatás. Ha káprázatosan tökéletesítve is, ugyanaz a kannibalizmus az, mely kezdettől fogva a tabuk és totemek kora óta tart — s az emberiség ama „igazi történelmének kezdete”, melynek elkerülhetetlen közleledtét Marx tudományosan bizonyította be s melynek elérézését, ilyen vagy olyan formában, már évezredek előtt is évezredek előtti próféták elragadtatott látomásaikban küszöbön állónak láttak, hittek és hirdettek — az emberiség amaz igazi történelme kezdetének még kezdete is, ez idő szerint is, egyelőre mintha elodázódott volna, mintha még mindig baljóslatúan csak halasztódna.

Eddig már néhányszor úgy látszott, hogy még csak ennek vagy annak kell megtörténnie, csak ez vagy az a kérdés vár még eldöntésre — és akkor nyomban elkezdődhet az új kezdet, az igazi emberi történelem, az eddigi kannibáli történelem vége és az igazinak a kezdete. S ma megint úgy látszik, miközben boldog új évet kívánunk egymásnak, megint úgy látszik, megint előbb még csak annak kell eldőlnie, hogy itt vagy ott a hatalmi téboly megszállottjai kirobbantanak-e egy harmadik világháborút — ezúttal atomháborút —, vagy sikerül-e ezt még mindig és immár mindigre elkerülni? Mert bár egyrészt soha még az ember így nem szégyenített meg a saját reális hatalma korlátlanágával minden maga álmodta leghatalmasabb isteneket is, mégis, épp azért, mert túlszárnyalva legvakmerőbb álmaikat is, akkora erővel hajtott szolgálataiba, melyekkel pillanatok alatt minden metropolisaival és évezredek káprázatos eredményeivel és emlékeivel együtt lakhatatlan sivataggá változtathatja az egész földi planétát — időszerűvé vált a kérdés: tud-e a *homo sapiens* ennek az ő saját mérhetetlenül megnőtt hatalmának ura maradni, vagy pedig a hegelii *Tücke des Objekts* babráll ki vele és szatirikusan fondorlatos dialektikával a *homo sapiens* felülmúlhatatlan diadalának eredménye a *homo sapiens*nek és világának megsemmisülése — a mindenható gyilkos apokaliptikusan gyökeres öngyilkossága lesz-e?

Ma ez a kérdés az új év küszöbén. Iszonyú és ugyanakkor — ha volna, akinek, mint az olümposzi isteneknek kívülről vagy fölülről, csak a szemléző szerepe jutott volna ki — komikus is. Mert ahogy szende lányok a virágszirmokat tépdeseve elmerengve találgatták: szeret? nem szeret? szeret? nem szeret? — úgy a minden látható és annyi legelrejtettebb erők diadalmas tudós ura, a világúri sétákra kiránduló, a Hold és a csillagok látogatására felkészült ember — egyazon személyben a megtestesült tehetetlenség is. Csak szűkölhet, és szűkölve csak elábrándozhat a kérdésen, hogy vajon bekövetkezik-e vagy nem az ő planetáris

méretű öngyilkos gyilkossága? Mert hogy mindennap, a nap bármelyik percében bekövetkezhet, az aligha vitatható. Hatalomtól és a még nagyobb hatalom vágyától deformált államférfiak és hadvezérek magukat mindig is az épeszűeknél eszesebbeknek, a megfontoló józanságnál jobban számítónak, ravaszabbnak tartották, s nem kell egyéb, mint olyan pillanatnyi helyzet, melyet ez vagy az a saját kalkulációi szerint minimálisan kockázatosnak, különlegesen megfelelőnek ítél, s ha hozzá még ez a fajta ravasz még valamiféle személyes megváltó küldetésben is hisz, ha valamiféle Gondviselés választott és ihletett eszközének tartja magát, akkor kigondolhatatlan olyan rémtett, melytől, küldetése tudatában, visszariadna.

Az új év, 1966, az új év. Mennyi esemény! De úgy is mondhatnám: micsoda dermesztő, micsoda *szörnyű* eseménytelenség! Rengeteg tudniillik az újság, a szenzációk tömege, csupa szenzáció — amik azonban egyáltalán nem, még csak csöppet se újdonságok. *Semper idem*. Most is, mint tegnap, az új évben is, mint az imént elmúltban, mindig más és mégis egy és ugyanazon fülsiketítő láрма kíséretében mindig arról, csak arról van szó, rádióban és újságban, csak arról, ami változatlanul magán viseli annak a korszaknak jellegét, melyet Marx a nem igazi emberi történelem, az emberiség történelem *előtti* korszakának minősített. Hiába kerültek a legtávolabbi csillagok kéznyújtásra közel s hiába hogy ami az áthidalható távolságot illeti, a Hold és a Föld között áthidalhatóbb ma a távolság, mint volt alig pár száz év előtt Debrecen és Kalkutta között. Csak közben, mind e szédületes vívmányok árnyékában, nagyhatalmak, államok, fajok, osztályok, határok konfliktusai, történelmi alakulatok, társadalmi érdekeltségek és érdekellentétek teszik a maguk tagadhatatlan realitásával tagadhatatlanul irreálissá *az embert* és teszik pusztá intellektuális fantomná azt a különleges minőséget, amit szép könyvek *az emberinek* neveznek.

Az új év. Mint az ó esztendő. Az ó esztendőben az amerikai repülőgépek az év minden egyes napján nagyobb mennyiségű bombát zúdítottak Észak- és Dél-Vietnamra, mint a második világháború idején bármelyik akciójukban. Mi mindenre nem lesz képes a most kezdődő 1966. évben a békének ez az amerikai hó szerelme, hány százezer tonna robbanó bombában fog még ez a békevágy megnyilatkozni? S a remény, hogy a nemzeti és mindennemű hatalmi politikai problémák helyét a szocializmus határain belül az emberek emberi problémái fogják elfoglalni? Mao Ce-tung úgy találja, hogy a szocializmus győzelméhez fűződött remények körül semmi baj sincs, idővel majd valóra fognak válni, csak ezt megelőzően nem szabad visszariadni egy harmadik, ezúttal atombombás világháborútól. Ellentétben a kishitűekkel, árulókkal és a Gonosz cinkosaival — Mao Ce-tung optimista. Mao Kínájának vagy Kína Mao-jának vezetése alatt a harmadik világháború után meg fog valósulni a kommunista világforgóradalom.

1966-ra ezt a biztatást kaptuk. Ez a biztatás nem biztató. S ha nemcsak a szocializmus eszméje, hanem a paradicsom megvalósításának biztosan célra vezető útja az, amit Mao Ce-tung oly lendületes és oly rendületlen optimizmussal követel és hirdet, akkor ez az út, sőt maga ez az optimizmus is elég ok rá, hogy elsötétüljön láthatárunk. Szentek és

ördögök, bár megszabadítanának végre bennünket mindennemű szent könyvektől, megváltóktól és papjaiktól! Most és mindörökké.

A mai bábeli nyelvzavar nem a soknyelvűségből, hanem abból következik, hogy egy és ugyanaz a szó nem egy és ugyanaz. Mintha a szó meghasonlott volna önmagával. Repülőgépek a békevágó, a béke hő szeretetéből hajtva, fáradhatatlanul — bombáznak és bombáznak. S a béke ilyen békés szóval párosul, mint a szó: offenzíva. S a békeoffenzíva jegyében január 2-án 1966-ban az egyik amerikai békekövet, Harriman, látogatást tett Titónál, de már ugyanezen a napon tovább is repült Delhibe, a másik békekövet, Goldbergnek hívják, már vissza is érkezett Amerikába, miután Olaszországban államférfiakkal és a pápával folytatott megbeszélést a béke érdekében — egy harmadik követ, szintén békekövet, név szerint Williams, nem átalotta a fáradságot, hogy Algériában Bumediannal tanácskozzék a békéről, utána Tuniszba röpült, hogy Burgibát beszélje rá a békére, közben a negyedik békekövet, Murphy máris befejezte ázsiai repülőkörútját, megjárta Koreát, Japánt stb. stb., s már úton is van vissza Amerikába. De Gaulle tíz percig — nyilván valaki az órájára nézett és számolta a perceket —, De Gaulle ugyancsak január 2-án nem kilenc, hanem tíz percig állt gondolataiba mélyedve Vincent Auriol ravatalánál. Mennyi hír, mennyi szenzáció — és semmi újság, *semper idem*. De ugyanaznap este Bécsből a rádión Bach karácsonyi oratóriumának negyedik részét hallgathattam — végre valami, ami új és újság és az marad.

A szavakkal baj van, a szó mintha csakugyan meghasonlott volna önmagával. „Sukarno testvér” — így titulálják honfitársai — egyáltalán nem sütkérezik testvéri indulatok fénykörében. Sukarno testvér birodalmában, Indonéziában, Sukarno testvér állítólagos védelmében, illetőleg az állítólag Sukarno testvér ellen szőtt összeesküvést megtorlandó, Sukarno testvér állítólagos hívei, az ő saját hivatalosan közölt számadataik szerint, rövid pár hét alatt nem kevesebb mint száznolcvan-hétezer embert löttek, illetve vertek agyon. Dél-Afrika, Kongó, Rhodesia — az embernek még csak hallucinálnia se kell hozzá, hogy meg-elevenedjék előtte a pokol. Démonokkal, kínszerszámokkal és az áldozatokkal. S hozzászokunk, észre se vesszük, hogy fogalmak, amik poétikus álomként éltek öntudatunkban, gondolatvilágunkban már csak nemzeti—nemzetközi politikai probléma minőségében bitorolják a helyet, mint például Ciprus szigete, mely Aphrodité helyett, aki a homéroszi himnusz szerint tudvalevően „édes kéjt tölt a halhatatlanok és halandók szívébe”, immár automatikusan Makariosz érseket és szakállát és a török Kücsük szép hangzású nevét, görögök és törökök ellenségeskedését, nagyhatalmak versengését juttatja csak eszünkbe.

A szavak. Az ember és ember között kapcsolat, közeledés és közelség, világos és kölcsönös megértés teremtésére hivatott szavak, rajongó hilt és legjobbak vére által megszentelt szavak is — béke, testvér, igazság —, szegény szavak, értelmüket vesztett vad csatakiáltások lettek. Az eredeti jelentésükben legnagyobb szavak, a legeslegszebb, épp a legeslegszebb szavak — gyermekeknél és aggastyánoknál is védtelenebbek. Hatalom kérdése, hogy ki mit tehet — és még inkább az, hogy ki mit mondhat — büntetlenül.

Egyáltalán, maradt-e még a közéletnek nevezett közhalálban bizonyos szavaknak más szerepük, mint az, hogy csatakiáltásra alkalmasak? Azokat igazolnák-e az események, akik rémségesen alábecsülik az emberek ítélőképességét és általában az emberi értelmet? Azokat igazolnák-e, akik abból indulnak ki, hogy csak minél többször és minél hangosabban kell ismételni, lehetőleg fáradhatatlanul a fülekbe üvöltetni és az újságlapokon vastag nagy betűkkel a szemekbe belerögzíteni a legabszurdabb akármit is — és nincs abszurdum, mely ily módon ne válnék közvéleménytől megszentelt igazsággá? Csak lárma, nagyon nagy, csak *elég* nagy lárma kell, s akkor az ember emberi szava érthetelenné s az ember realitásának emlegetése külön értelmetlenséggé válik, s a mindenható abszurdum jelenlétében az emberi igény és a gondolat, maga az emberi lét mint követelés úgy hat, mint valami együgyűen és groteszkül korszerűtlen fantomatikus csökevény.

A propaganda technikai tökélyének mai fokán, a napilapok, a képeslapok, a rádió és televízió adta lehetőségek korában, mikor a szellem feltartóztathatatlan, mindenüvé elható szabad sugárzása tette fölöslegessé a vándorútra kelt igehirdető apostolokat — paradox módon, épp a propaganda eszközeinek ez a tökéletessége az, ami kompromittálja, hitelétől fosztja meg, kábítószerré, a bourrage de crâne, a maszlagolás, a dehumanizálás piszkos szerszámává züllesztí a szót. A szót és az ügyet, aminek a megnevezésére kellene szolgálnia a szónak.

Ez az, amiről egyet-mást látva, de még többet előre sejtve, több mint fél századdal ezelőtt, pontosan 1909 januárjában írta egy kiváló képességű és érzékenységgű tudós forradalmár, Szabó Ervin:

„Amikor pártok és irányok lényegét meg akarjuk állapítani, óvakodnunk kell attól, hogy programokra, írásokra, elméletekre: — *szavakra* irányítsuk megfigyelésünket. Amit Marx góthai levelében mond: ‚hogy az igazi mozgalom egyetlen lépése többet ér, mint tucatnyi program’ — mélyreható igazság, méltó arra, hogy minden becsületes pártmozgalom jeligéjeül szolgáljon. De bizonyos, hogy ez a jelige is a többi pártelvek sorsára jutna, nevezetesen, hogy csak szürke elmélet maradna, arra való, hogy a párt lobogóján ragyogjon, híveket toborozzon, de a gyakorlatban csak annyira érvényesüljön, amennyire azt a *pártérdek* kívánja.”

S e megállapításokat nyomon követi egy az ilyenmű tudós értekezésekben szokatlan, de épp azért különleges erővel megragadó szubjektív, vallomásszerű sóhaj:

„Valóban, kevés tény tette sok ember számára nehezebben elviselhetővé a közéletet, mint a fennen hirdetett elméletek és a gyakorlati valóság azon meg nem egyezése, amely a mai politikai élet legjellegzetesebb tüneménye.”

Aki ebből arra következtetne, hogy Szabó Ervin nézete szerint a párt-program és az elmélet nem számít, hogy program és elmélet szinte mellékes, mert hiszen program és elmélet úgyis afféle írott malaszt, vagyis csak program és *csak* elmélet — az olyan alaposan értené félre a marxista, a forradalmár, a történettudós Szabó Ervin megállapításait, hogy talán nem is lehet ennél gyökeresebben félreérteni — vagy félre-magyarázni — gondolatot és magatartást.

Nem tudom, Magyarországon megkezdődött-e már Szabó Ervin renezsánsza, s hogy még mindig hat-e Révainak az a negatív ítélete Szabó Ervinről, melyet ő maga sommásan, a csalhatatlan bíró magabiztosságával és ugyanakkor — ez esetben is — a hajdani tanítvány szemmel látható ingerültségével, így formulázott meg:

„Szabó Ervinnek nemcsak szindikalista elmélete hibás, nemcsak a forradalmi munkáspárt szerepének értékelésében tévedett, hanem tévedett a marxizmus államelméletében, tévedett a nemzetközi munkásmozgalom fejlődési irányzatának értékelésében, tévedett az imperializmus értékelésében, tévedett a magyar 48—49-es forradalom elemzésében, és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányáról is... Szabó Ervinnek szinte nincs egyetlen mondata, melyet ne a legéberebb kritikával kellene olvasni.”

Ezzel szemben Szabó Ervin minden elfogulatlan mai olvasója úgy fog jární, mint ahogy én: mindig újra megdöbbsent az éleslátásával, mindig újra magával ragad az autentikusan forradalmi szellemmel párosult tudós módszeressége — és mindennekfölött az, ahogy előre meglátta és előre megrajzolta azokat az eltorzulásokat, melyek a forradalom szellemét, a munkáspártokat a pártbürokrácia elhatalmasodása következtében fenyegetik. Szabó Ervinnek egyik megállapítása, amit Révai mint a „szindikalista” bünbeesés kiáltó bizonyítékát idéz, eképpen hangzik:

„Az állam nemcsak egyszerűen szolgálja, végrehajtó szervezete az uralkodó gazdasági érdekeknek... hanem inkább az államhatalmat kezében tartó bürokrata vagy politikai csoport politikai eszköze.”

Épp ez az antimarxizmus elrettentő példajaként idézett mondat, melyet Szabó Ervin még az első világháború idején írt le, ma már tragikusan tagadhatatlan, tragikusan átélt, népek, közösségek és egyének tragikus tapasztalata a legújabb időkbl.

S mindez akkor jutott eszembe, mikor Predrag Vranickinek a *Vjesnik* újévi számában tett nyilatkozatát olvastam. A nyilatkozatnak azt a részét, mely a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége programjának és hétköznapiaink politikai és gazdasági gyakorlatának a viszonyával foglalkozik, oly meggyőzőnek és több szempontból is olyannyira fontosnak vélem, hogy legalábbis részben szó szerint idézem:

„Vitathatatlan, hogy a mi Programunk nagy történelmi dokumentum. Mindazok, akik gondolkodni tudnak, akik marxista, szocialista irányzatot követnek, ebben bizonyára nem kételkednek. Másrészről viszont a Program az program, és más kérdés, hogy milyen következetesen, milyen radikálisan és milyen gyorsasággal valósul meg ez a program. Íme, ez az a kérdés, amely körül, az én véleményem szerint, alapvető nézeteltérések vannak közöttünk, természetesen nem beszélve azokról, akik az önkormányzat ellen vannak. Ami az általános irányt illeti, az mindnyájunk előtt világos. De mint mondtam, magában az elvek keresztülvitelében éles különbségek vannak a felfogások között, bár ugyanakkor e különbségek ellenére, ezek is, azok is tökéletesen a szocialista állásponton lehetnek vagy legalábbis gondolhatják, hogy ez valóban az álláspontjuk...”

Az újságíró azt a kérdést intézte többek között Predrag Vranickihez, hogy tudná-e konkrét példával megvilágítani azt az ellentétet, melyről beszélt és amely, szerinte, azok között élesedik ki mindjobban, akik egy-

formán a Program híveinek vallják magukat. A „kényes” kérdés elől Vranicki nem tért ki:

„Íme, a Nyolcadik Kongresszuson szembeszálltak a bürokratizmusnak egész koncepciójával, de senki nem látta, ki az, aki ellen a kritika irányul. Hogy egyesekről van-e szó vagy egész csoportokról. És természetes, hogy az ilyen kritikának nincs elég ereje és nem jár kellő eredménnyel, holott eredményes lehetne, hogyha a nézeteknek világosabb és nyíltabb kifejezésével ütköznének össze a különböző nézetek. Amint láthatja, az én számomra egyáltalán nem kétséges a mi általános álláspontjaink igazsága. Mert ezek a mi állásfoglalásaink, általában véve világméretben is a leghaladóbbak és legmélyebben fejezték ki a szocialista mozgalom pozitív tendenciáit. Most épp arról van szó, hogy ki hogyan valósítja meg ezeket a mi programatikus nézeteinket, ki mit gondol, hogy milyen részletekben és milyen gyorsasággal kell őket keresztülvinni és hogy ebben a processzusban milyen mértékben kell a dolgozókra támaszkodnunk...”

Tehát a Programnak, *megfelelő* gyakorlat mellett, döntő jelentősége lehet. A program az esetlegességeken túlmenően összefüggést, tartalmat, értelmet adhat az egész átalakulási forradalmi folyamat legapróbb részleteinek is. A program a maga, az ember emancipációjára törő célkitűzéseivel, egy olyan hatalmas humanisztikus pátosz hordozója, mely bujtogatón éli túl még a saját impozáns realizációit is. A program, mennél merészebb, mennél szélesebb és mennél emberibb távlatokat nyit, annál inkább nemcsak irányt jelöl, hanem egyben mindannak, ami megvalósul, a kritikája is. Példa rá a nagy francia forradalom, melynek a programja, épp e program utópisztikus illúziói — a posztulált polgári társadalmi rend mint a testvériség és egyenlőség ünnepi diadala a mindenkire átölelő és felemelő egyetemes szabadság birodalmában —, a programban foglalt illúziók váltak a győzelmes polgári társadalom *ellen* irányuló harcok kritikájának mindmáig szerfölött hatékony fegyvereivé.

A költő jut eszembe, az Ady Endre, aki Debrecenben, meg Nagyváradon újságíróskodva, reménytelen kis vidéki szerkesztőségekben kallódva és robotolva, légykőpéses hazafias olajnyomatokkal felékesített kiskocsmákban lumpolva, a nagyszerű, a csodálatos, az áhított távoli Nyugat szabad, színes, forgatagos életének gyönyöreiről nosztalgikus elvágódással rajzolt ki magának káprázatos álmképeket — és amikor aztán a sivár és hosszú küzdelmes évek álma testet öltött és tapintható testi közelbe került végre Párizs, Nizza, a francia Riviéra, akkor, a hétköznapjait immár Nyugaton élő költő, szinte visszavágyva az időt, mikor még mindez csak vágyálomként élt képzeletében, felsóhajt, és sóhaja panaszos szemrehányásba, vádoló, nem az álmokat, hanem a megvalósulásokat vádoló vallomásba csendül ki:

O Élet, milyen szép minden tájad,
Melyet el nem érünk!

Ez, épp ugyanez a veszély fenyeget *minden* győzelmet, minden győztes forradalmat, tehát a szocialista forradalmakat is. Minden megvalósulást. A küzdelem lázában lelkesítő látomás, minden erő megfeszítésére

serkentő vágyban és akaratban mint eljövendő, nagy holnap él a jövő, és a legborzalmasabb jelen is csak szítja a harci kedvet. Mennél elviselhetetlenebb az, ami van, a képzelet annál igézetesebbé és ígéretesebbé festi ki magának azt, ami a jelen helyén, ha majd egyszer azt diadalmasan elsöpörni sikerül, valósággá lesz.

A jövőnek, melyért a harc folyik, az emocionális kötő ereje, az emocionális erőiben való produktivitása általában sokkalta nagyobb, mint a győztesen kiharcolt jelené. Ha végül a győzelem eredményeképpen az, ami addig a sóvárgott jövőendő volt, a mindennapi konkrét jelen összetett képében, mint szürke hétköznapiak lépten-nyomon tapasztalható bajai, korlátai, problémái, bosszúságok és akadályok összessége bontakozik ki, akkor előbb-utóbb akuttá válik a veszély, hogy a dezillúzió, a csalódás, a fáradtság, a beletörődés és az elközömbösülés hatalmasodjék el és ezzel együtt konvencionális külsőségek, dekoratív, de eredeti emocionális tartalmukat elvesztett jelképekké és benső hitelüket veszített szószátyár jelszavakká váljanak az egykori harc egykor eleven szimbólumai, eleven igazságai és eleven morális emberi tartalmai.

Az eredeti forradalmi lendületnek ez az elzsidbadása, ez a benső és külső passzivizálódás csak siettet, hogy fölülkerelkedjék és hamarosan mindenhatóvá váljék az a kormányzó hierarchia, mely a győztes forradalom nevében, de semmiképp se a forradalom szellemében kisajátítja az intézkedés, rendelkezés, az ellenőrzés, a jutalmazás és megtorlás kizárólagos jogát — és a kizárólagos hatáskörrel együtt járó kizárólagos kiváltságokat is. A hivatásos forradalmárokból a forradalom hivatásos gondviselőinek, főpapjainak és papjainak egy különleges szférája és — különböző rangfokozatokban — a hivatásos hatalmi szervei alakulnak ki.

Amily mértékben ez a felsőbb hatalmi szféra kialakul és állandósul, olyan mértékben válik legfőbb ideállá, a győztes forradalom legfőbb ideáljává, a konformizmus, azaz a szófogadó és buzgó szocialista alattvaló. S ezzel együtt, a győztes forradalomnak ettől a légkörétől elválaszthatatlanul az ügyesen alkalmazkodók, a jó bizonyítványt, a kegyeket keresők, a minden felsőbb helyről jött jelszót tele torokból fíradhatatlanul ismétlők, a minden intézkedésre versenyt éljenzők és bólogatók, minden önálló kritikus gondolatot bűnként megbélyegző hivatásos tapsolók serege.

Nem hiszem, hogy van győztes forradalom, mely eleve immunis a deformálódásnak ezzel a veszélyével szemben.

Predrag Vranicki épp ezért joggal emeli ki a jugoszláv kommunisták programjának korszakalkotó jelentőségét. A szocialista országok között Jugoszlávia kommunistái az elsők, akik olyan programot dolgoztak ki, amely már nemcsak a kapitalizmusnak, hanem magának a szocialista államhatalomnak is mint etatisztikus és bürokratikus rendszernek a kritikáját foglalja magában és a módszert is megjelöli a forradalom eredeti humánus tartalmai eltorzulásainak a kiküszöbölésére. Ez az első olyan kommunista pártprogram, mely felveti a kérdést és feleletet is ad a kérdésre, hogy miként lehet a győztes forradalmat *intézményesen* immunissá tenni az embert alattvalóvá degradáló, a társadalmi és szellemi életet megnyomorító „szocialista” államhatalom és államapparátus kialakulásának veszélyével szemben.

Az volt a szerencsénk — ma már nyilvánvaló, hogy ez szerencsénk volt — hogy röviddel a győzelem után, összeütközésbe kerültünk egy szocialista nagyhatalom hegemónisztikus állami bürokráciájával és ennek következtében, a sikeres ellenállás érdekében, a magunk létének új formákat és új tartalmakat kellett teremtenünk.

Mit jelent ez a jugoszláv szocialista paradoxon, hogy a győztes forradalom által létrejött államhatalom a maga programjának és feladatának vallja, hogy önmaga hatáskörét lehető leggyorsabban lehetőleg minimálisra redukálja s e programatikus feladat megvalósítása érdekében arra szólítja fel polgárait, hogy a legkülönbözőbb öngazgatási szervezetei kiépítésével, ez önkormányzati szervek sikeres működéséről gondoskodva, központi állami irányítások, intézkedések, rendeletek és beavatkozások objektumaiból emancipált szubjektumokká válva sietessék az államhatalom elhalását?

Az ilyen program nem annak az apoteózis, ami megvalósult jelen, hanem épp ellenkezőleg, kritikája a jelennek, túlmutat azon, mint valamin, amit kívánatos, lehet és kell lényegesen új formákkal és lényegesen új irányban túlhaladni. A jelen ezzel megszűnik az a bizonyos „táj” lenni, melyet „elértünk”. Nem megérkeztünk, hanem — a jelenbeli megvalósulásoknak az értéke és érdeme épp az, hogy új távlatok jegyében végre útra kelhetünk.

Ez a program a jelen emberét nem annyira egy majdan bekövetkező jövődönnek a csábító víziójával, hanem mindenekelőtt egy újonnan felszított elégedetlenséggel és igénnyel gazdagítja — gazdagítja és nyugtalanítja, követelőbbé teszi, mint valaha is volt, elégedetlenné teszi azaz, hogy egy sorsát intéző és fölötte örködő „szocialista” állam és államhivatalnokok gondviselő tevékenységének objektuma, fölébe rendelt hatalmak függvénye maradjon, igényévé teszi, hogy saját személyes belátása, saját, személyes tevékenysége és felelősségérzete szerint vegye ki részét a saját közössége ügyeinek és a saját sorsának megformálásából és irányításából.

Itt kezdődnek azonban azok a bizonyos „lappáliák”, melyek végül is döntő jelentőségűek. A program, még a legnagyobb és legmeggyőzőbben megindokolt program is, bármennyire előfeltétele a célirányos és koordinált társadalmi és egyéni erőfeszítéseknek, a programhoz azonkívül emberek is kellenek. A program önmagában tudatos társadalmi és egyéni erőfeszítések nélkül egyetlenegy központi és központosító állami szervet, állami hatóságot, sőt egyetlenegy aktákat gyártó és a közösség életét akták záporával irányító közigazgatási és politikai mandarint se, csak hajszálnyira se mozdít ki uralkodó helyzetéből. És nem azért, vagy legalábbis nem hiszem, hogy csak azért, mert a bürokrácia mindenáron bürokrácia akar maradni.

Személyes emlékekre hivatkozhatom. Immár meglehetősen hosszú és meglehetősen eseményes életem során volt alkalmam észrevenni és nemegyszer el-elcsodálkozni azon, hogy milyen különös és elháríthatatlan következetességgel, úgyszólván egyéni akarattól független automatizmusmal lép működésbe minden hatalmi szerv. Kezdhethetném az első világháború idején, a szabadkai 6-os honvédlaktanyában szerzett tapasztalataimon. Ott a magam bőrén kellett megtanulnom, hogy a tegnap még csendesnek, szerénynek és szolgálatkésznek ismert kis szatócs vagy az

ügyvéd, aki civilben korán kopaszodó családapa, szelid és szolid polgár volt s legfeljebb délutánonként, a szokásos kávéházi kártyapartijai közben, árult el némi temperamentumot, ez a szatócs és ez az ügyvéd mint lett egyszerre felismerhetetlenül másvalakivé a kaszányaudvaron, amint egyszerre altisztté illetve tisztí ranggal, mások, rangtalanok, köz-katonák fölé helyezett hatalmi pozíciót képviselt. És folytathatnám konkrét élmények felsorolásával forradalom és ellenforradalom idejéből, élményekkel, melyek egyetemlegesen bizonyítják, hogy a hatalmi helyzetek általában önműködően fölébe nőnek az embereknek, akik pillanatnyilag birtokosai, valójában egyben birtokai is hivatalos hatalmuknak. Van a hatalom és hatalmat gyakorló egyén viszonyában valami, amit nem volna túlzás démonikusnak nevezni, mert úgy látszik, hogy mennél inkább azonosul az ember „a pozíciójával”, annál inkább elveszti önmagát, az önmagával való eredeti közvetlen azonosságát.

A *Magyar Szóban* olvasom, hogy egy vajdasági gyárban rajtakaptak egy munkást a lopáson. Rábizonyították, hogy már hosszabb ideje lopkodja a gyárból a nyersanyagot. A munkás-önigazgatás elvének megfelelően a munkásoknak kellett elhatározniuk, hogy elbocsátják-e vagy sem a rendszeres tolvajlásban bűnös munkástársukat. A gyár munkásai titkos szavazással úgy döntöttek, hogy a leleplezett tolvaj továbbra is a gyárban, munkahelyén marad.

Érv az önigazgatás ellen? Bizonyíték, hogy nálunk a munkásság többsége még nem érett meg az önigazgatásra? Akiknek áttekintésük van arról, hogy mennyi hibás, elhamarkodott, az üzemnek és a szélesebb közönségnek érdekei ellen való határozatokat hoznak az üzemeiket igazgató munkások, bizonytal tudnának a vajdasági gyár munkásainak határozatához hasonló és annál is cifrább döntésekről is sokat beszélni. Hogy a gyár valamely tőkés-e, vagy pedig állami tulajdon, még ha az államot szocialista államnak is nevezik, a gyárat a dolgozók óriási többsége nem a magáénak, hanem pusztán munkahelyének tudja és érzi. Ahhoz, hogy a magáénak érezze, felelősségtudattal a közösség és ettől elválaszthatatlanul a saját személyes jóléte iránt, csak egy út van, ha egyáltalán van: ha nem fosztják meg a saját belátása szerint való döntés jogától, tehát nem a hibás és káros döntések jogától sem.

A nép teendőit elrendelő, a nép ellátásáról, nézeteinek és gondolatainak irányításáról autoritativ gondoskodó szocialista állam hatalmi szerveinek hatáskörét mindinkább a szocialista közösséget alkotó önigazgatási szervek, életfeltételeiket és anyagi és szellemi életüket önállóan formáló társadalmi sejtek, kisebb és nagyobb kollektívumok veszik át: ez a szocializmus jugoszláv értelmezése, ez a jugoszláv szocialista program. Vezető politikusaink beszédeiben és nyilatkozataiban s hasonlóképpen sajtónkban — e programnak megfelelően — a leggyakrabban visszatérő fogalmak s a legtöbbször hangoztatott követelmények: a deetatizálódás, a bürokrácia elleni küzdelem, az önigazgatás és a vélemények szabad harcának a szükségessége és követelése.

Ámde az önigazgatás elvén épülő új rendszer pillanatnyilag meglehetősen komplikálja a nagy társadalmi és termelési mechanizmus eredményes működését; új problémák keletkeznek, zavarok, konfliktusok, elakadások, akadályok, s mindennek tetejében még itt is, ott is, egyetemeken és folyóiratokban jelentkeznek csoportok és egyesek, akik a

programra hivatkozva hangoztatják a maguk nézeteit, bírálják, vitatkoznak, követeléseket támasztanak, kifogásolnak és helytelenítnek állami intézkedéseket, nyilvánosan rosszallják hivatalos személyek hivatalos nézeteit és felfogásait.

„Odafönt”, a hatalmi szervek és hivatalok szférájában természetesen akadnak személyiségek, akiknek a töméntelen sok nehézség láttán, s mennél inkább szaporodnak a nehézségek, annál inkább, annál sűrűbben jut eszükbe, hogy mennyivel rövidebb, hathatósabb és kényelmesebb módja az ügyek intézésének az, amit ma minálunk „adminisztratív módszereknek” szoktak nevezni: kiadni a parancsot és megfelelő fenyegetések, megtorlások és büntetések alkalmazásával keresztülvinni, hogy az odafent hozott rendeletet „odalent” fegyelmezetten végrehajtsák. S ami a hivatalos és hivatali tekintélyeket bíráló okvetetlenkedőket illeti, természetesen fel-felmerül „odafönt” a hatalom atavisztikus ábrándjaként a mindent orvosló, legalábbis pillanatnyilag csendet teremtő talizmán, ti. a jó szoros szájkosár, mely biztosítaná a türelmetlenség és okozkodók meghunyászkodása mellett a fönt elhatározott konstruktív tervek zavartalan megvalósítását. Az öngazgatás, a deatizálódás, az antibürokratizmus és a vélemények szabad harcának szép programja attól még megmaradhatna továbbra is szépnek és programnak, afféle meghatározatlanul távoli csodás jövő számára megőrzendő, lelkesítő és megnyugtató szónoklatokra alkalmat adó ereklyének.

A program nagyszerűségébe és szépségébe nem szabad belefeledkezni, a program aktuálissá tett egy harcot, a kritika harcát minden vonatkozásban és épp a cél érdekében, hogy a programpontokat a valóság testében konkretizáljuk, s ehhez konkrét személyeket és konkrét intézkedéseket kell nyilvánosan bírálni, mert nem mindegy, hogy sikerül-e meggyorsítani az időt, és nem mindegy, hogy az ember és a gondolat emancipációja megmarad-e a jövő zenéjének, vagy pedig máris látható és siettetendő folyamatként lesz része jelenbeli életünknek.

Sose tudtam megérteni, hogy mi az az együgyűség, mely az evangéliumok szerint üdvözít, és éppígy fölfoghatatlan maradt számomra a *sancta simplicitas* fogalma is. De annál inkább értem és átérzem, hogy nem is az a legfontosabb, hogy mennyiben indokolt és jogos-e egy bizonyos *intellektuális* türelmetlenség, mely elébe szalad a szükségszerűségek diktálta történelmi menetrendnek. Ez a türelmetlenség a legtermékenyebb intellektuális indulatok közül való s nélküle hiányozna az életből a forradalmi dinamika, a veszélyes, a követelő és alkotó ábránd, az anticipáció. S ahogy nem értem az együgyűség dicséretét, ahogy szinte sértésként hat a szó a *sancta simplicitas*-ról — egész lényemmel hálásan érzem át, hogy igenis van s hogy hozzátartozik az emberi értelemhez a *sancta impatientia*.

A zágrábi *Vjesnik*-ben olvasom a Tanjug moszkvai jelentését a Komszomol Központi Vezetősége első titkárának, Szegej Pavlovnak a Komszomol Központi Vezetősége plenáris ülésén tartott záróbeszédéről, melyben az „élesen bírálta a szovjet irodalomban és művészetben jelentkező némely irányzatokat, melyek, az ő szavai szerint, nem segítenek a szovjet ifjúságnak, hogy a jelenkor több jelenségét tárgyilagosan fogja föl és hogy helyes eszmei álláspontokat tegyen magáévá”.

A meglehetősen részletes beszámolóból megtudtam, hogy a Komszomol első titkára, Szergej Pavlov „különösen bírálta a *Novy Mir* című folyóiratot, melynek élén a költő Tvardovszkij áll, és a *Junoszt* című folyóiratot, melynek főszerkesztője Borisz Poljevoj”, és pedig azért bírálta őket élesen, mert hasábjaikon nagy nyilvánosságot biztosítanak a sztalin koncentrációs táborokról szóló irodalomnak, amit a Szovjetunióban „láger-irodalomnak” szoktak nevezni.

Az első titkár kijelentette erről a láger-irodalomról, hogy „lehetetlen, hogy ne aggasszon az, hogy igazi hősök és emberek helyett, akik képesek az aktív működésre, az írók olyan politikailag amorf személyiségekkel kezdenek foglalkozni, akik begubózkodtak a maguk egyéni élményeikbe és akik az ő társadalmi és polgári passzivitásukban bűvészmutatványokkal kápráztatnak”.

Arról is beszél a Komszomol Központi Vezetőségének első titkára, hogy „az utóbbi időben mind gyakoribbak lettek a támadások a szocialista realizmus ellen és hogy kétértelműen nyilatkoznak némelyek az igazságról és a művészetről”.

A *Vjesnik* a Tanjug nyomán ennek az állításnak az illusztrálására idézőjelben, tehát nyilván szó szerint idézi Szergej Pavlov következő mondatait:

„Olyan nézetek jelentkeztek, melyek szerint a művészi munkákat maguknak a művészeknek kell értékelniük... Az ilyen fajta nézetek nem újak, de nyugtalanító, hogy bizonygatva és át-átfestve ezeket a nézeteket bizonyos személyek mind aktívabban tolják előtérbe, és támogatják és igazságukat bizonygatják”.

Pavlov véleménye szerint hatékonyabban kellene támogatni azokat az írókat, zeneszerzőket, művészeket és filmembereket, akik „szilárdan állnak a párt álláspontján és akik munkáikban a szocialista realizmus módszerét alkalmazzák”.

Nem idézem az érdekes tudósítás minden részletét, hanem csak még a Komszomol Központi Vezetősége eme plenáris ülésének Szergej Pavlov indítványára hozott határozatát:

„Elhatározták, hogy a lenini Komszomol díjakat fog létesíteni irodalmi és művészeti alkotások kitüntetésére. Ezekkel jutalmazták majd azokat a szerzőket, kik műveikkel a legjobb módon fogják az ifjúságot a kommunista eszményekben való hitre, a haza iránti odaadásra, az ellenség gyűlöletére, akaraterőre, bátorságra, merészségre és kitartásra nevelni”.

Ivan Karamazov, mint emlékezetes, ollóval a kezében olvasott újságot. A lapokból az emberi kegyetlenségről, illetve emberi kínokról és főleg a gyámoltalan gyermekeken elkövetett gazságokról beszámoló napilíreket vágta ki. Ezzel a gyűjteményével, a *corpus delicti* e különös halmazával ő, mint valami prométheuszi főügyész a vádlottak padjára ültette a rendetlen világrendet és azt a bizonyos istent, aki, megteremtven a világot, az ótestamentum tanúsága szerint, olyan önelégülten, mint ahogy csak kontárok nézik a művüket, nézett a művére, és „látta, hogy jó”. És persze, Ivan Karamazov, a vádlottak padjára ültette önmagát is azért, mert mégis hinni szeretett volna az istenben, akiben pedig nem hitt. (E szenvedélyes gyűjtő kollekciójában Dosztojevskij különös módon nem szerepelteti a fantáziátlan emberi butaság doku-

mentumait, holott ez a butaság nem kevésbé pusztító a gonosz indulatoknál.)

Egy regény regénye címen könyv alakban is megjelent moszkvai naplóm tanúsága szerint, 1935—37-ig nem metafizikai szándékkal ugyan, de szintén szokásom lett, hogy ki-kivágjam az újságokból és beleragasszam naplójegyzeteim közé a híreket, cikkeket, meg fényképeket, melyek különösen megragadták figyelmemet.

Réges-rég felhagytam ezzel az egykori, tulajdonképp nem is rossz szokásommal. Az új, az 1966. esztendő küszöbén, 1965. december 30-án azonban önkéntelenül is olló után nyúltam az imént idézett, a Komszomol Központi Vezetőségének plenáris üléséről beszámoló Tanjug-jelentés olvasása után. Nehogy az esetleg elkallódjék a múlt idő múlt emlékei közt. S így szerencsére, most az új esztendőben, itt van előttem, megmaradt, velem maradt, és mint ahogy a francia köztársaság jelenlegi elnöke, De Gaulle tábornok az egykori köztársasági elnök, Vincent Auriol ravatalánál tíz percig, úgy én is akár félóráig is magamba szállhatok és elmélyedhetek a Komszomol Központi Vezetőségének plenáris üléséről szóló tudósításba. Van miért magamba szállnom.

Idestova húsz éve *Kulturális örökség és szocialista realizmus* címen terjedelmes apologetikus tanulmányt írtam és publikáltam. Régen volt. Akkor kötelezőnek éreztem, hogy, bár a magam módján, de védelmére keljek én is a szocialista realizmusnak. Alaptalan vádnak minősíttem az állítást, hogy „a szocialista realizmus követelményei ellenkeznek a művészi alkotás természetével és lényeges feltételeivel, hogy korlátozzák a művész emberi szélességét, hogy megfosztják a művészt egyéniségétől, és egyenruhába kényszerítik a művészetet”. Bebizonyítottam, hogy nem így van. S kevésbé ügyesen, mint napjainkban Garaudy az ő parttalan realizmusával, valami olyat próbáltam, hogy úgy mentsem és magyarazzam meg magamnak és másnak a szocialista realizmus elvét és követelményét, hogy abban, mint a vízözön idején Noé bárkájában, Gilgamestől Rimbaud-ig minden, ami jó és szép, megtalálja a maga „történelmi” helyét. S noha konformista igyekezetemben még Jozsip Viszarionovics Sztalint is idéztem, az én szocialista realizmusomnak volt egy gyógyíthatatlan fogyatékosága, ami mindjárt magából a tanulmány élén álló Bjelinszkij-mottóból is kitűnik:

„A költészetnek ki kell fejeznie az életet és pedig a szó legszélesebb értelmében, tehát az egész világot, az anyagot és a morálisat is. Erre az embert csak a gondolat képesítheti. De hogy az élet kifejezése legyen, a költészetnek ahhoz mindenekelőtt költészetnek kell lennie”.

Ma is, vén fejjel is egyetértek Bjelinszkij akkor mottóul választott megállapításával. Annyira, mint amennyire nem értek egyet hajdani *Kulturális örökség és szocialista realizmus* című értekezésemmel. Már azért se, mert együgyűen ez utóbbi abból indult ki, hogy a szocialista társadalom művészetéről és egyáltalán művészeti követelményekről, művészeti problémákról van szó ott, ahol, míg szocialista realizmusról beszélnek, legkevésbé épp a művészetéről van szó, hanem igenis arról, hogy mint mindent, úgy a művész munkáját is esztétikai célokkal és értékekkel szemben közömbös politikai és uralmi célok szolgálatába állítsák.

Szergej Pavlov különb legény, mint voltam én, aki úgy szerettem volna igazhitű lenni, hogy közben hű maradjak individualista eretnek szerelmeimhez is. Nem hiába mondatott meg a hegyi beszédben: „Senki sem szolgálhat két úrnak”. Népiesen ezt úgy fejezik ki, hogy nem lehet hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. Szergej Pavlov következetes. Szergej Pavlovnak van igaza. Vagy — vagy. És döntött. E döntése értelmében az, hogy néhány százezer és milliányi megkínzott ember elvtársaik jóvoltából hosszú éveken át raboskodott különböző, a klíma és az emberi méltóság tisztelete szempontjából kedvezőnek semmiképp se minősíthető gyűjtőtáborokban — ez a kétségtelenül maradandóan kimeríthetetlen, kísértetiesen nagy, izgató téma, mely fantasztikus, mint maga a realitás és reálisabb a fantázia minden lehetséges termékénél — Szergej Pavlov döntése szerint nem lehet témája a szocialista módon realista irodalomnak. Szerinte az ilyen lágerlakók „begubózkodtak egyéni élményeikbe”, és hibáztatja, hogy művészeti értékek kérdésében nem politikusok, hanem „némelyek szerint” művészek és hozzáértő műértők legyenek illetékesek, és épp ezért véli úgy, hogy a láger-irodalom és az ilyen eltévelyedések ellenszereként jutalmakkal kell produkcióra serkenteni azokat, akik a szocialista realizmus módszerét a „legjobb módon” alkalmazva az ifjúságot hazafiságra, az állam érdekeinek megfelelően fogják az ellenség gyűlöletére, akaraterőre, kitartásra stb. stb. nevelni. Szergej Pavlov nem vonja kétségbe, hogy szakmájabeli kérdésekben a szakembert illeti a döntő szó vagyis hogy a suszter jobban ért a cipő minőségének megítéléséhez, mint például a tudós szociológus, de a költészet és általában a művészet — szerinte — kivétel, és ezért kétértelműséggel, a párt álláspontjával való szembehelyezkedéssel vádolja azokat az egykori lágerlakókat, akik ottani élményeikről írnak és azokat a nyugtalanító költőket és művészeket, akik úgy vélik, hogy költészetben és általában a művészet kérdéseiben nem a politikusok, hanem költők és művészek a szakemberek.

Kétségtelenül jól teszi a Tanjug és vele együtt napilapjaink, hogyha mint a nagyvilág egyéb eseményeiről és érdekességeiről, arról is tájékoztatják a jugoszláviai olvasót, hogy mik Szergej Pavlovnak, a Komszomol Központi Vezetősége első titkárának nézetei, irodalommal és művészetrel szemben támasztott követelményei, s hogy ennek megfelelően milyen irányelveket követ a Komszomol Központi Vezetősége az ő irodalom- és művészetpolitikájában. Nem árt, sőt hasznos is lehet erről a jugoszláviai olvasónak értesülni. Már azért is, mert lehetőleg ismerni kell a világot, lehetőleg minden részét a világnak, melynek mi is része vagyunk, melyben élünk.

Ami a mi „irodalompolitikánkat”, a jugoszláviai irodalom- és művészetpolitikát illeti — nálunk, hál istennek, ilyesmi nincsen, s amennyiben még van, igyekszünk, hogy ne legyen. Nálunk nincs semmiféle hatóságilag vagy párt által irányított irodalom- és művészetpolitika. Nálunk, még a háború előtt, a *Pečat* című folyóirat harcba szállt minden olyan irodalompolitika ellen, mely az irodalmat bármiféle utilitáris céloknak akarná alárendelni. A *Pečat* annak idején eretneknek bélyegzett irodalmi és művészeti elvei, az 1948. évtől számítva, mindinkább a jugoszláviai kulturális élet, a költészet és művészet magától értetődő, úgyszólván légköri alapigazságaivá váltak. A háború előtti *Pečat* anti-

cipált egy nálunk 1948-cal kezdődő s azóta, az évek során egyre egyértelműbben diadalmaskodó, a szocialista realizmussal ellentétes irányú szocialista fejlődést.

Épp ezért szembeötlő, hogy a zágrábi *Vjesnik* a Tanjug jelentését a Komszomol Központi Vezetőségének plénumáról, illetve Szergej Pavlov beszédéről a következő nagy vastagbetűs címmel közölte:

A KÉTÉRTELMŰSÉG KRITIKÁJA

Érthető, hogy annak a *Vjesnik*nek a szerkesztősége, amely *Vjesnik* Horvátország Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének lapja, kitér az elől, hogy bármiféle vitába is bocsátkozzék vagy bírálatot mondjon más ország olyan belügyeiről, mint amilyen ebben az esetben a Komszomol Központi Vezetőségének és első titkárának irodalom- és művészetpolitikája. Ebből azonban nem következik, hogy a *Vjesnik* szerkesztőségének azt a látszatot kell keltenie, mintha Szergej Pavlov expozéját — a kétértelműség kritikájának tekintené. Szergej Pavlov kritikája egyértelmű, de legkevésbé se valamiféle kétértelműségnek, hanem a sztalin korszak légereit, a sztalin gyűjtőtáborok egykori rabjainak élményeit szóvá tevő irodalomnak s általában élményeik és egyéni alkatuk által meghatározott benső imperativusukat követő („begubózó”) íróknak és művészeknek és műveiknek — nem is annyira kritikája, mint apodiktikus elítélése. Hogy ezt a zágrábi *Vjesnik* vastag betűkkel mint a kétértelműség kritikáját tálalja olvasói elé, az nem tárgyilagos hírszolgálat, mert könnyen úgy érthető vagy — reméljük — félreérthető, mintha a zágrábi lap is állást foglalna — egyáltalán nem kétértelműen, de viszont semmiképp se egyértelműen az irodalmi és művészi alkotás szabadsága tiszteletének a szellemében.

Minthogy ilyképp úgylis szóba került a „kétértelműség” és „a kétértelműség kritikája”, érdemes még egy pillanatra — és megint hazai vonatkozásban — elidőzni nem is annyira a két-, hanem a sokértelműség egyik szembeszökő, sajnálatos és tanulságos példájánál.

Némelyek szerint nálunk „a piac felvevő képességéhez képest” túl sok könyv jelenik meg: a könyvet éppúgy árunak vagyis „kifizetődő” vagy nem kifizetődő piaci cikkeknek kell tekinteni, mint a termelési mechanizmus egyéb produktumait. — A kulturális értékeknek, vagy éppen az ún. szocialista kultúrának ilyen értékelése és értékmérése, enyhén szólva nincs összhangban a kulturális értékek megbecsülésének szellemével és semmiféle, az emberi szellem nevét megérdemlő szellemmel. Szerencsére azonban az írók továbbra is írnak és, ámbátor nem minden esetben szerencsére, a könyvek továbbra is meg-megjelennek.

A „fogyasztók”, azaz a valóságos valamint a potenciális olvasók, a könyv valóságos és potenciális vásárlóközönsége a napi- és hetilapok olvasóinak szélesebb rétegeiből is regrutálódhatnak; az emberek az újságból értesülnek — vagy legalábbis az újságokból kellene hogy értesüljenek — arról, hogy milyen könyvek kerülnek „piacra”. És — ugyancsak az újságjuk vagy még inkább újságjuk ún. kultúrrovata, sőt annak is egy-egy meghatározott munkatársa neve iránt való szemé-

lyes jellegű bizalom jegyében történhetne meg az elhatározás egy-egy könyv elolvasására illetőleg megvásárlására. Az újságolvasónak feltételeznie kell a kulturális eseményeket éber figyelemmel kísérő, kommentáló és értékelő rovat munkatársainak hozzáértését és felelősségérzését. Az újságolvasó tőlük reméli a megbízható útbaigazítást, a válogatás munkájának elvégzését a könyvek között, a kultúrrovatot többek között azért is olvassa, mert reméli, hogy abból megtudja, mi az, amit érdemes megszereznie és mi az, ami nem érné meg a rá fordított pénz- és időbeli költséget.

Élénken elképzelem a szegény útbaigazító értékelést váró újságolvasó tanácstalanságát, aki a zágrábi *Vjesnik* 1966. január 23-i számából óhajtott megtudni, hogy az új évben megjelent sok könyv közül egy bizonyos regényt, azt, melyet „tudományos, kulturális és közéletünk kimagasló személyisége” írt, érdemes-e elolvasnia vagy sem. Első érthetetlen és kellemetlen meglepetés, ami éri, hogy noha a szóban forgó regényt a lap szerint „tudományos, kulturális és közéletünk kimagasló személyisége” írta — épp az erről a regényről szóló bírálatért, illetve útbaigazításért — nem lehet megtudni, hogy személy szerint kicsoda vállalja a felelősséget. A cikk alatt, mely közéletünk kimagasló személyiségének regényéről szól, nem található a cikk írójának neve, sőt a legcsekélyebb utalás sincs arra, hogy ki az, akinek a véleményéről a fentiekben az olvasó tudomást szerezhet. Mint vélekedjek a jámbor olvasó az olyan véleményről, melyet a vélemény írója úgy közöl, hogy ő maga nem vállal a saját véleményével személy szerint szolidaritást, sőt konspiratív módon elbújik azok elől, akik természetszerűen szeretnék tudni, sőt joguk volna tudni, hogy ki az, akinek a véleményével van szerencsájük megismerkedni. A komplikációk azonban ezzel csak kezdődnek. Az olvasó ugyanis egy szöveggel kerül szembe, mely mintha azért íródott volna, hogy vélemény helyett, bár a vélemény névtelen, kitérjen a véleményadás kötelezettsége elől:

„Tudományos, kulturális és közéletünk eme kimagasló személyiségének regénye úgy bontakozik ki előttünk, mint egy merész és szatirikus tendencia eredménye. A szimbolisztikus és realizisztikus előadásnak szimbiózisában... (a szerző neve) éles kritikus szűrőn keresztül élénk tárja ironikus és allegorikus alakban azt, ami ma a mi új prózánkban egyedülálló. Bonyolítva különböző alakjainak sorsát, akik a háború tüzen keresztülmenve ma a megváltozott viszonyok között, újra próbára tételnek, holott e megváltozott viszonyok se követelnek kevésbé érett etikai profilt minden egyes embertől, a szerző megoldja a mai emberek váltságainak néhány sorsdöntő csomóját”.

A regény ez első mondatok után ítélve semmivel és mindennel biztat, mert aki ebből a halandzsából bármire is következtetni tud azonkívül, hogy az író, a bírálat írója írástudatlanságára lehet belőle következtetni — ember legyen a talpán. De mintha egyszerre felengedne a bírálat írója stílusában a tisztelet vagy a zavar görcse, megtudunk valamit mégis a kimagasló személyiség regényének legalábbis a színhelyéről:

„Kibontakoztatva egy nagy gyár kollektívumában adódó helyzeteket, (szerző neve) beleveti magát a mi problémáink, hibáink és eltorzulásaink szatirikus víziójába, és megkísérli egy situáció negatív tükrözése által megrajzolni annak a pozitív profilját”.

Az egyetlen fix pont a gyár nagy kollektívuma, de minden további szó negatív tükrözése egy elmezavarnak, melyről aligha tudna bárki is „pozitív profilt rajzolni”. A kultúrrovat a továbbiakban szóról szóra így igazítja útba a kimagasló személyiség regénye iránt érdeklődő nyájas olvasót:

„Gáncsvetések, kelepccék, gerinctelenség, házasságtörések, csalások, tehát szituációk, amelyeken az emberi tisztesség érett mértékével kell úrrá lenni. (Szerző neve)... szembeállítja hőseit a háború viharában átélt etikai megpróbáltatásaival és hatékonyan megmutatja mindazokat a transzformációkat, amiket az új és más idők magukkal hoznak. Mindazonáltal, (szerző neve) ironikus és satirikus hangja jelentékenyen tompítva van a metaforikus, allegorikus és szimbolikus struktúra által, melyet elbeszélési módjában alkalmaz és amelyben gyakran nem sikerült neki kellő mértéket tartania. (Szerző neve) allúzióinak valóságos éle, mérésége és tényleges ráismerhetősége ily módon gyakran elvész, és ezáltal enyhül az ő kérdéseinek igazi metsző éle”.

Ilyen temérdek sok szó után az útbaigazítást váró olvasó a kultúrrovatból még mindig nem tudja meg, hogy voltaképpen mit gondol a cikk írója, a névtelen, a neves közéleti személyiség könyvéről, ajánlja-e olvasásra vagy sem. S ha most még a cikk végső konklúzióját és befejező, utolsó mondatát is elolvassa, akkor valósággal azzal az érzéssel fogja letenni az újságot, hogy se igent, se nemet, hanem valami dodonaian rejtélyes kinyilatkoztatást olvasott:

„(Szerző neve) könyve a jelenkori horvát irodalomban egy tendenciát mutat, melynek kétségtől kivehetően kifejezettebben kellene jelen lennie”.

Aligha lesz olyan olvasó, aki nem osztja a véleményemet, hogy egy olyan tekintélyes lapnak, mint a zágrábi *Vjesnik*nek a kultúrrovata nagyobb egyértelműséggel tartozik olvasóinak. Függetlenül attól, hogy tudományos, kulturális és közéletünk kimagasló személyiségének avagy egyszerűen csak egy írónak a regényéről van szó.

Bizonyára tapasztalták mások is, akik tartósan és némi intenzitással adták át magukat valamely szenvedélynek, problémának, gondolatmenetnek vagy vizsgálódásnak, hogy egyszerre csak szinte mindenki és minden, ami az útjukba téved vagy szemük elé kerül, azt az ő kérdésüket példázza, azzal az ő kérdésükkel függ össze, azt az ő kérdésüket világítja meg váratlanul és új meg új oldalról. Mintha maga a kérdés, mely lefoglal bennünket, valami sajátos vonzóerővel hatna mindenre, amivel kapcsolatban van, illetőleg arra kényszerítene mindent és mindenkit, hogy vele kapcsolatba hozhatóvá váljék. Addig élünk együtt egy-egy kérdéssel, gondolattal, vágygal, tervvel, míg végül is mindennek, amihez hozzáérünk, mindenkinek, akivel találkozunk, valami módon termékenyen kell bekapcsolódnia ebbe a bennünket is elvarázsló varázslatos körünkbe. A véletlen is önkéntelenül ez általunk teremtettség szükségesség törvényének lesz alávetve. A legmerészebb, legmegdöbbentőbb — és legszebb hasonlatok és metaforák titkának megfejtése alighanem a léleknek ebben az imperializmusában, ebben a spontánul hódító kedvű, mindent egy centrumra vonatkozó expanzivitásában rejlik.

Newtonnak az a bizonyos almája, mely a fáról hullva felfedeztette vele a nehézkedés törvényét, voltaképpen a hasonlat funkcióját teljesítette egy, a szemlélőben már élő koncepció kisugárzásaképp. Merném megkockáztatni az állítást, hogy minden intenzívebb szellemi élet a spontán poézisnek egy fajtája; akárcsak az Énekek énekében a látható világ minden részlete egyszerre önmaga, de azonkívül valami másnak is példázata, megvilágítása és kidomborítása. A juhok serege, a pomagránát, a Dávid tornya, minden arról az egyről beszél, az egyet idézi, azt telíti:

„A te fogaid hasonlatosok a szépen megnyíratott juhoknak seregéhez, melyek a feredőből feljönnek, melyek mind kettősöket ellenek, és nincsen azok között meddő. Mint a veres cérna, a te ajakaid olyanok, és a te beszéded ékes: mint a pomagránátnak darabja, olyan a te két vakszemed a te hajadnak fonatékja között. Hasonló a te nyakad a Dávid tornyához...” stb.

Mennéi intenzívebb a szellemi élet, annál inkább esztétikailag is alkotó, annál inkább fedez fel, illetve teremt az ember addig nem sejtett összefüggéseket, kapcsolatokat, szimbólumokat és távlatokat. Még mindig fogságában vagyunk annak a dekadensen tudákos középkeri skolasztikának, mely a gépesített civilizációban új polgárjogot nyert, annak a skolasztikának, mely az egész embert ember-részlegekre, töredékemberekre bontotta és logikai szabályokba préselte bele és paragrafusokba szedve fosztotta meg éltető benső hevüktől a nagy alkotók szintéziseit és látomásait — és vont elválasztó határvonalat a tudomány embere és a költő, a gondolat és a szenvedély, az elmélet és a gyakorlat közé. Mintha a gondolkodás valamiféle külön, speciális szakmát jelentene ellentétben egy másik, attól idegen specialista, a poéta, a művész „szakmájával”. Nem hiszem, hogy Plátótól Pascalig, Leibniztől Marxig volt nagy gondolkodó akárcsak egy is, aki úgy lett volna „gondolkodó”, hogy nem élt benne a poétikus ihlet, a lenyűgözött lenyűgöző is.

Ott a poézis mindenütt, ahol ember van jelen. Potenciálisan mindenütt jelen van a poézis — és amitől nem látszik, az a készen fábrikált, ellenforradalmi vagy forradalmi frázis, mely nemcsak a poézisnek, nemcsak a gondolatnak, hanem a valóságnak, minden igazságnak a negációja. A poézis az igazság. Mindig látó és láttató, mindig újként fedezi föl azt is, ami régi, mint maga az emberiség. Poétának lenni nem szakma, hanem az emberinek a lényeges attribútuma. A Novi Sad-i *Magyar Szó* 1966. január 9-i száma közölt egy riportot, mely Párizsban, a *Le Monde*-ban jelent meg. A *Le Monde* vietnami haditudósítója írta a Plei-Me-i csatáról — és ez a riport *látta*t, félelmesen és lázítón, mintha először hallanánk hírt csatáról, szervezeten öldöklő és egymást öldőső emberekről. Színhely, a vietnami őserdő, „négy nap és négy éjjel tartott csata után”.

„Moor ezredes, a 7. zászlóalj parancsnoka sír. Egy katona haldoklik a lába előtt. Kifordult a bele. Olyan ez, mint egy rossz film.”

„Négy nap és négy éjjel tartott a csata. S amikor végre az ötödik nap is megvirradt a csatamező felett és a lövöldözés megszűnt, az amerikai katonák halálra váltan másztak ki a gödrökből...”

„A napalmbombák égette földön sebesültek csúszkáltak. A bőr cefatokban jött le róluk. Eltompult agyú katonák bolyongtak a hullahegyek között”.

„A halottakon nem látni, kicsodák: amerikaiak-e vagy vietnamiak? A testek összefonódtak, szinte összeolvadtak. Egy amerikai szakaszvezető rajtafekszik egy vietnami katonán, akibe halála előtt belemártotta szuronyát”.

Ez csak a haditudósítás egyik részlete. Hogy ez a szemtanú „csak” azt írja le, amit látott s hogy amit leír, az „csak” tanúvallomás, hogy tehát dokumentum és nem poézis?

Ez a haditudósító megírta, tudta megírni, amit látott és azt is, hogy hogyan látott — s mert tudott *így* látni és tudta ennyire meggyőzően láttatni másokkal, velünk azt, amit ő látott, mert tudta nekünk is élményünké tenni a maga élményét, az ő szava ihletett, tehát élményt kifejező és élményt teremtő szó, tehát poéta szava. Függetlenül attól, hogy versnek, regénynek, színdarabnak vagy haditudósításnak keretében íródott-e az ilyen, a szubjektív pillanatot mások számára is megrázó objektív valósággá átlényegesítő szó.

Csak melleleg jegyzem meg: meg-megesik, hogy egy-egy tanulmány-nak, sőt novellának, versnek vagy filmnek „ideológiai” elemzésébe bocsátkoznak és az ideológiai elemzés alapján mondják ki a kárhoztató vagy éppen megbélyegző ítéletet. De legalábbis énnekem nincs tudomásom egyetlen olyan esetről sem, hogy ideológiai szempontból foglalkoztak volna az ún. szórakoztató hetilapok vagy a napilapok fénykép-anyagával és az egyes fényképeket kísérő szövegekkel, holott érdemes volna. Íme egy példa: a Novi Sad-i *Magyar Szónak* ugyanabban az 1966. január 9-i számában, mely a Plei-Me-i csatáról szóló haditudósítást közli, a lap utolsó oldalán, A világ képekben című rovatban kibontott hajú, az élet örömeitől, ettől a szép élettől eksztatikusan vidám, ifjú hölgy mosolyog ránk fürdőruhában, bokáig vízben és fogakkal, melyek minden fogkrém-reklámnak dicséretére válnának. Az ifjú hölgy mosolyog, és a gyönyörtől lehunyja a szemét, épp készül, hogy lubickoljon a feltehetően szintén boldog tengervízben. S a kép alatt a következő szöveg olvasható:

„Raquel Welch Hollywood első számú filmszínésznője. Pályafutását egy évvel ezelőtt kezdte néhány centtel a zsebében. Azóta már majdnem egymilliója van a bankban. Kijelentette, hogy addig szándékozik filmezni, amíg vonzó és felkelti az érdeklődést. Utána hátat fordít mindennek, és csak a családjának fog élni. Jelenleg egy őskorban játszódó filmnek a főszereplője”.

Buzgó olvasója vagyok a napilapjainkban megjelenő apróhirdetéseknak. Köztük gyakori az olyan, amelyben valaki sürgősen 50 vagy 100 ezer régi dinár kölcsönt keres három hónapra, abszolút biztosíték és igen magas kamat ígérete mellett. S az Ismerkedjünk rovatban minden alkalommal fel-felbukkannak a még mindig „szépnek mondott” nők, akik családias, jó kedélyű házastársat keresnek, s úgy melleleg megjegyzik, hogy még lakásuk is van. Ezzel szemben íme, milyen az élet Amerikában! Egy évvel ezelőtt csak néhány centje, és ma, nem új és nem régi dinárban, hanem dollárban „majdnem” egymilliója van a bankban, de a tündérien szerencsés Amerikában a tündérien szerencsés

amerikai hajadon szíve mégis romlatlan maradt, mert megőrizte a legszebb eszményt. S mi a legszebb emberi eszmény? Majd amikorra remélhetőleg már nem majdnem egymilliója, hanem több milliója lesz a bankban — akkor majd romlatlan szívvel hátat fordít mindennek és csak a családjának él. Ilyen ez a vonzó Raquel Welch, akit nem tántorított el a siker a romlatlan szívre valló legszebb eszménytől, hogy hála a jól kamatozó bankbetétnek hasonlóképp bankbetétes férj oldalán hátat fordítson mindennek és szolidan csak a családjának éljen. Az ember, illetve Hollywood jelenleg első számú filmszínésznője, íme, elmondhatja a költővel, hogy elérte azt, mit ember érhet el.

Legyünk marxisták. Ami ez esetben azt jelenti, hogy lelkeink szocialista üdvösségét nem fenyegeti komoly veszedelemmel a fürdőtrikós fess amerikai művész nő fényképe és az az ideológia sem, mely a hölgy jelenbeli szerencsés helyzetét és a saját jövőjére irányuló életprogramját ismertető szövegben nyilvánul meg. Legyünk marxisták, azaz ne felejtjük el, hogy egy-egy ilyen fénykép és szöveg, a giccsnek ez az ideológiája vonzó és érdekes csak addig marad, míg vannak emberek, akiknek reális életfeltételei olyan nyomasztóak, hogy rajtuk — az ő érzésük szerint — csak valami képzeletbeli valószerűtlen szerencse segíthet. A lutri, a fogadások, a sorsjegyek népszerűsége a bizonyíték rá, hogy akinek kevés van, az akár még pénzen is beszerez magának valamikét a nagy remények romantikájából. Legyünk marxisták, azaz ne felejtjük el, hogy bizonyos ideológiák iránti fogékonyság eredetét nem az ideológiákban, hanem reális életviszonyokban, az emberközi viszonyokban, a közönséges élet közönséges gyakorlati és mindennapi tapasztalataiban kell keresni.

Az irodalom, melynek legfőbb indítéka a szándék, hogy „szórakoztasson”, éppoly kevésbé költészet, mint az az ikertestvére, mely hasznos akar lenni — erkölcsi vagy meghatározott pártpolitikai szempontból.

Már régóta nem hiszek abban a bizonyos erkölcsi világrendben, melyben állítólagos örök törvények szerint minden bűnnek bűnhődnie kell s minden jótét léleknek meg kell kapnia a végén a győzelem jutalmát. De viszont mindinkább hajlok a meggyőződés felé, hogy valóban van egy esztétikai világrend, vagy mondjuk úgy, esztétikai értékrendszer, mely könyörtelenül megbosszulja magát, amennyiben az irodalomról, mely csak szórakoztatni akar, hamarosan kiderül, hogy legkevésbé se szórakoztat, és ugyanúgy a hasznosíthatásra szánt irodalomról, hogy még csak nem is hasznos — mert fatális módon ezekből az egymást tagadó ikertestvérekből nem származik és nem árad más, mint egy és ugyanaz a meddő monoton unalom. Az esztétikailag és ideológiailag meghamisított, a hamis irodalom, az antipoézis destruktív unalma. Így lesz igazsággá nem az erkölcsi, de az esztétikai szférán belül a goethei *Denn alle Schuld rächt sich auf Erden*.

Az esztétikai hamisítványoknak közös törekvése, hogy az embert mesterségesen elvonják az öneszméléstől, emberi létezése benső és külső ellentmondásainak termékeny átélésétől s már emiatt is a szórakoztató éppúgy, mint az utilitáris szolgálat céljával készült irodalom összeférhetetlen az önsorsán tudatosan változtatni akaró, önsorsa értelmes átformálására készülő ember, a lázadó emberség, a harcossolidaritás, azaz a marxista cselekvő humanizmus ideológiájával.

Ekképpen tehát a poézis áruhájában megjelenő antipoézis legkülönbözőbb válfajaira, illetve válfajai ellen, lehet és kell is alkalmazni az ideológiai mércét, mely egyébként teljes összhangban van az érzékenyen reagáló ízlés, az esztétika követelményével.

Ezzel szemben az autentikus költői mű és általában mindaz, ami művészi alkotás, keletkezett légyen az akár a legtávolabbi, akár a közelmúltban vagy esetleg legmaibb jelenünkben, érték szempontjából aligha lesz mérhető bárminemű ideológiai kritériummal. Esztétikai értékelés szempontjából a forradalmi ideológia, mint kritérium, éppoly alkalmatlan mértéknek fog bizonyulni, mint ahogy mértéknek mindig is és most is alkalmatlanok voltak a polgári vagy az egyházi vallás-erkölcsi ideológia kritériumai is. Pontosabban: mennél művészebb a megalkotott mű, esztétikailag annál inkább irreleváns, hogy megfelel-e ennek vagy annak az ideológiai kritériumnak. És pedig nem azért, mintha bármely korban is lett, lehetett volna vagy lehetne művészi alkotás, mely híján volna ideológiai elemeknek. Nincs esztétikai alkotás, melyben emocionálisan, háttérként, közvetve vagy közvetlenül, ösztönösen vagy tudatosan nem volna jelen valamiféle állásfoglalás is egy-egy olyan perdöntő kérdésben, mint amilyen isten és ember, élet és halál, férfi és nő, hit és ész, tekintély és kétség, hatalom és igazság, közösség és egyén stb. viszonyának a kérdése. S mégis arról, ami költőivé, esztétikai valósággá tesz egy-egy művet, magáról a műről, mint esztétikai valóságról, semmit se fejeztem ki azzal, hogyha felfedem és megnevezem annak ideológiai családfáját.

Az esztétikai valóság még akkor is, hogyha alkotója szubjektív szándéka, mint például a középkori Mária himnuszok költőinél vagy középkori festőknél, az egyház és a vallás dicsőítése, tehát egy meghatározott ideológia propagálása és szolgálata volt — azzal, amit megalkottak, épp mivelhogy esztétikai valóságot hívtak életre, mást és többet valósítottak meg, mint csak azt, ami a szubjektív szándékuk volt. Ha nem így volna, akkor a Mária himnuszok és a katedrálisok és az egész középkori művészet ma nem jelenthetne többet, mint történetírók dokumentum anyagát, akárcsak a pápai enciklikák, a teológiai szakirodalom és a középkor ideológiájának számos egyéb *történelmileg* érdekes maradványa.

Amit mondandó vagyok, talán úgy lehet kifejezni, hogy szerencsére a forma, az esztétikai kvalitás túljár az alkotó művésznek, mint ideológusnak az eszén. És ennek köszönhetjük, hogy míg az ideológiák — rabszolgatartó társadalmak és lázadó rabszolgák ideológiája, a feudalizmus ideológiája és az abszolutizmus meg a polgári társadalom ideológiája, katolicizmus és reformáció ideológiája — egymással szemben szükségszerűen ellenségesen polémikusak és exkluzívak, addig az esztétika szférájában csodás szimbiózisban, egymástól legkevésbé se zavartatva, kifogyhatatlanul meg-megújuló jelentéssel élnek és hatnak. Az esztétikai szféra a múlt, a jelen és minden valaha volt szépnek a káprázatosan termékeny koegzisztenciája. És minden valóban ebbe a szférába tartozó objektumnak közös sajáttsága, hogy ami köztük és az ember közt létrejön, az az emberben az emotív személyes viszony élménye, annak az én-nek és te-nek az élménye, mely nélkül — Angelus Silesius szerint — nincs semmi s még az ég is összedől a fejünk felett.

E jegyzetek elején felvettem a kérdést, hogy vajon milyen stádiumban van ma Magyarországon Szabó Ervin életművének a reneszansza. S már befejezni készültem ezeket a jegyzeteket, mikor s valóban a kellő pillanatban megérkezett hozzám Komlós Aladár izgalmasan érdekes könyve, mely *Gyulaitól a marxista kritikáig* címen a magyar irodalmi kritika hét évtizede történetét ismerteti.

A magyar marxista irodalmi kritika történetének a könyvben foglalt szemléje, sajnos, csak az 1919. évig terjed, de így is nemcsak rendkívül tanulságos, hanem aktuális is. Mint általában a jó és hasznos könyvekhez, a Komlós Aladáréhoz is különböző szempontokból és különböző kérdésfeltevésekkel lehet közeledni. Ami engem illet, számomra a könyvben felhalmozott és feldolgozott adatok főképpen azt igazolják, hogy a magyar irodalmi kritika történetében szabályszerűen a legsötétebb és leginkább botfűlű időszakok azok, melyekben a kritikusok a maguk meghatározott társadalmi-politikai ideológiájukat alkalmazzák irodalmi művek legfőbb és egyetlen értékmérőjéül. Az egyetlen szerencse, hogy míg a kritikusok és épp a hivatalos kritikusok az élő irodalommal fáradhatatlan konokossággal szegeznek szembe a maguk ideológiai követelményeit és eszményeit, az, aki csak kicsit is költő volt, az akkoriban is éppúgy, mint ma, csak a saját benső sugallatát követve írt, és megírta, amit és ahogy írnia *kell*ett. Komlós könyvéből dokumentáltan kitűnik, hogy esztétikailag az uralkodó magyar nemzeti ideológia a kritikában semmivel se volt korlátoltabb, esztétikailag süketebb és érzéketlenebb, mint az a kritika, mely a szocialista ideológiát követelte meg a költészettől. Ennek a kritikái felfogásnak a szellemében a pártprogramot rímbe fogó Csizmadia Sándor forradalmi költő, viszont Ady Endrét még 1906-ban is ez a kritika „a polgári társadalom bomlási termékeként” veti el. S ezért olyan rendkívüli jelentőségű, hogy a marxizmus ma is legidősebb nagy magyar képviselője, Szabó Ervin, már 1912-ben szükségét látja, hogy leszámoljon a szocializmusnak azzal a felfogásával, mely a propaganda szükséglete mértékével méri és határozza meg, hogy ki a forradalmi költő és egyáltalán az elfogadható költő. Komlós részletesen idézi Szabó Ervin „Proletár-költészet” címen a *Nyugatban* megjelent cikkét:

„Voltak és vannak a szocialisták és legkivált a *soi-disant* marxisták között, akik az egész új magyar költészet művészi értékét azon mérték, a pártprogramból mi van benne vagy mi ütközik abba; s aszerint mondták az egyikről, hogy nagy költő, a másikról, hogy nem költő. És vannak és ezután is lesznek hivatásos irodalom-történészek és kritikusok, akik készek művészi alkotást kirekeszteni az irodalomból, ha tárgya, alakjai vagy világnézete s meggyőződései ellenszenvesek neki. Nem kell mondanunk, hogy a pártprogram-esztéták ítéletének és a hivatásos esztétáknak egyformán semmi köze a művészethez. Mindketten egyformán nem érzik és nem értik a művészi teremtés lényegét. Valaminek művészi volta nem azon fordul meg, hogy *miből*, milyen anyagból készült, hanem azon, hogy *mi lett, hogyan lett?* Tudással, teremtéssel, alakítással van-e dolgunk? Formákkal, színekkel, kifejezőmóddal gazdagodtunk-e? ... Lehet valaki alapirányára szocialista vagy anarchista, katolikus vagy feudális — és nagy művész; de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata, vagy a néppárti,

vagy az alkotmány-párti program pontjait és megállapítani: kitűnően illenek össze. Ha képzelete sosem lépi át a hasznos és gyakorlati lehetőségek határait, ha sohasem voltak szentségtörő gondolatai és azok ki nem törtek, lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de a művészethez kevés a köze. Nem lehet tehát proletárköltészetéről, proletárművészetéről beszélni... Csak egy van: a művészet. Amelyen belül vannak fokozatok... És a minősítések alapja nem lehet más, mint az alakítóerő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és szépsége”.

Amint látható, Komlós Aladár most megjelent könyve is „részletkérdésekről” szól. A nagy, globális kérdésekhez képest „lappáliákról”. De mint a szilveszteréjszakai beszélgetés során megállapítottam: a mondatot — és az életet is, a szocializmust is — az teszi értelmessé, ami a részében, a részletekben benne foglaltatik.

ÍRÓK A „PÁLYA SZELÉN”

B O R I I M R E

Nem tartoznak a siker-írók közé: egyszerűen vannak, dolgoznak, és gyarapodó életművük mind kényszerítőbb erővel hívja majd ki a kritika figyelmét is, az érték puszta létezésével, mint a múltban is annyiszor történt. Nem voltak látványos fordulataik, látszólag a történelem nem tévedt utcájukba, nincsenek romantikus pózaik, nagy és görögtüzes gesztusaik. Az írói önkör palánkjai mögött élnek, s úgy kell felfedezésükre indulni. Aránylag kevesen tudnak róluk, de akik megismerkedtek írásművészetükkel, könyveik barátaivá szegődtek, s nem akarnak kitörni abból a bűvös körből, amit írásművészetük deleje jelent.

A még fel nem fedezett limbusának a lakói? Lehet. De ez a limbus egy hallatlanul vitális irodalmi életnek a tárnáza és erőforrása is, ahol a meglepetések készülődnek a napvilágra. Egy irodalom erejét nemcsak megvalósulásai mutatják, hanem tartalékai is, függetlenül attól, hogy ez a „tartalék-állapot”, ez a féllegalitás önmagában nem kellemes az alkotó szempontjából, s ha későn születik meg az a pillanat, amely az elismerést osztogatja, esetleg sérült lélekkel mond le nagyobb ambícióiról az író, ki több és jelentősebb lehetett volna, ha működését jobban támogató körülmények veszik körül.

Hitünk szerint nagyobb portré tudná csak művészetüket kimerítőbben megmutatni, s bár most egy ilyen feladatot elodázunk, hiszen csak legújabb könyveik kapcsán szólunk róluk, erről a szándékunkról nem szeretnénk lemondani a magyar próza értékes alkotásai körüli bolyongásainkban.

MÁNDY IVÁN

Mándy Iván novelláit csak részben jellemzik, hogy „csaknem kivétel nélkül a külvárosokban játszódnak”, s hogy „alakjai túlnyomóan vagányokból, csaposokból, terek ödöngő alakjaiból kerülnek ki”, s ugyancsak részzigazság az a megállapítás is novella-hőseivel kapcsolatban, hogy „ezeknek előtte még nagyrészt felfedezetlen, drámával telített világát ellesett párbeszédekben, gyors vágású, filmszerűen pergetett képekben, a későbbi neorealizmuséhoz hasonló modorral ábrázolja...” (Irod. lexikon, II. 183.)

Ezek a Mándy Iván elbeszéléseiben sorra felfedezhető jegyek nem önmagukban, hanem következményeikben, illetve következményekként érdekesek és jelentősek, mert láthatóvá tesznek egy írósgót, megmutatják figyelmének irányát, felfedhetik az alapokat, melyekre építkezik, novella-világa atmoszféráját, mely hőseit körülveszi — nem utolsó sorban pedig azt az irodalmi igényt és esztétikai eszményt is, amelyet követ és képvisel.

Nyilván nem azért szorult a szerző figyelme a „külvárosok világába”, mert lejátszódott egyfajta szereposztás az írók között, s így a „vagányok, csaposok és ödöngők” jutottak neki, ellentétben másokkal, akik esetleg a gyárak, irodák s a földek hőseivel foglalkozhatnak. Az „életnek a perifériája” az irodalomnak mindig kedves területe volt, hiszen oda, a megváltozott dimenziók között (itt azt a bizonyos művészi nagyítást és különítést is az élet végzi el!), a nagyobb élet, mint valami centrifuga, röpitette azokat, akik valamilyen formában *mások* voltak, mint az átlagos, szürke embervilág: nagyobbak, súlyosabbak és érzékenyebbek, mint azok, akiknek köréből kiszakadtak. A Gorkij-féle „élet mélyének” irodalmi törvényei ma is érvényesek. A modern irodalomnak számtalan eredménye is ezt bizonyítja, annál is inkább, mert a periféria, a határterületek konokabban őriznek meg szokásokat és szájtartást, nyelvet és lelkiséget, mint a központibb területek, amelyeken az elmosódás és kiegyenlítődés könnyebben lejátszódik. A peremvilág individualista és nagyított életközeg: félresiklásaiban is jobban emlékezik azokra az alapvető erővonalakra, amelyek az ember életének tengelyében hatnak, s hiányaival hirdeti legjobban azt is, hogy az egésznek működésében zavarok álltak be. A létezésnek egy meztelen látványa kínálja magát, az életfonalak nem burkukban s védtelen futnak, hanem, mint valami „veszélyes övezetben”, pattanásig feszítve, a pillanat bővületében, a szakadás és szakítás folytonos lehetőségében léteznek, és esendőségükkel, folytonos veszélyeztetettségükkel az élethelyzetek kiélezettségét hozzák — azokat, amelyek szélsőséges voltak: az intenzív életet a „nem élet”, a „nem lét” határterületeivel teszik szomszédossá.

Mándy írói érdeklődése ezen a ponton tapad ehhez a „periférikus életkörhöz”, jelezve, hogy a szerzőt az élet változatainak azok a területei foglalkoztatják, amelyek esetlegességeikben is túlmutatnak már-már önmagukon is, és az emberi élet konstáns vonásait ígérik. Mándyt az „emberi” vektorok érdeklik még akkor is, ha embertelenebb vonásaikban szemlélteti őket, s egzisztenciális kihangzásait hallgatva alkot, függetlenül attól, hogy könnyen kinyilatkoztatható: az életnek nem ez az igazi területe, s hogyha ilyen kerest az író, azt a társadalmiság sűrűbb közegében kell keresnie. Valószínűleg ilyen gondolatmenet alapján tartják kritikusai pesszimiztának és az egzisztencializmussal kacérkodónak, dekadensnek stb. Jeleztük azonban, hogy Mándyt az esetlegeségeikben is az azokon túlmutató jegyek foglalkoztatják, még akkor is, ha olyan hősoket választ, akik ama társadalmi közegtől bizonyos mértékig függetlenítették magukat (legtöbbször úgy, hogy nem érzik és érzékelik a társadalom jelenlétét), bár a társadalmi mozzanat is változó és esetleges, s csak egy bizonyos koordináta-rendszerben érvényesül a maga irodalmibb vonatkozásaiban. Mándy ugyanakkor antropológiai

érdeklődésű író, s ha ez az igény és érdeklődés az egzisztencializmust idézi, aligha kell idegenkedni ettől a minősítéstől, annál is inkább, mert — József Attila tanulmányai óta — a magyar irodalomban is nyilvánvalóvá lett, hogy az emberi viszonylatoknak ez a „mélyebb s emberibb vonatkozású rétege” a legközvetlenebb és legközpontibb tárgya nemcsak az írói, hanem a bölcselkedő figyelemnek is.

Mándy írásművészetével ezekhez a területekhez egyenes úton jutott el, ellentétben egy „másik úttal”, amely a társadalmiság közegén át vezetett és a szociográfiai ihletettség kellett a külsőségek lehántásához. Mándy, közvetlen kapcsolatban az európai próza törekvéseivel, az ilyen tendenciákra kedvezőtlen évek idején is hű maradt ehhez a világhoz, s ma már, *Az ördög konyhája* (Bp. 1965.) című novellás kötete néhány darabjában klasszikus eredményét is felmutathatta, közvetlenül kapcsolódva a magyar novella két háború közötti olyan vonulatához, amelyet sokan az egyszerűség kedvéért urbánusnak neveznek ugyan, de a Mándyhoz kapcsolódó szálak között ott kell tudnunk Déry Tibor és Gelléri Andor Endre művészetét is. Hitünk szerint azonban az urbánus szóval való minősítés bizonyos revízióra szorul abban a pillanatban, amikor nem társadalmi kategóriaként használjuk. Az irodalomhoz való viszony meghatározásában az „urbánus” jelző az olyan írotípust kellene hogy jelentse, amely a polgári létélményben is a létezés általánosabb vonatkozásai felé tör, híven azokhoz az alakulási tendenciákhoz, amelyeket századunk világirodalma mutat. Ha itt elsősorban a polgári létélményt említjük, nem azért tesszük, hogy Mándyt minősítsük. Egyszerűen arról van szó, hogy az életnek olyan vonatkozásai merülnek fel amelyeket a modern polgári társadalmakban élő írók aknáznak ki következetesen, de amelyek (ha más előjelekkel is) a nem polgári társadalmak közegében is adva vannak, s amelyekről már József Attila hírt adott. Az elidegenülés széles körű problematikája ez, amelynek Mándynál mind stilisztikai, mind témabeli következményei megtalálhatók.

Mándy azonban nem a divatnak hódol, amikor ehhez a világhoz író-sága, konokságával ragaszkodik, s író-sága létezésének alapját látja benne: egy huszonöt éves írói pálya eredményei épültek erre a világra, s ez az a motívum, szerzőnk esetében talán ez az egyetlen állandó elem, amely nem változott, az írásművészetnek mintegy ebből következő mozzanataival a legszorosabb összefüggésben.

Az a „szituáció”, amelyet az *Idegen szobák* (1957) című kötetében fest, írói világa egyetemességére is fényt vethet. Egy esküvő című novellája részleteit idézzük:

„Zsámboky mindent összekapart Turcsányiról, kimérte ezt az életet, a szegénységét, a tébolyát, és közben látta, ahogy ott ül Turcsányi az albérlési szobájában. Hideg, szűk, cellaszerű szobában — magasra tartott fejjel, mereven bámulva valahova. Kabátban ül, gögösen, magányosan, mint egy fogoly honvédtiszt Kiss Ernő vagy Pölsenberg seregéből...”

S ennek az „irreális” változata:

„Fabulya elment, Turcsányi és Ilus magukra maradtak. Ilus közelebb húzódott a fiúhoz. Ebben a pillanatban valóban úgy festettek, mintha lakás várná őket, ahova hazamehetnek, vagy pedig két vonatjegy lenne Sándor zsebében, hogy beüljenek a másodosztályú kocsiba. (Sándor a

vonat ablakában borotválkozik, szappanos arccal szól hátra Ilusnak. — Azt hiszem, átmehetünk az étkezőbe)...”

Az egy helyzetnek e két változata közül Mándynál mégis az első az alapvető, s e szituáció kínálta élet-anyagból építkezett *Az ördög konyhája* novelláiban is — erősebben mint előbbi köteteiben, a lélektana egyik érdekűsége fektette a hangsúlyt: a mindennapi élet lélektana egyik fejezetét készíttgetve. S éppen ezért lehet Mándy az „örök jelen” írója is: a *máé*, hiszen történeteit megszabadítva azoktól a külső s rögzítő kötöttségektől, amelyek az író, ki a társadalmiság külsőbb és láthatóbb, tehát formálisabb vonatkozásait figyeli, megbilincselik, hiszen a tér és az idő kategóriáinak dinamizmusa merevedik meg ilyenkor, a lélek állapotának rajzaira összpontosíthatja erejét. Ezért redukálódhat az ún. külső történet reflexzé novelláiban, másfelől alakul át igen sokszor „nem történéssé”, s veszíti el az eseményesség, az epikus váz jelentősebb funkcióját, s adja át helyét a belső, lelki dinamizmusnak, amelynek erőterét hozzák a novellák, betöltve mindent, aminek következtében a tér és az idő kategóriái is leigázódnak és „folyékonnyá” lesznek. Nem külső alkalmazkodás tehát, hanem belső, írói természetből eredő kényszer hozza Mándy novelláinak „örök jelenét”, hőseinek mindig jelenben élését.

S ez nemcsak a témákon mérhető le, hanem az írói eszközökön is, jelezve, hogy a ma modernnek tartott művészeti eszközök, ábrázolási fogások, szerkesztési törvények kapcsolatban és függésben állnak a meztelenebb élet-anyag írói meghódításának és festésének törekvésével, az írói *látás* vonatkozásaival, anélkül, hogy az író emberi világnézete és a művészet témavilága közvetlenségének és oksági viszonyának kellene előtérbe jutnia, vagy az író világnézete s művészeti eszközei egyenes kapcsolatot kellene feltételezni. Nem az író, hanem világának problémái merülnek fel a mű előtérben levő síkokon, annál is inkább, mert a személyesség kikapcsolása Mándy novelláinak egyik sajátossága. Mándy novelláiban nyilván hiába keresnők a személyes vallomás romantikus magatartását, hiszen az elidegenülés emberi relációi és az irodalom közötti kapcsolatok legelső tünetei közé tartozik az író művészi világának a szuverén szerveződése, aránylag független léte magától az írótól is: a tárgyiasság, a mikro-realista apró építőkövek tényyszerűsége s faktográfiája, amely a novella-nyelvre is döntően kihat, ennyire személytelen alakjában nem működhetne különben. Ami az íróra jellemző, az az ember életének elidegenült viszonylatai felé való fordulása, s az a következetesség, amellyel ezt a világot írói érdeklődése középpontjába helyezte. Ha tehát van „filozófiája” ennek az íráságnak, akkor azt az elidegenüléssel kapcsolatban kell keresnünk, s egy létfilozófia körvonalai kínálnák magukat, ott a kis emberi dolgok és horizontok szorításában mocorogva, érzelmi szertelenségek között bújócskázva, példázatszerűen hirdetve, hogy az „ember *van*”, ennek minden pesszimista és optimista kihangsúlyával.

Ennek a „vannak” a viszonylatait őrzik Mándy elbeszélései, s elég egy röpke visszapillantás, hogy érzékeljük, ez a „van” mennyire összeforrt mind művészeti eszközeivel, mind pedig írói pályájával, s melynek *Az ördög konyhája* érett eredményeit kínálja. Ezek azok a mozzanatok, amelyek nélkül Mándy íróvá válna kétségessé, és írói létezése

CZINDER ANTAL

Anyja gyermekével

problematikussá, s nem véletlenül merül fel mostanában a gondolat, hogy a magyar irodalmi ízlés mintegy manapság kezdi csak igazolni az írói létnek ezt a formáját, miután a modern irodalom iskoláját is járni kezdte. Mándy Iván azonban konzekvesen a maga útján haladva teljesíti ki önnön íróvága lehetőségeit, azokat, amelyeket a róla írt első kritikák már megmutattak.

Makay Gusztáv 1944-ben, Mándy első kötetének, *A csőszháznak* kapcsán írta:

„Alakjai élnek, tömör párbeszédeiben erős jellemző erő rejlik. A közepe táján azonban sajnálatosan más fordulatot vesz az addig egységes történet, s a mese szabályos filmtémává válik, filmszerű feldolgozásban, betétekkel és a filmromantika ismert elemeinek felhasználásával. Mint egy forgatókönyvben: az átmenetek hiányzanak, a pergő jelenetek mozaikja viszi tovább a cselekményt...”

Lengyel Balázs pedig 1948-ban Mándy novelláit méltatva írt le ilyen sorokat:

„Erős körvonalú, sűrű világ ez, néhol szinte egzotikum jellegű, melyet tömör, rövid jelenetekben, filmszerűen pergetett képekben ábrázol... A hangsúlyozott lírai anyagot mindig alakjai tudatán keresztül idézi...”

... Lényegében ez a belehelyezkedő, atmoszférikus ábrázolásmód is sűrítés, mert a környezet, a világ valóságait, mint lelki tájat, mint a jellemzés eszközt használja fel...”

Az *ördög konyhája* elbeszéléseit is ezek az írói erények jellemzik. Nem mondott le itt sem a film „vágás-technikájáról” a gyorsan pergő és folyton villódzó, térben és időben „ugráló” kép-vetítésről, gondolatvillanások fényképezéséről. Mostanában is magáénak vallja a „belehelyezkedő” ábrázolási módot, tehát a belső történet és a lelki síkok talaján építkezik, s az így kapott elbeszélő dimenziókat terjeszti ki a történések irányába is. A „lélek mozijában” ülünk Mándy novellavilágában, de a vásznon erős kontúrú, jól formált alakok mozognak, éppen lelki, virtuális mivoltukban realitásokkal gazdagon. Észre kell azonban venni, hogy Mándy újabb novelláiban az egykor emlegetett líraiság csapponóban van, s helyét az epikus anyag kezdi betölteni, mintha az elbeszélések egy részében a kisregény lehetőségeivel küszködne: anyaguk szétfeszíteni akarja a novella-kereteket (Borika vendégei), Az *ördög konyhája* című fejezet ciklikus elbeszélései pedig már-már egy kisregény kidolgozott fejezeteiként hatnak, amelyek közül csak az epizódokat kitöltő anyag, összekötő szöveg hiányzik. A teljességigény affirmálódik ebben a törekvésben, a megjelenítés komplex volta kopogtat. A „szituáció” — hiszen Mándy novellái „helyzet-novellák” voltak — kezd élet-látvánnyá nőni, s éppen ezért von olyan epikusabb elemeket is magához, amelyek azelőtt az író elbeszéléseiben ritkább jelenségek voltak: a lélek síkjairól indulva az esemény s a mese felé is tájékozódni kezd, a történet a cselekmény körvonalait kezdi felvenni, minnek következtében az a könnyed lírai atmoszféra, amely hősei körül lebegett, teltebben s „vastagabban” van jelen *Az ördög konyhája* nem egy elbeszélésében.

Az érettség bőségének a fénye van novellái javán. Művészeti eszközei, amelyek a divatból felhasználókat szertelenségekre és modorosságokra

csábitják, Mándynál precíz és ökonomikus munkájukban mutatkoznak meg. Olyan elbeszéléseire kell itt utalni, mint a Borika vendégei, az Egyszerű tag, a Diákszerelem címűek, esetleg a Mozi, reggel, a Lány az uszodából, a Lélegzetvétel nélkül stb. címűek. Ugyanezek a novellák azt is jelzik, hogy Mándy az élet drámai csomópontjainak megragadásában is a kiteljesedés felé tör. Már nemcsak a sebeket kapott ember tusája kínálta helyzet foglalkoztatja, amelyekben magának a sérelemnek halvány reflexei vannak, s hősei, mint úzótt vadak, sebeiket nyalogatják, és a lélek írvával gyógyítják. Az *ördög konyhája* novelláiban az ember és a világ viszonya aktív mivoltában jelenik meg, cselekvő mozdulatokban, a „sebeket kapó ember” látványaként, s még azokban az elbeszélésekben is, amelyek régi faktúráját jobban őrzik, a retrospektíva visszahívja a megtörténeteket, és történőként állítja az író elénk őket. Mándy hősei már nem csalódott emberek, hanem csalódók, a nagy várakozások hüvöletében feszülnek az életnek (s Mándy arról is gondoskodik, hogy ezeknek a „nagy várakozásoknak” megadja a méreteit, s kitűnjék, hogy kis emberi örömök és nosztalgiák azok!), s a lélek rezignációjának kietlen fennsíkjára jutnak. Az a „jó vég”, amit a Diákszerelem hősei követelnek a moziban, Mándy hősei világában egyetemes érvényű vágy, amely nem teljeseedik, s nem segít annak illúziója sem, hogy félénken és riadtan kérdezik hősei, mindegyik a maga módján és a maga „szituációja” szellemében, hogy „biztos, hogy ez ebben a filmben van?”:

„— Nem is ezt a filmet mondta el!

— Pofára ejtett bennünket...

A jegyszédő olyan gyenge volt, hogy egy szót se tudott szólni. Dermédten ült, várta, hogy felrohanjanak, és lerángassák a színpadról.

Csönd támadt körülötte. Majd egy-egy hang könyörögve:

— ... ugye, aztán a fiú beviszi valami kórházba?

— ... és korcsolyáznak? Én láttam kint egy képet, ahol egymás karjába kapaszkodva korcsolyáznak.

Kérték, egyre csak kérték, hogy mondja el a film végét, az igazi végét.

— Mondja már!

— Mondja...

A jegyszédő lehetetlenül összezsugorodva ült a hatalmas, fehér vászon előtt és hallgatott”.

Ez az élethelyzet azonban nemcsak a hősöké. Egy kicsit az író és novellahőseie is, amelyben az író egy csipetnyi kegyetlenség és keserűség erejével néz világára, mint aki tudja, hogy nem mentheti meg és nem óvhatja meg őket a csalódástól, nem védheti meg őket a fölérjük emelkedő rontó szellem ellenében, amely elrontja játékaikat és megkeseríti az életüket. A hősök vágyai visszaütnek, s az író hatalma az igazságszolgáltatásra már nem terjed ki, csak még regisztrálhatja az utolsó, visszaütő mozdulatot, mint aki tudja: nincs hatalma az élet mechanizmusa felett. De tudja a törvényeit, s hagyja, hogy azok novelláiban is kibontsák erejüket, anélkül, hogy pusztá regisztrálója lenne csak a novellák látványának, s ez az az aktív mozzanat, amely az *Idegen szobákban* még gyéren, *Az ördög konyhája* novelláiban már erőteljesen van jelen. Az „igazi vég” vágya, mint emberi vágy, nem maradt művészeti következmények nélkül Mándy esetében: szoros kapcsolatban

áll azzal a „kiteljesedő” íróssággal, amelyet fentebb regisztrálhattunk, anélkül azonban, hogy a tárgyiasságnak arról az igényéről lemondott volna, amely írói erényei között egyike a legszámottevőbbeknek. Mándy megszerezte az élet mechanizmusának azt a tudatát, amely messzebb viszi hősei életsorsánál, és azt a sajátos ízt adják novelláinak, amelyet először József Attilánál csodálhattunk meg: a poklokat járva is egy Éden tudata kíséri.

S Mándy is a poklokat járja, az „ördög konyhájában” van — az élet hétköznapiiban s a hétköznapi élet kritikájának indulataival alkot. Könyve pedig, *Az ördög konyhája*, a modern magyar irodalom utóbbi éveinek legjelentősebb alkotásai között van, mint ahogy írói formátuma is a legjelentősebbek közé utalja.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Mészöly Miklós félillegális élete immár évtizedes, és írói pályájával mintha párhuzamosan futna. Még a negyvenes évek első felében indult, s írásai már akkor többek voltak egyszerű jeladásnál, egy jelentős prózaírói tehetségről adtak hírt, azonban neve az új irodalomtörténeti összefoglalás hatodik kötetében csak egy felsorolásban bukkan fel az Ottlik Gézáról írott sorokban az úgynevezett „negyedik nemzedék” tagjaként Pilinszky Jánossal, Nemes Nagy Ágnessel és Mándy Ivánnal. Tóth Dezsőnek a felszabadulás utáni magyar irodalomról készített téziseiben (*Kritika*, 1965. 12.) hiába keressük nevét, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadásában megjelent Pál Ottó: *Írók és olvasók* című, a magyar irodalmat népszerűsítő füzeté nem foglalkozik vele, s egyedül az irodalmi lexikon méltatja. Azonban ahogy nemzedékének többi tehetséges tagja mind erőteljesebben afirmálódik, *Az atléta halála* (Bp. 1966.) című regénye megjelenése után az ő esetében is be kellene ennek következnie, függetlenül azoktól a kritikáktól, amelyek a regényt, nyomban megjelenése után, fogadták.

A Mészöly regénye körüli kritikai viharzás irodalmi szemléletek problémáit veti fel ismételtén, szemléleteknek kellene megmutatkozniuk, hiszen *Az atléta halála* megjelenésével az irodalomnak az a szférája jelentkezik, amelynek polgárjogát az elmúlt évtizedek során többször is megkérdőjelezettnek láthattuk — s így most is abban az állásfoglalásban, amely „sznobok és széplelkek” olvasmányaként könyveli el a művet, éppen azért, mert az az irodalmiság tisztább törekvéseivel jelentkezik. Nehezen lehet megszabadulni attól a gondolattól, hogy fogadtatása mintegy megismétli s újrázza azt a cselekménycsomót, amely magában a regényben is adva van: a szerző írói törekvéseinek helyzete, a regény fogadtatása s az irodalmi közegnek az ellenkezése ebben a műnek idegen volta ugyanis kísértetiesen emlékeztet a regénynek a világára, s abban a hősnek, Őze Bálintnak, sorsára.

Az író kérdései, amelyeket a regény formai köntösében feladott, nyilvánvalóan nem véletlenül fogalmazódtak meg: az elmagánosodás folyamatának a lelki rajza, s a gyakorlati probléma: lehetséges-e a minőség? — az író legszubjektívebb kérdései is, s mint ilyenek, írói létének formáiból következnek. Kulcsregény tehát *Az atléta halála*, sok-

kal jobban, mint első pillanatban s az első olvasás melegében tűnik, s írói vallomással egyenlő, ars poetica-szerű jelképes mű, hiszen a regényben, a hős dilemmájaként a célok és eszközök bonyolult egymásbajátszása a probléma, egy futóbajnok dilemmái, amelyeknek oldozgatása, még inkább pedig pusztá felbukkanása az elmagánosodás fizikai és lelki kényszerét is meghozza. Hősének, Őze Bálintnak a kérdése: mi a célja egy futóbajnoknak? — így is megfogalmazható lenne: mi célja a művésznek és a művészetnek? Az-e, hogy elsőnek szakítsa át a célszalagot, vagy magában a futásban található az meg, s ennek a diadalmas célbafutás már csak következménye? Mészöly atlétája csökönnyösen erre keresi a feleletet, az összhangot a célszalag és a futás ténye között, amikor ki nem mondottan is az a hite, hogy ő a futásért van és nem a célokért, hogy a célszalagot a futás kedvéért tűzték ki, és nem azért fut, mert ott lebeg valahol előtte egy csábító célszalag. Mindezt nem nehéz lefordítani a művészet nyelvére, hogy az esztétika területén találjuk magunk, az író és műve közvetlen viszonylataiban, s így abban a kérdéskörben is, hogy lehetséges-e a művészi önkör, vagy az alkotó céljai valahol az irodalmon, a művészeteken kívüli területeken vannak. Lehetséges-e tehát a „magános futás”, úgyhogy a kronométer a futó kezében legyen, sőt: túlteheti-e magát a „futó” (ezen a síkon nyilvánvaló, hogy ez általános kategóriát jelent) a hagyományos „távokon” is, mint ahogy azt Őze Bálint csinálja, amikor öreg mestere méltó tanítványaként „a régi, klasszikus távokra esküdött, amelyeneket komoly versenyeken már nemigen futottak”. Őze Bálint eszményéhez önismert, egyéniség, a teljes erőbefektetés láza kell, a másikkhoz zajos verseny nap, látványos nekifeszülés, tréner tanította grimaszok, orvos ápolta izmok.

Az erőkifejtésnek az a fényűzése és öncélja, amelyre Mészöly Miklós hőse esküszik, az író ars poeticája is, eszmény, amelyet éppen *Az atléta halálában* akart realizálni, s valljuk be, a kérdést Mészöly nemcsak sokoldalúan vizsgálva vetette fel, de egyúttal az ilyen létezésnek és törekvésnek pesszimizisztikus vonásait is érzékeltette, levonva az író egzisztenciális létére mutató következtetéseket is. A „különc”, a látszólag szeszélyeinek engedelmeskedő futó, aki ájulásának látomásáról azt vallja, hogy „mintha kiléptem volna valami ismeretlen pályára, és ott futottam volna egyedül...”, a lényegyet keresve, a futás legtitkosabb törvényeit nyomozva futotta köreit, s maradt magános, aki stopperórával kezében az erdélyi havasok egy völgyében bukott arcra végleg — a teljes magány síkján. Van-e helye az ilyen lelkeségnek a salakpályán, az élet versenyterén? S ahogy Őze Bálint a „tisza futás” eszményét kergeti, és ismételten vallja: „Azt hiszem, újra kell kezdenem a tréninget. Új módszerrel. Az alapozó tréningnél hibáztam el valamit. De csak tudnám, hogy mit... csak tudnám!...” Így kergeti a szerző is a célját önmagában megtalált művészetet — mintegy magát a problémát téve alkotása tárgyául, s így problematikus jellegét is megmutathatta, műalkotásként, technikaként is, nemcsak azokban a kihangzásokban, amelyeknek áttételeiből már idéztünk.

Mészöly Miklós ugyanis a „tisza ábrázoláshoz” vonzó író, aki megostromolja ezt a művészi eszményt, anélkül, hogy maradéktalanul diadalmaskodhatott is volna felette. *Az atléta halála* gazdag szövete két

vonalon futtatja ezt a problémát. Az egyik vonalon a regényírás gondjainhoz jutunk, s ebből a szempontból Mészöly műve Gide *Pénzhamisítókja* kérdéskörét érinti. Egyik cselekménysíkja, a regény szövegszerűen is jó hányada, éppen egy ilyen hős regénybeli ábrázolása körüli kérdésekben vizsgálódik, abból indítva el a cselekményt, hogy Őze Bálint élettársa megbízást kap a sportkiadótól a futóbajnok életregényének megírására, s a regény végeredményben azokból a fragmentumokból áll össze, amelyeket az író, bogozgatva szerelmének élettörténetét, emlékek és adatok között böngészve összehordott, anélkül azonban, hogy a futóbajnoknak egy eszményített alakját megfestette volna. A futóbajnokról szóló regényt „munka közben” látjuk, s az író gondjai, alkotásbeli problémái nemegyszer magának az írónak a problémáiként is jelentkeznek: műhelytanulmányként azonosulni látszik hős és alkotó. A *Pénzhamisítók*kat idézi az eredmény is: a hősnő is, az íróé is. Ahogy a hős sorsát kutató író szerint „tétova adatgyűjtés” inkább az, amit csinál, „hogy végre megismerje azt, akivel tíz évig együtt élt; a férfit, a kamaszt, a gyereket — mindet együtt”, s nem jut el emberi mivolta lényegéig, ugyanúgy marad csak sejtett és sejtetett körvonalaiiban Őze Bálint magának a szerzőnek az interpretációjában is. Ám ez az írói vereség csak látszólagos valami, s aligha van kapcsolatban egy olyan gondolattal, amely az embernek és a világnak a megismerhetetlenségét hirdetné. A regény kettős csődje nem a tehetetlenségből született — hanem a lehetőségek feletti ámulatból, de abból a bizonytalanságerzetből is, hogy azok a tárgyi adalékok s személyi tárgyak, emlékek, a környezetrajz, s az ún. megtörtént dolgok elég fogódzót nyújtanak-e az emberi élet komplex felméréséhez, megismerhető-e az ember azokon a szokott utakon és módok segítségével, amelyek általánosan ismertek, vagy maradnak még rejtélyek, amelyeknek a kifürkészése elengedhetetlen. Nyilvánvaló tehát Mészölynek a csendes és virtuális polémiája azzal a regényírói s művészeti gyakorlattal, amely külső történetként fogja fel az emberi lélek területeit, s meghökken, ha ott mást talál, mint amit várt. Nem véletlen, hogy egy el nem készült regény regénye *Az atléta halála*, s ami realizálódhat, az az életrajz, amelyet, a regény befejező sorai szerint, a főhős riválisai írtak „a Mi Bajnokaink nagy példányszámú és népszerűsítő könyvsorozatnak”, s méghozzá „A bátkolosi hős címen”.

Hogy milyen rejtélyek lappanganak egyetlen ember életében, azokra azok a „mélyfúrások” vetnek fényt, amelyeket Őze Bálint ifjúkorának története kapcsán végez az író. A regény legtisztább s legremekebb fejezetei s részei ezek az ifjúkorba bocsátott szondák, amelyek Mészöly „tisztá ábrázolási technikájának” és szándékainak a megvalósulásai is. Az ifjúkori versengő birkózásokról van szó, azokról a hangtalan, erő-kifejtő tréningekről, amelyekben az izmok önmagukban gyönyörködhetnek, s céljukat a pusztá erő-kifejtésben lelik meg, s amelyek végül is „célt kapnak”, értelmet, hogy egyúttal értelmüket is veszítsék, mert a tét az ötösfogat lánytagja lett, s az elsőbbségért folyt a küzdelem. Mészöly nem riad vissza a gondolatmenetben felbukkanó logikátlan-ságok vállalásától, mert nyilvánvaló, hogy Őze Bálint történetének olyan eseteit veszi szemügyre, amelyekben az eset és következménye között távolság van és disszonancia. Sarkalatos pontja ez művének,

hiszen itt bukkan fel először Őze Bálint életében a logikátlanság, a szeszély oly markánsan először, itt derül ki, hogy „nem normális” az indulat benne, s ezután az élete ezeknek a láncolatából áll majd össze, úgy hogy a főhőse és a normális világé vágja egymást, s Őze Bálint „kisülései” a semmibe vesszenek (pl. a batakolosi eset a magános futás teljes erőbevetésével), hogy a vég előtti jelenetben a céltalanság egy éjszakába futó hallucinációjába tetőzzék (hívó szavakra lerohannak a faluba, ahol nem történt semmi).

Őze Bálint „abnormitása” azonban nem az „elveszett hőse”, s az író munkája nem ennek az elveszett hősnek a keresését jelenti. Mészöly indokolni igyekszik azt a felismerést, hogy Őze Bálint esete nem irreális, csak rejtélyesebb, mint aminek látszik, s éppen az a probléma (művészi szempontból), hogy létezik, hogy van. S éppen létezése okozza a problémát (a főhősno szubjektív jegyzetei kellően motiválják az ezzel kapcsolatos alkotói problémákat), hiszen a szerző nem egy emberi köd-képet, egy kitalált s konstruált fata morgánát kerget, hanem a létezés dimenzióit faggatja s méricskéli, s keresi azokat a hatásokat, amelyek megakadályozzák, hogy Őze Bálint „normális emberként” élje le az életét, s melyek lelki drámává avatják minden egyes mozdulatát — s lehetlenné teszik létezését. Meglepő, hogy a kamaszkor oly éles fénynyel és metsző tárgyiassággal idézett képei hagyják mégis homályban a főhős természetének eredetvidékét: az írói megismerés itt a legbizonytalanabb, bár a kis csoportnak ellenkező irányokba induló élet-indái jelezhetik, hogy Őze Bálint olyan többletet kapott, talán öreg és sarlatánnak tűnő mestere tanításaiból, amelyek „megrontották”, s beleilleszkedését a világ hétköznapi rendjébe lehetlenné tették.

Nemzedéki vallomásként olvasható tehát ez a regény: az író, mintha a maga nemzedékének alapvető problémáit, lelki defektusait próbálta volna regénybe önteni. A megrontott örömök regénye ebből a szempontból *Az atléta halála*, s a visszajáró múlt kísérteties táncát s a „rontást” közvetíti Pécsi Pici egyszerre. Egy egész nemzedék elrabolt örömei jelképezi a lány, aki a fasizmushoz sodródott, s „tét” lett, ahelyett, hogy kamaszos képzeletük tobzódhatott volna körülötte, az elérhetetlenségben is reálisabban, mint az elérhetőség tudatában örökre elveszítve mindazt, ami szerelemben eszményien testet ölthetett. S már a tisztaságnak sem lehet örülni: a természetellenesség költözik az emberi viszonylatokba (ennek a sarkpontja Réka, Őze Bálint sógornője), s végleg elvész a talaj a hős lába alól. Mészöly azonban nem elégszik meg ennek a rajzával, ennek a problémának az analitikus kifejtésével, mert nyilvánvalóan alapvető kérdései közé az tartozik, hogy miért éppen a különbek, az Őze Bálintok veszték el, s nem a Bangók, akik gondolkodás nélkül szakították le a felkínált lehetőségek virágait. Az foglalkoztatja a szerzőt, hogy ez a „többlet”, amelyet főhősében megmutatott, hogyan válik „kevésbé” — legalábbis egy normális emberi élet leéléséhez kevésbé. Egy emberről szól, aki eszménye lehetett volna nemzedékének s lett kivert, magános alakja a világnak. Nem a „gyarapodás”, hanem az „elfogyás” relációi bontakoznak ki a műből, a szűkülő életköröké, s a hős önmaga fantomjává válik, lehetőségei árnyává mindennek következtében.

A regénynek ezek a gondolati-lélektani-érzelmi erővonalai a Mészöly írásművészete képviselte tiszta s tárgyias mű-eszményben a modern magyar irodalom egyik szép alkotását, remekművét teremthették volna meg. Ám hogy nem így történt, ismét csak *Az atléta halála* kulcs-regényjellegére kell utalnunk az okokat kutatva. A regényíró eredménye ugyanis kísértetiesen emlékeztet hőse problematikájára, s joggal merül fel a kérdés: miért is maradt el a híres „vágta” mindkettőjük esetében? Ahogy Őze Bálint nem jutott el önmagáig, s ahogy a mű egyik kritikusa megfogalmazta, csupán a „vesszőfutás” képzetét tudja felidézni, a megtorpanások lelkeségét sejdíteni meg, ugyanúgy adja fel eszményét, íróságának alaptermészetét (pedig ennek védelme is szól a regényből!), amikor a „tiszta ábrázolás” megmutató erejében nem bízva a közvetett ábrázolásba vitte át a regényt. Amilyen kísérteties éles-séggel idéznek fiatalkori képeket a párbajjelenetek, a „mesélő” részek, a főhős nő bevonása az ábrázolásba és az írói munkába, s mi több: a feladata dandárjának jelképes „ráhárítása” ragadta ki a regényt az író szándékai köréből. A közvetettség regénye lett így *Az atléta halála*, a hős már nemcsak fényképről, hanem ez a fénykép is egy tükörből (Őze Bálint szerelmének emlékezetéből) szemlélhető, s így a „tiszta tárgyias-ság” elvész, hatásai egészen halványak, művészi funkciói megcsappanóban jelentkeznek. Az így kapott redukció eredménye azonban nem áll arányban azzal, amit a lélektaniség síkján kikövetkeztethetünk a megforduló, a többletből a hiányokat jelző létállapot kapcsán, holott Mészöly regénye igazi csomópontjai éppen itt kínálkoztak volna a művészi munkának azokon a belső körein, amelyeken a szerző a legszívesebben mozog, s amiért figyelmünket tartósan tudta eddig is lekötni. Az olvasó dilemmái az írói felfogásból következő alkotói munka láttán támadnak, kezdve attól, hogy Őze Bálint-e még a regény központi alakja, vagy a reflexiókat rögzítő Hilda, egészen addig, hogy a maga *Pénzhamisítót* írta-e meg tisztán az író, jelezve, hogy Őze Bálint-ról nem lehet regényt írni.

Jótekonny-e tehát az a „homály”, amelyben Őze Bálint élesen megrajzolt alakja mégis elvész? Nem egy nagyszerű regénylehetőség torzója-e *Az atléta halála*?

Mert amennyire igaznak tetszik a főhős szubjektív állítása a kamaszkorról, hogy: „Mindez kihívóan izgalmas volt; akkor. De ahogy most látom, majdnem undorító”. S talál a további is: „Valahogy az ártatlanság hiányzott belőle, mint a csömörig habzolt szabadságból. Csak még magunk se tudtuk. Nem is gondoltuk végig tudatosan, egyszerűen egymást hajszoltuk bele...” Annál is inkább, mert azok a jelenetek, amelyeket Mészöly itt jellemez, autonóm ábrázolásban is hitelesen és szugesztíven hatnak, s bennük dolgozik a „tiszta tárgyias-ságra törekvés” legerősebben. Annaira problematikusak azonban Őze Bálint önjellemzésének további vonatkozásai — művészi, ábrázolásbeli vetületként: „A háború, azt hiszem, az kavart össze bennünk mindent. S talán még Pici se számított rá, hogy végül az következik. És most már egyre nehezebb kinyomozni a szálakat, hogy mi hogyan volt, ki mit mondott, ki felelős ezért meg azért...” Nem véletlen, hogy a regényben éles határvonal van, a művészinek a területén elsősorban, a kamaszkort megmutató és a férfikorról mesélő részek között, s ezt a törést, amelynek

jelképes erejét is éreznünk kell, Mészöly regénytechnikai megoldásai sem tudják feloldani s megszüntetni. Az idő-kompozíció, titkosan ugyan, azt a benyomást tudja kelteni, hogy egyenletes fennsíkon járunk a regényt olvasva, hiszen az ifjúkor képei mintegy végigkísérik a cselekményt, s az író cselekményspirálison vezeti történetét, múltnak és jelennek összekapcsolt kéveit vetíti. Am az éles rajzú kamaszkori jeleneteket a mesélő részek váltják fel, s ilyenkor a regény sodró ereje lanyhul, a képek erőssége csökken: a „redukció” beáll ugyan, de már a művészinek a síkján is.

A regény tragikuma éppen ezért írói is. Nehéz nem elszoruló torokkal olvasni az írói üzenetet ebben a regényben: „A saját veritéked a te ügyed — csak az eredmény legyen tiszta meg tapsolni való”. S tovább: „Hanem, hogy azt miből kell összekaparni! Nincs tanács rá, hogyan. Te vagy egyedül ott a fénycsíkban, egyedül és szabadon. Majdnem elviselhetetlenül. De a legpokolibb, hogy a pocsék vagy dicstelen eredményért is ugyanazt az utat kell végigjárni. A veriték ugyanaz. Mint a tápsó, ami mindent hajlandó táplálni”. S ha a regényt jellemezni kell, akkor talán az írónak ezekkel a szavaival lehet legpontosabban: „az erőfeszítés kísértése”. S valóban: *Az atléta halála* ezt „kísérti meg”, paradoxonként veresége ellenére is győzelmesen. Mert Mészöly Miklós nemzedék-regényében, önvallomásos, ars poetica-szerű művében egyúttal a modern magyar regény eszményét is megostromolta, s nemcsak rajta múltott, hogy ez az eszmény neki is ellentállt. Markáns írói erclét azonban megmutatta, s közben ama „testetlen egyszerűség” mellett is vallomást tett, amely intim írói törekvéseinek, művészetének a hajtóereje, ahogy ő mondja: a maupassant-i eszmények, amelynek főhőse élt ígézetében.

Az atléta halála az író újjászületése is, azé, aki a „nagyobb távok” mestere is lehet. De a „vágthoz” szabad pálya kell, s nem az előítéletek széljárása, s közönség is, mely rokonszenvvel tapsol meg minden szép eredményt.

RÉGI IDŐK MOZIJA

(A Nagy Keserű)

MANDY IVAN

Estély. Előkelő estély lord Douglasnál. Hölgyek és urak a termekben, a szobákban. Nagy, kényelmes fotelekben beszélgetnek és iszogatnak. Vagy a lépcsőn járkálnak, le meg fel. Lord Douglas lánya mindenkihez odamegy, és egy-két kedves szót mond.

A fiú megállt. Szétnézett az üres téren. Hogy került ide? Hiszen az előbb még ott volt azon az estélyen. Lord Douglas lánya, a magas, fekete Kay Francis éppen odalépett hozzá.

Az biztos, hogy kétszer is megnézte azt a filmet a Fővárosiban. Az éjszaka foglyai. Főszerepben: Kay Francis, Clive Brook és Miriam Hopkins. Három ilyen színész egy filmben. Ezt nem lehet kihagyni!

Ezt a filmet majd elmondja Muralik Évának. Tegnap este, itt a kis-körben, odaszólt hozzá Muralik Éva: — Te is eljöhetnél hozzánk, vasárnap. Pauncz lesz nálam, Balla Ica, meg az Urai Pakszi.

Muralik Éva is éppen olyan fekete, mint Kay Francis. Csak talán nem olyan magas. Tegnap este a Paunczcal sétált két kört, az Urai Pakszival hármat. És akkor várta, hogy a fiú megkérdezze: — Sétálunk egy-két kört? — Csakhogy ő nem szólt semmit. Mindegy, minden mindegy.

A fiú a kopár, téli fákat nézte. Mintha mindegyik azt várná, hogy kabátot adjanak rá. Túl a tér mögött már felgyulladtak az Eldorádó mozi fényei.

A fiú zsebre tette a kezét, és azt mondta: — Mindegy... minden mindegy.

Akárcsak maga Clive Brook, a Nagy Keserű.

Clive Brook, a Nagy Keserű, lord Douglas estélyén, belesüpped egy fotelbe, kezében pohár, maga elé bámul. Iszik, keményen iszik, de ez egy csöppet se látszik meg rajta. Mosolytalan arc. A nők megvadulnak érte. Most is ott röpködnek körülötte, de ő fel se néz a pohárból.

— Igazi férfi! — súgja az egyik nő a másik nőnek.

— Drágám, nem találod, hogy kissé túl sokat iszik?

— Azt mondják, mütét előtt is iszik. Ó, nem, egy cseppet se reszket a keze.

A Nagy Keserű orvos, és valahol London külvárosában lakik. Tele van pénzzel, de mégse költözik el.

— Ott valamivel elviselhetőbbek az emberek. Senki se kérdez semmit. Érti, uram? Senki se kérdez semmit!

Ezt mondja a Nagy Keserű annak a sima képű ficsúrnak, aki ott áll előtte. Közben a két kezében tartja a hatalmas, kerek poharat.

Az meg vigyorog, és mindenféle megjegyzéseket tesz. Hogy jó, jó biztosan lakik ott valaki, talán egy olyan kis külvárosi tündérke.

— Egész jó kis nőcske lehet! — hahotázik a sima képű.

— Ezt olyan jó viccnek tartja? — A Nagy Keserű még most se néz fei a pohárból.

— Hallottam is róla valamit. — Közelebb hajol a Nagy Keserűhöz. — Arról a lezüllött táncosnőről.

— Hová züllött le? — A Nagy Keserű fölnez. Félelmetesen gúnyos a tekintete. — Mit ért ön az alatt, uram, hogy valaki lezüllött? — Feláll, kezében a pohárral. — Én például lezüllöttem, hogy maguk közé keveredtem?

A nyegle kis fickó arca megrándul. Egy pillanatra mintha neki akarna ugrani a Nagy Keserűnek. De két barátja visszatartja. A Nagy Keserűvel nem érdemes kikezdeni. A Nagy Keserű félelmetes.

Félelmetes, bölintott a fiú. Továbbment a fák között. Igen, majd ő is így ül ott Muralik Évánál. Belebámul a pohárba, és közben gyilkos dolgokat mond.

A Nagy Keserű úgy áll, kezében a pohárral, mintha így akarna elindulni. De akkor valaki eléje lép. Kay Francis.

Most csak ők ketten vannak. A Nagy Keserű és Kay Francis.

Hol is olvasta a fiú, hogy Kay Francis maga a tiszta nő? Hogy Kay Francis egy pocsolján is úgy tud átmenni, hogy még csak a ruhája szegélye se lesz sáros.

Clive a pohárba bámul, Kay megérinti a vállát. — Valami baj van?

Clive, anélkül, hogy felnézne. — Bocsásson meg, de azt hiszem, hogy a szokottnál is elviselhetetlenebb vagyok. Legjobb, ha elmegyek.

— Bántja valami? — Kay keze még mindig ott van Clive vállán.

— Maga az egyetlen, akitől egy ilyen kérdést eltűrök.

Mondani egy nőnek. Közben már elhagyta a teret, kis utcák között kocogott. Megint ott volt előtte Clive és Kay.

— Igen — mondja Kay —, tudom, hogy bántja valami.

— És magát nem bántja semmi?! — A férfi fölkapja a fejét. — Nem bántja, hogy ostoba léhűtők között él? — Kis szünet. — Ha jól tudom, az egyikhez hozzá is megy.

Kay egy szót se szól. Kay hallgat és néz. De ahogy néz! Könnyörgés van a tekintetében.

Clive megint csak a poharába bámul. — Lehet, hogy elhagyom Londont. Elutazom... nem, nem is vidékre. Valahova, a gyarmatokra. — Borús mosoly. — Ugyan, mit törődik velem! Valamivel kevesebbet beszélek, és valamivel többet iszom.

Kay egy mozdulatot tesz, de a Nagy Keserű maghajol, és elmegy. Már elég sokat ivott, de úgy megy el, mint aki nem is nyúlt pohárhoz.

Néhány estélyi ruhás hölgy utánanéz. — Micsoda férfi!

A Nagy Keserű gyalog vág neki az éjszakai Londonnak. Megy, megy, és a fények lassan elmaradnak mögötte. Ezek már a külváros sikátorai. Bemegy valamelyik lebuja, fölhajt egy pohárral. Pénzt dob a pultra, és azzal már megy is. (Clive Brook nagyszerűen tud pénzt dobni a pultra!) Nyurga, sötét árny siklik hozzá. Visszarántják.

— Megőrültél! De hiszen ez a doktor...

Clive Brook mindezzel nem törődik. Megy, megy, bele a sötétbe.

A fiú is olyan alacsony tetejű házak között ment. Bebámult egy kávéház ablakán. Aztán megint egy tér volt előtte, és ennek úgy megörült. Clive Brook is kis tereken át ment haza.

Megint eszébe jutott: Muralik Éva! — Meg kellett állnia, valósággal elzsibbadt. Így állt egy darabig, és akkor azt mondta.

— Fővárosi!

Aztán azt, hogy: — Phönix, Roxy, Eldorádó, Pátria!

Mintha segítségül hívná őket. Igen, a fiút jól ismerik ezekben a mozikban. Emmike, a sovány pénztárosnő az Eldorádóból, egyszer megkérdezte. — Mi az? Legalább egy hete nem láttalak. Átmentél a Pátriába?

Muralik Évának egyszer próbált beszélni ezekről a mozikról.

— Mi a Royalba járunk — mondta a lány —, de a Corvint is szeretjük.

Muralik Éva a Royalba jár. A fiú is a Royalba jár, de csak az előcsarnokba. Néha órákig elácsorog az Előzetes képei előtt. Nézi, hogy milyen filmek jönnek. Aha, Norma Shearernek két filmje is lesz, Pola Negrinek csak egy, Várkonyi Mihály meg egy bibliai tárgyú filmben játszik.

A fiú végre elindult, és újra elmondta a mozikat. — Fővárosi, Phönix, Roxy, Eldorádó, Pátria.

Clive Brook persze nem menne el Muralik Évához.

Nem, nem, a Nagy Keserű otthon ül, és maga elé bámul. Iszik. És akkor valaki valósággal bezuhan a szobájába. A szőke Miriam Hopkins. Miriam alig áll a lábán, arca szétázott, felpuffadt.

Clive a két kezébe fogja ezt az arcot. — Már megint ittál.

— És te talán nem?! — vág vissza Miriam. De aztán összecsuklik, és ráborul a férfi vállára. — Tudom, hogy most is csak arra a nőre gondolsz! A lord lányára...

Clive az ágyhoz vezeti Miriamot, lefekteti, aztán odamegy az ablakhoz, és kibámul az éjszakába.

Hol is olvasta a fiú, hogy Clive Brook egyetlen arcrándulás nélkül is annyi mindent tud érzékeltetni?

A fiú belépett egy kapun. Fölszaladt a lépcsőn, aztán már ott állt a csöngetésben.

Nem nyitottak ajtót.

Rendben van. Egy darabig még elácsorog itt, aztán visszafordul. Mindegy... minden mindegy.

Újra csengetett.

Fény csapódott fel az előszobában. Kitódult egy lármázó, ugráló csoport. De egyáltalán nem a csengetésre, hanem csak úgy a játék kedvéért. Az ajtót is, mintha csak úgy véletlenül nyitották volna ki.

Egymás fölé hajló fejek: Balla Ica, Pauncz és Urai Pakszi. Akárcsak a városliget barlangvasútján ülnének.

— Hát eljöttél?

Muralik Éva a szoba ajtajában állt, kicsit csodálkozva nézett a fiúra.

Az meg bölintott. Érezte, hogy lassan széthúzódik az arca. Igen, már vigyorgott.

Valaki a hátára ütött, és betolták a szobába. Aztán mindjárt magára is hagyták egy süteményes tál mellett. Megkerülte az asztalt, kivett egy süteményt. Egyik kezét zsebre dugta, ahogy a süteménnyel keringett. „Csak nem mosolyogni! Csak nem mosolyogni!”

Az ajtók kitarva. Muralik Éva egy távoli szobában állt, Urai Pakszival. Pakszi magyarázott, a lány figyelmesen hallgatta.

Hát csak hallgassa! Majd később odamegyek, és akkor...

Elszórt csoportok a szobákban.

Estélyi ruhás hölgyek, frakkos urak lord Douglasnál. A Nagy Keserút nem nagyon izgatja az egész. És lehet, hogy sokan sündörögnek Kay Francis körül, de a nőt azért csak a Nagy Keserű érdekli.

— Ne potyogtasd a morzsákat.

Szelíd tekintetű nő állt a fiú mellett. Átnyújtott egy kis tányért. Mintha már régen követte volna a fiút ezzel a tányérral.

— És nem kényelmesebb, ha ülve eszel?

A fiú makogott valamit, és megint elvigyorodott.

Most már ezzel a kis tányérral közlekedett. Megállt egy hát mögött, bólogatott.

— ... és akkor a Wampetics letérdelt ott a katedrán?

— A Szatyi előtt?

— És úgy könyörgött, hogy ne szedesse be a Szatyi. Egy szót se tudott, és akkor letérdelt.

A fiú bólogatott, hogy hát igen, a Wampetics... Közben fel tudta volna magát pofozni. „Miért kell nekem bólogatni és vigyorogni?”

— Mit énekel, Buci? — kérdezte Pauncz Gyuri egy piskóta arcú lánytól.

— A szűnyogszerenádót. Én leszek a Szűnyog úrfi. Semmi kedvem az egészhez, de hát ismeritek az Aranka nénit.

— Nincs unalmasabb, mint egy ilyen iskolai ünnepély. — Muralik Éva elment mellettük. Egy újabb süteményt tett a fiú tányérjára.

Az utána fordult, de akkor Éva már eltűnt.

„Csak valahogy meg tudnék szabadulni ettől a tányértől!” Sehová se tudta lerakni, és mindig volt rajta egy sütemény.

Szobáról szobára ment a tányérral. Legalább pohár lenne. Abba bele tudna bámulni, és csak akkor nézne fel, ha Éva megállna mellette.

Szobáról szobára vándorolt a tányérral.

Később Pauncz Gyuri odaült a zongorához, a lányok pedig elénekelték a szűnyogszerenádót. A piskóta arcú Buci volt a Szűnyog úrfi.

A lányok hajladoztak, mintha egy láthatatlan hintót repítenének. Láthatatlan hintót — láthatatlan mező felett.

Bucit nem is ismerem, gondolta a fiú. Miért nem mutatnak be Bucinak? Mindegy, minden mindegy.

Megint előtte volt Clive Brook, a Nagy Keserű.

A Nagy Keserű fehér köpenyben áll a kórház folyósóján. Mellette Kay Francis.

— Eljöttem hazulról. — Kay feszült várakozással néz a férfire. — Otthagytam őket.

Clive arca merev.

Kis szünet, aztán a nő: — Mit gondol, tudnánk együtt élni?

Elmosolyodik. És most már igazán csak annyi kell, hogy a Nagy Keserű magához ölelje.

A Nagy Keserű nem öleli magához. — Nem tehetem tönkre az életét.

Kay még mindig mosolyog. — Értem... maga mindig olyan kíméletes. Fájdalmas mosoly lebeg Kay Francis arcán, ahogy lassan elfordul és elindul.

Clive utánanéz.

— Elküldted? — lép hozzá egy másik orvos.

A Nagy Keserű belebámul az üres folyosóba. — Soha nem szerettem így senkit. — És még mielőtt a másik kérdezne valamit, belép a műtőbe.

A Nagy Keserű operál. Kimért, gyors mozdulatok. Aztán bedobja a műszereket a gőzbe. Letépi arcáról a kendőt, belebámul a gőzbe.

— Tudod, hogy reménytelen eset volt — mondja mögötte egy másik orvos. — Senki másnak nem sikerült volna.

A Nagy Keserű egy szót se szól, belebámul a gőzbe.

Aztán már egy ablaknál áll, és kinéz az éjszakai utcára.

Miriam hánykolódik az ágyon. A takaró félig lecsúszik, utánakap.

— Aludj — mondja a Nagy Keserű — aludj csak. — Kibámul az éjszaka-bába.

Az éjszaka fényei felgyulladnak, majd kialszanak.

Most mind ott ültek az asztalnál. Muralik Éva, Pauncz, Balla Ica, Urai Pakszi... Apró, kis papírszelet volt előttük.

— Mindenki fölírja, hogy ki tetszik neki a legjobban — bölintott Urai Pakszi.

A fiú nem nagyon értette a dolgot. Mit akar ezzel a Pakszi?

Buci vihogva hajolt a papír fölé. Biztosan azt írja majd, hogy: Pauncz. Muralik Éva meg, hogy: Pakszi. Mindegy... Minden mindegy.

A fiú elővette a ceruzáját. Majd hirtelen vállat vont, és csak ült a cetli előtt.

Fejek az asztal fölött. Mindenki írt. Buci vihogott, Balla Ica meg nagyon határozottan áthúzott egy nevet.

Muralik Éva egy pillanat alatt készen volt. Ahogy felemelte a fejét, a fiúra pillantott. — Hát te? — És mert a fiú nem felelt. — Neked senki se tetszik?

— Neki senki se tetszik — visszhangozta Urai Pakszi.

A fiú valami furcsa meglepedésfélét érzett. Igen, most majd arról beszélnek, hogy neki senki se tetszik. Se Muralik Éva, se más.

De nem beszéltek róla. Hanem Muralik Éva valami távoli, csodálkozó hangon megkérdezte.

— Igaz, hogy ti szállodában laktok?

Egy pillanatra többen is feléje néztek.

A fiú meg azt a mozdulatot látta, ahogy apa átfordul a fal felé, és magára húzza a takarót. Délután vajás kenyeret evett, teával, aztán lefeküdt. Aztán már csak azt lehetett hallani, ahogy egyik oldaláról a másikra fordul, és magával vonszolja a takarót.

A fiú mondani akart valamit, de akkor Muralik Éva tapsolt, és Pakszi összeszedte a cédulákat. Egy darabig talányosan mosolygott, és csak úgy kártyázott a cédulákkal.

A többiek tapsoltak.

— Olvasd már!

— Olvasd!

Aztán minden egyes névnel tapsolták.

— Pauncz! Már harmadszor...

— Éva! Muralik...

A fiú a cetlijét tologatta az asztalon.

Pakszi pedig kihirdette.

— A győztesek megcsókolhatják egymást.

Nevetés, taps.

Valaki meglökte a fiú vállát. — Téged nem érdekel?

A cetlit tologatta. Muralik Éva és Pauncz. Ez nem volt komoly csók. Azért ez nem volt komoly csók. Pauncz tetszik neki? Dehogy! Urai Pakszi... csak azt nem merete fölírni. Valaki mondta is, hogy Pakszi komolyan udvarol neki. Clive, a Nagy Keserű elsőpörné ezeket az alakokat, lehengetelné a mezőnyt.

— Hiába — mondta Balla Ica. — A Pauncz a legcsinosabb fiú a Tisza Kálmán téren. A Pauncz, meg a Tika.

Mire valaki roppant fölényesen. — Csakhogy a Tika nem tud a lányokkal bánni, a Tika minden lánynál leég.

— Nem, nem — Ica a fejét ingatta —, a Pákozdy Pici fülíg szerelmes volt belé.

— A Pákozdy Pici?

A fiú szép csöndesen felállt. Megkerülte az asztalt, és már kint volt az előszobában.

Majd utána jön valaki. Éva kidugja fejét az ajtón, és megkérdi.

— Te már elmész?

Senki se jött ki utána. Magára kapta a kabátját.

Kint volt a lakásból, levágtatott a lépcsőn.

Az utca túlsó oldaláról még visszanézett a házra.

— Egyszer majd eljön a Nagy Keserű, és akkor lemossa ezt az egész társaságot!

Az Eldorádó moziban még becsúszott a félnyolcas előadásra.

— Éppen a híradó megy — mondta Emmike, a pénztárból.

Odabent, egy virágfüzerekkel feldíszített hajó fedélzetén az angol királynő fogadta a fiút.

A STRANDFÜRDŐ MEGNYITÁSA

GOBBY FEHÉR GYULA

I.

JEGYZŐKÖNYV A 31934 SZÁMÚ ŐRSZEM KIHALLGATÁSÁRÓL

— Tehát nem hivatalos személyként vett részt a megnyitón?

— Nem, kérem. Aznap nem voltam szolgálatban. Azért is álltam közelebb a szónokló tanácselnök elvtárshoz, mint a kantársaim, mivel ők a tömeg előtt sorakoztak föl, hogy megóvják a tülekedéstől a szónokot meg a megnyitó bizottság tagjait. Én viszont oldalt álltam, közvetlenül a kapu bal sarka mellett, a félkör alakban álló embertömeg egyik csücskében. Nem, kérem, egyáltalán nem tolakodtam, szinte véletlenül kerültem éppen oda. Talán azért engedtek az emberek mind előrébb, mert még rajtam volt az uniformis s azt hitték, énnekem is az első sorban kellene állnom, ahol szolgálatot teljesítő társaim voltak. De én egy pillanatig sem tolakodtam, még csak meg sem löktem senkit, amíg oda jutottam, ahonnan végighallgattam a beszédet. Gykeztem úgy viselkedni, mint a többi ember, hiszen én is éppolyan hétköznapi ember vagyok, mint mindenki, csak egyenruha volt rajtam. De hát most nem erről van szó! Mögöttem nem voltak sokan, bár így is azt hittem, megfőlok, olyan meleg volt, és minél jobban összepréselődtünk, annál jobban izzadtam, amint az természetes is különben. Már-már előrébb nyomakodtam, hogy beálljak a mieink közé, mintha én is szolgálatban lennék, megtehettem volna könnyen, mert, mint már mondtam is, nem vettem le az egyenruhámat, és úgy legalább az első sorban lehettem volna, legalább a szónok oldaláról ért volna egy kis friss levegő. De aztán mégis meggondoltam a dolgot, úgy döntöttem, kivárom azt a kis időt, amíg a megnyitó tart, hiszen a sapkámat se tettem le, se itt, se ott, s én főleg a sapka alatt izzadok, azt tudom legkevésbé elviselni, úgylgy egész idő alatt törölköztem, kérem, bár már az se sokat használt, mert már csuromvizes volt a zsebkendő, tartalékot pedig nem hoztam magammal.

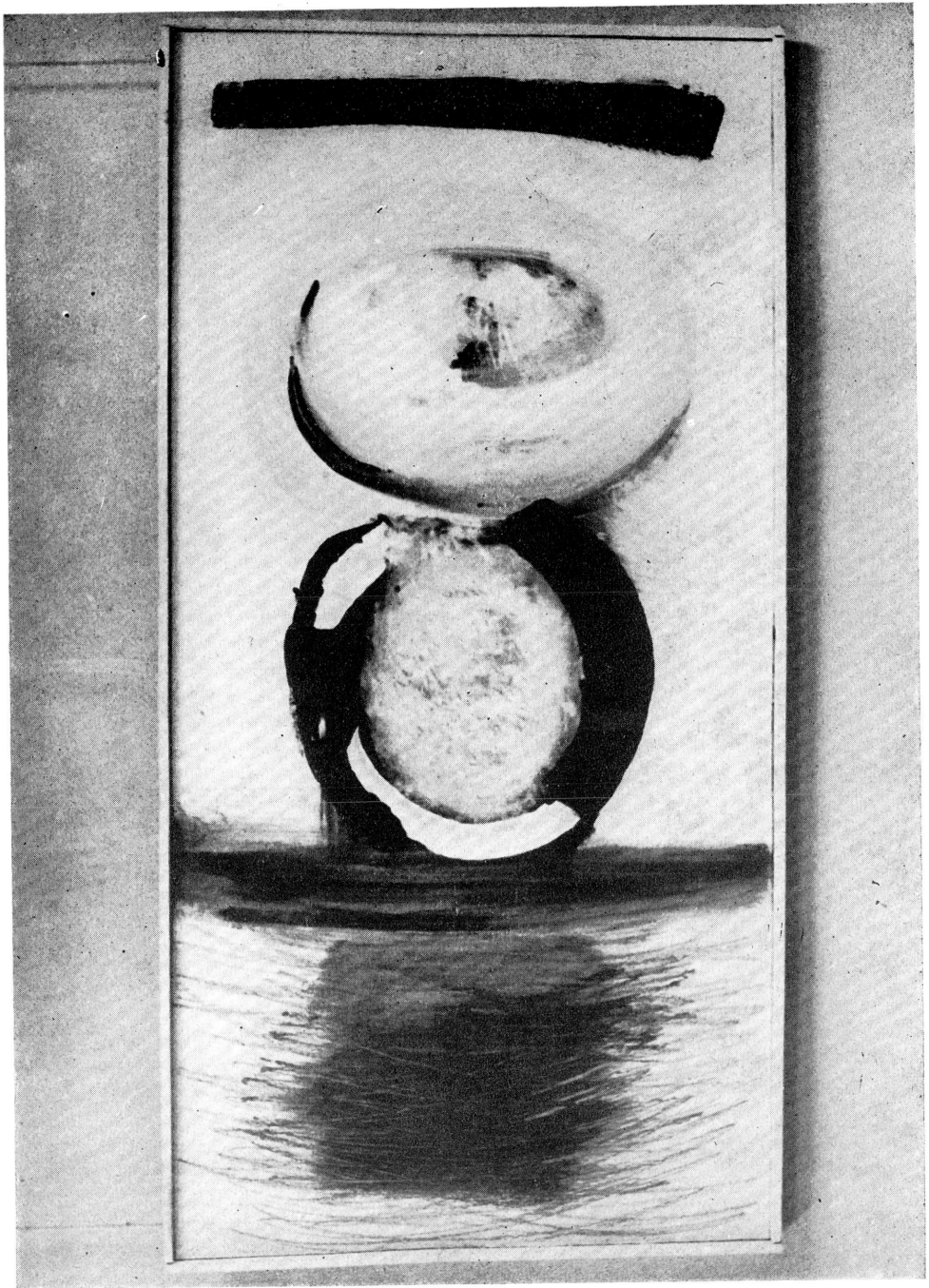
— Mikor mozdult meg először veszélyesebben a tömeg?

— Ezt nem tudnám pontosan megmondani, mert akikor nem látszott veszélyesnek a mozgolódás egyáltalán. Mondhatnám, megszokottnak tűnt (a tömeggyűléseken és összejöveteleken mindig érthető, ha hullámszanak az emberek), és engem is csak annyiban zavart, amennyiben hozzám szorította néhány szomszédomat, és olyankor fokozottabban izzadtam. A ruha olyankor rámtapadt, különösen a nadrág, és nekem elég érzékeny bőröm van, minden ismerősöm jól tudja, mennyi időbe tellett és milyen kínokat álltam ki, amíg úgy-ahogy hozzászoktam az egyenruha durva szövetéhez, bár teljesen persze mégsem tudtam megszokni,

csak hát elviselem valahogy. Ott azonban kutyául éreztem magam, mert dörzsölni kezdte combom a nadrág, és bár meg se moccanam, állandóan éreztem, hogyan súrlódik hozzám a szövet, kibírhatatlanul ingerelve külön-külön minden szőrszálát és minden tapintótestecskét. Be kell vallanom, hogy ez okból kifolyólag nem is nagyon figyeltem másra, annyira lekötött a saját bajom. Elég ideges is lehettem, s most sem vagyok biztos benne, vajon helyesen ítélem-e meg az akkori eseményeket.

— Azt akarja mondani, hogy nem is sejti, mikor vált veszélyessé a tömeg mozgolódása?

— Ezt talán nem mondanám, kérem, mert van nekem is egy teóriám a történetekről, csak persze nem merném azt állítani, hogy minden feltevésem száz százalékosan pontos. De hát ezt valószínűleg el sem várják tőlem. Hiszen nem is voltam aznap délután szolgálatban. Én azt gondolom, hogy akkor támadt először nagyobb lökdelőzés, amikor a tanácselnök elvtárs oda ért a beszédben: *Minden polgárunk örömmel vette tudomásul, hogy egy évig levonunk két százalékot a fizetéséből az új strandfürdő építésére. Mert a strandfürdő mindnyájunk ügye volt. Egész városunk ügye, tehát valóságos közügy. Ezért ajánlották fel maguk a polgárok ezt az önkéntes hozzájárulást, ezért hozták meg ezt az áldozatot, és most végre teljes joggal mondhatják, hogy érdemes volt megtenni ezt a szép gesztust, mert íme, itt van a két százalékból felépített fürdő előttünk és...* Azt hiszem, itt én is fölfigyeltem a mozgolódásra. Bár teljesen érthetőnek találtam, mert én is a körülöttem állók is meg voltunk győződve róla, hogy a beszéd véget ért, a szónoki fordulat arra vallott, és készültünk bejutni az új fürdőbe, hogy végre élvezhessük a hűs vizet, de olyan is akadt, aki egyenesen az új vendéglő sörét óhajtott kipróbálni. Talán magam is moco-rogtam kissé, mikor ide ért a szónak, de éppen ezért érthetőnek és teljesen veszélytelennek tűnt előttem, hogy az egész tömeg moco-rog. Inkább azon lepődtem meg jobban, hogy a beszéd még folytatódik. Már 35 perce topogtunk ott, körülbelül negyedórát várakoztam, mielőtt az ünnepség egyáltalán elkezdődött volna, sokan még régebben ott álldogáltak, és mindnyájan szentül hittük, hogy rövid lesz az ünnepi beszéd. A tanácselnök elvtárs azonban nem vette szemügyre az előtte tolongó népséget, és ideje sem igen volt rá, mert minden pillanatát lefoglalta a szöveg, amit olvasott, s ha föl-néz, akkor sem hiszem, hogy tekintetbe tudta volna venni az emberek, a polgárok kívánságait, mert nem valószínű, hogy szívesen eltért volna előre megfogalmazott és legépeit beszédjétől. És még azon sem csodálkoztam, hogy a tömeg továbbra is hullámszik, mert az is megszokott folyamat volt előttem. Tudtam, ha egyszer elkezdik a lökdelőzést, akkor annak nehéz véget vetni, mert terjed, mint a tűz, ide-oda hullámszik, néha-néha visszatér az elindulási helyére, és hol a tömeg egyik végén, hol a másikon jelentkezik. És még akkor nem is volt veszélyes. Vagy csak én nem láttam annak. Pedig voltam én már olyan ünnepségen is, ahol kénytelenek voltunk erőszakkal visszaszorítani az embereket, mert már az a veszély fenyegetett, hogy összeroppantják a szónoki emelvényt. Mert igaz, hogy a dolgozó nép ünnepelt, igaz hogy szép volt, meg örömteli a hangulat, de amikor már majdnem az életünkről, meg a szónok életéről van szó, akkor nincs mese, nincs más hátra, mint elő a gumibotokkal. Emlékszem, egyszer elő is vettük őket és a rajvezető

KESERŰ ILONA

Pasztell

kiadta a parancsot, hogy most már ne kíméljünk senkit, hiszen egészen az emelvény deszkájáig szorítottak bennünket, és már olyan szorosan tapadtunk egymáshoz, hogy alig tudtuk a kezünket fölemelni, amikor valaki elkapta a botomat és kicsavarta a kezemből, úgyhogy... Igen, igen, ez nem tartozik ide. Csupán azért említettem, hogy bizonyítsam, nem is lehetett volna még veszélyesnek minősíteni a tömegben jelentkező türelmetlenséget.

— Hát akkor mikor vált maga szerint veszélyesnek minősíthetővé?

— Ismét csak azt kell válaszolnom, kérem, hogy ilyen világos fokozati megkülönböztetést nem tudnék kimutatni. Azt hiszem, az első hullámtól kezdve már meg sem szűnt a mozgolódás. Legfeljebb lappangott. Bocsássanak meg, de szeretnék újra csak az eddig szerzett tapasztalataimra hivatkozni. Engedtessék ez meg nekem, hiszen eddig minden tömeggyűlésen, megnyitón, találkozón vagy fesztiválon ott voltam, amire csak sor került a városunkban. Igaz, most először életemben nem hivatalosan kirendelve álltam ott, de hát ez lényegtelen. A tapasztalataim pedig azt bizonyítják, hogy az egyszer terjedni kezdő lökdelődés többé meg nem állítható. Félkezni lehet ugyan, lassítani vagy bizonyos területre korlátozni, de megszüntetni nem. Egyetlenegy kivételes esetre mennék csak számítani, az pedig az volna, ha a szónok hirtelen megszakítaná a beszédet, de ilyesmi még nem fordult elő soha, és ezért nem is kell számításba venni. Arról nem is beszélve, hogy pillanatnyi csönd és megállapodás után a tömeg annál jobban ordítana, és kisezer helyen tolatkodnának, nyomnák, taszigálnák, vonszolnák egymást az emberek. Ezért a nyomakodás lokalizálását tartom a legokosabb megoldásnak. Itt is az lett volna a legmegfelelőbb. Kiszimatolni, kinézni, hogy hol lappang a tülekedés, hol rugdossák és csipkedik, könyöklik egymást a résztvevők veszett dühvel, és az ünnepi helynek és légkörnek megfelelően a legnagyobb csöndben, összeszorított, legfeljebb csikorgó fogakkal, és azt a területet körülzárni, ezáltal megakadályozva a ragály továbbterjedését, a ragadós példa utánzását. Persze magam is tisztában vagyok azzal, hogy ez az eljárás nagyrészt megoldhatatlan technikai nehézségekbe ütközik. Nevezetesen a kiszimatoláshoz kellő magasságban kell lennie az embernek, mondjuk, a szónak magasságában, ami lehetetlen, részint mert nem várhatjuk el egy szónoktól sem, hogy közben minden szellemi és testi erejét megfeszítve saját véleményének akarja megnyerni az embereket, ugyanakkor fürkésző pillanatásával végé- végigpásztázza őket és megtalálja nekünk az inkriminált helyeket, részint pedig mást sem állíthatunk melléje, hogy elvégezze ezt a feladatot és karlendítéssel vagy egyéb jelekkel vezessen nyomra bennünket, mert akkor ugyancsak a gyűlés célját, a szónoklat hatását tenénk tönkre, hiszen valószínűbb, hogy az integető emberre többen figyelmenek, mint a szónokra.

— Itt nem is volt semmiféle emelvény!

— Igen, igen, nem volt. Éppen arra akarok rátérni. Hiszen itt emelvény sem volt, mivel egyszerűbb megnyitási ünnepségre számítottak a szokottnál, és kevesebb résztvevőre is. Bár arról még nem hallottam a hozzátartozó adatokat sem, mennyi kíváncsi gyűlt aznap össze. De ez nem is lényeges, csupán azt akartam mondani az előbbi fejtegetéssel: eddig még nem jöttünk nyomára olyan módszernek, amellyel sikeresen szálltunk volna szemben a terjedő lökdelődéssel. Mivel a

rövidhullámú rádió adó-vevő készülékeket fölöslegesnek véltük ilyen esetekben használni, nem szólva a technika más, fenyegetőbb vívmányairól, amelyekkel biztosan sikert értünk volna el, csakhogy minden számítás szerint a nem lökdellődő tömegre is némileg kellemetlen hatást gyakoroltunk volna, azaz... Egyszóval legjobb hagyni a tömeget, csináljon, amit akar, amíg nem válik veszélyessé az emelvényre és a szónokra nézve. Mint a szóban forgó esetben. Amikor az egyszerűség jegyében tervezett ünnepségre még emelvény sem készült, és ez is lett a baj okozója.

— Hogyhogy ez lett a baj okozója?

— Hát azt hiszem, egy csöppet sem vitatható, hogy ha van emelvény, akkor nem történik meg az a szomorú eset, ami mindnyájunk nagy fájdalmára, sajnos mégis megtörtént. Mert kétségtelen, hogy az emelvény némileg csökkentette volna a tömeg hullámzásának az erejét, úgy is mondhatnám: megtörte volna. Már a beszéd felle táján, amikor a tanácselnök éppen a dolgozók egészségének a fontosságáról, és a fürdőnek ebben játszott nagy szerepéről beszélt, észrevettem, hogy valami nincs rendjén. Nem akarom most, utólag játszani a mindentudót, de ha megerőltetem az agyam, akkor úgy emlékszem rá, éreztem, nincs valami rendben.

— És miért nem szólt akkor a szolgálatban levőknek? Miért nem figyelmeztette őket?

— Nem kellett azokat figyelmeztetni, kérem. Láttam az arcukon, hogy legalább annyira érzik a levegőben lógó rendellenességet, mint én. De hát egyelőre semmit sem lehetett tenni. Szinte természetesnek vehette akárki, hogy nagy a lökdellődés, mert emelvény sem volt, a hátsó sorokban levők nem is látták a szónokot, meg nem is hallották rendesen, volt aki csak szófoszlányokat és volt aki semmit sem hallott. Ilyen körülmények között egyesek azt hitték, hogy tréfát űznek velük, a beszéd már régen véget ért, a megnyitási ünnepség befejeződött, csak éppen őket nem engedlik be a fürdőbe. Ezek, kérem, már az öklüket mutogatták és fenyegetőztek is. Még csak kipécézni sem lehetett volna az ilyen alakokat, mert sokan voltak. Ők alkották tallán a tömeg nagyobbik felét, vagy legalábbis több mint egyharmadát. Ezek aztán nekifeszítették a vállukat az előttük állóknak, és hórúkkoltak, nyomták, tolták őket előrébb. Mikor aztán előrefurakodtak vallahogy, akkor ők kerültek olyan helyzetbe, hogy lökdösni kezdték őket. Sokan már gatyára is vetkőztek, kérem, egyrészt a meleg miatt, másrészt, hogy azzal se kelljen bajlódniuk, ha a vízhez érnek. Mondhatom, a másfél óras beszéd vége felé, a relikkenő hőségben, már-már én is ezt tettem volna a legszívesebben. Mikor a szónok odaért: *És igazán boldogok vagyunk, hogy megértük ezt a napot is, amikor városunk újabb eredményt mutat fel, megeremtve a dolgozók szórakozási lehetőségeinek azt az objektumát, amelyre oly régóta szükség volt már és amelyet most végre átadhatunk használóinak...* Ezeknél a szavaknál már-már alig lehetett kibírni, hogy össze ne roppantsák az embert, és szerintem, ne haragudjanak, ez nem az emlék meggyalázása akar lenni, csupán az objektivitásra valló törekvés, szerintem némileg maga a szónok is előidézte a bekövetkezőket, amikor itt olyan mesterien felemelte a hangját, így adva jelet a befejezés közeledésére, mert ez végleg türelmetlenné tette a várakozókat, hogy úgy mondjam előkészítette a tömeget a robba-

násra. És újra csak azt kell mondanom, hogy maga a szónok indította meg a lavinát a szintén mesteri zárómondatával, másfél órás beszéde után, amikor is így invitálta a kellőképpen előkészített és szinte szó szerint bemelegített tömeget a fürdőzésre: *És most tessék, kedves polgárok és polgártársnők, tessék minél előbb kipróbálni az új strand előnyeit, hűs vizét és kellemes homokját! Ezenmel kitárom a kapukat!* Ezek voltak a beszéd utolsó szavai. Aztán már csak az ordítást hallottam. Pedig az előzményekből ítélve nem lehettem biztos benne, hogy csakugyan ezeket szánja-e éppen utolsó szavaknak a tanácselnök elvtárs, talán valóságosabb, hogy még folytatta volna, hogy még tartogatott tarsolyában néhány kiütő szónoki fordulatot, lehet hogy eszébe is jutott egypár fontos közlendő, de minderről már nem tudhatunk, mert hát a tömeg nagyon is szó szerint vette az elhangzottakat, és óriási üdvrivalgás közepette tódulni kezdett befelé a kapun, nem törődve a nők és a gyerekek, valamint az aggok rémült kiáltásával, és elsodorva kétségbeesetten küzdő kollégáimat, akiket a fürdő személyzete (ez talán túlságosan szubjektív meggyőződésem) elég lélektelenül és minden buzgóság nélkül támogatott.

— Mikor látta újból a tanácselnököt?

— Nem láttam mindjárt, mert az első percekben teljesen el voltam magammal foglalva, hiszen foggal, körömmel kellett harcolnom, hogy el ne bukjak, mert akkor már kegyetlenül megtapostak volna. Ha valaki ilyenkor elesik, akkor már hiába sajnálják a rajta taposók, nemcsak hogy nem segíthetnek rajta, de kiáltásaikkal csak növelik fájdalmát. Különbem én mindjárt tudtam, amint a tömeg első hulláma becsapott a kapun, hogy rosszul helyezkedett a tanácselnök elvtárs. Nem pontosan a kapu elé kellett volna állnia, hanem egy kissé félre, oldalra. Így szinte magától értetődő volt, hogy ő lett az első elsodort ember. De hát most nem erről van szó! Mondom, úgy harminc-negyven méternyire a kaputól, már benn a fövényen, pillantottam meg a tanácselnököt, nem volt messze kézem, talán karátávolságnyira, de nemigen mertem kinyújtani feléje a kezem... Igen, igen. Persze hogy megkíséreltem, de hát az egész próbálkozásom semmit sem ért. Be kell vallanom, hogy tehetetlenül néztem sodródását. Néha elém villant az arca, kissé kivörösödött a kapálódzásban, de egyre gyorsabban vittek bennünket előre, úgyhogy nem érkeztem rá figyelni (bár higgyék el, én igazán megtettem volna mindent, hogy megmentsem, de ha fölálodom ott nyomban az életem, az se segített volna rajta, egyszerű butaság lett volna, mert el nem érhettem volna). Ugyanaz az áradat cipelt, tolt, lökdösött mindkettőnk, csak ő előrébb volt és én hátrább valamivel. Beszorultunk az emberek közé, és nem volt menekvés. Amerre ők mentek, nekünk is menni kellett. Néha hallottam egy-egy kiáltását, bár lehet, hogy csak most utólag rémlik úgy, mintha azt kiabálta volna: *Én nem is tudok úszni! Megálljatok! Nem tudok, engedjete el!* Határozottan emlékszem arra, hogy azt is mondta: *Kegyelem, polgártársak! Én még soha nem fürödtem a folyóban!* És sokszor azt: *Ne! Ne! Ne!*

— Meddig látta?

— Végig. Akarom mondani, láttam még akkor is, amikor berohantak vele a folyóba, mit se törődve a szegény kiáltásával és segélykérésével. Az emberek boldogan hajigálták a levegőbe ruháikat, meztelenül és félmegtelenül robogtak be a vízbe, jó néhányon még a ruha is rajta

maradt, egyesek bevitték mások ruhadarabjait a fejükön a hullámokba, soknak oda is veszett a holmija, és úgy ordítottak az örömtől, hogy a tanácselnök elvtárs hangja teljesen elveszett. A gyűrűből sem ő, sem én nem tudtunk kiszabadulni, már térdig érő vízben voltunk, mikor egy pillanatra összekocant a testünk, de igazán csak egy pillanat volt, mert ha egy másik pillanattal tovább mellettem marad, akkor elkapom és megmentem, így azonban nem tehettem semmit. A cipóm az iszapba ragadt, és még csak nem is voltam szolgálatban, úgyhogy a levegőbe se lőhettem. Akkor azt sikoltotta fülemben: *Nem akarok a vízbe menni! Én nem tudok úszni!* Teljes lényemmel sajnáltam, de én se tudok úszni, és mikor beljebb sodorták, nem mehettem utána, ezt különben is sokan kiabálták körülöttem, lehet, hogy még én is ezt üvöltöttem, erre nem emlékszem pontosan. Mindenesetre csak többedmagammal sikerült ellenállni az egyre áradó tömeg nyomásának és kievickélni valahogy a partra. Vissza semmi pénzért nem mentem volna, bár vadonatúj cipőmet hagytam az iszapban, és már így is, úgy is bevizeztem a nadrágom, akár meg is fürödhettem volna, hiszen úgyis kénytelen voltam alsónadrágban hazamenni, de már elment a kedvem az egészsőtől, megfordultam, szinte semmivel se törődve. Közben elvesztettem szemem elől a tanácselnök elvtársat, és csak később hallottam meg, milyen tragikus sors érte.

II.

AZ ELSŐ FÜRDŐZŐ

Nem tudott hová lenni az örömtől a férjem, amikor közölték vele, hogy ő fogja megnyitni az új fővenyfürdőt. Én inkább parancsnak véltem ezt a közlést, ő azonban illedelmes, sőt igen megtisztelő kérelemnek. Ragyogó arccal mesélte, hogy személyesen a tanácselnök járt nála és többször is hangsúlyozta beszélgetés közben, mennyire szeretné ha ő, éppen ő, egyszerű előadó a községi tanács jogi osztályán, nyitná meg hivatalosan ezt az objektumot. *Ez mintegy jelképes lenne* — mondta állítólag a tanácselnök —, *nem fontos mindig, minden megnyitón valami nagyfejűnek játszania a főszerepet!* A férjem mulatott azon, hogy ő nem nagyfejű.

Attól kezdve nehezen lehetett bírni vele. Én megértettem, mert ismertem már a szokásait, meg a vágyait, tudtam, milyen élvezetet okoz neki, hogy sok ember előtt szerepelhet, méghozzá nem is valamilyen kis mellék-, hanem éppen főszerepben. Nem kérdezősködtem, hogyan viselkedett az irodában, de otthon már az újságokat sem olvasta el délutánonként, ahogy azelőtt szokta. Legfeljebb a címekeket futotta át, keresve a megtartandó ünnepségről szóló híreket, az új fürdőről írt tudósításokat, ismertetéseket, még a hirdetéseket is. Azután már csak úgy tartotta maga előtt a lapot, nehogy megzavarjuk, és gondolkodott. Nem, nem ábrándozott ilyenkor, nem úszott előre a boldogságban, attól sokkal igazságszeretőbb ember volt, tudta, hogy mit jelent és mennyit ér ez a megtiszteltetés, tudta, hogy ez még nem akkora dicsőség, amely már boldog nyugalomba ringathatná az embert. Nem ábrándozott tehát, hanem mindegyre azon törte a fejét, milyen ötletekkel, milyen szellemességekkel, milyen fordulatokkal lephetné meg a megnyitón részt ve-

vöket. Az ünnepség előtti két héten, ami szabad ideje csak volt, mind erre fordította. Amennyire én meg tudtam ítélni, valóban szépen kidolgozta, megformálta és kicsiszolta a beszédét. Be is gyakorolta otthon a tükör előtt, néha behívott bennünket, engem és anyámat, hogy hozzá-
szokjon az élő emberekhez is, azután lemérte másodpercre a beszéd idejét, kitervezte, hogy se hosszú ne legyen, ne váljon unalmassá, de túl rövid se legyen, mert akkor meg összecsapottnak tűnne. Igazán föl-
készült arra a napra.

Csak egy dologban nem értettünk egyet. Makacsul ragaszkodott ahhoz az ötletéhez, hogy mint a hivatalos megnyitó, ő is fürdjön meg elsőnek. Kiváló ötletnek tartotta ezt. *Ez lesz a fénypont* — mondogatta, és egyetlen érveléssel sem sikerült megingatni elhatározásában.

— Nincs már olyan alakod, mint legénykorodban — mondtam neki —, kinevetnek, ha meglátják a pocakodat. A sok üléstől elhíjasodott az oldalad. Meg is görbültél már.

— Nem baj — felelte. — Nem szépségversenyen veszek részt, csupán a hivatalos aktust teszem így bensőségebbé, személyesebbé.

— Lehet, hogy sokan meglepődnek majd ezen a cselekedeteden — mondtam. — Nem várják el tőled, hogy eredetieskedj ott, csupán, hogy egy szolid megnyitót tarts. Még meg is sértődhet valaki a magasabb rangúak közül. Például a tanácselnök.

— Nem lesz abban semmi sértő — mondta. — Nem kell okvetlenül utánam ugrania senkinek. Ha nem akar, nem fürdik meg aznap, vagy még két hétig, vagy az egész idényben senki. Mit törődöm én már azzal.

Így vitatkoztunk, de hiába. Kérlelhetetlen maradt. Elő kellett szednem a műanyag fürdőnadrágját azon a reggelen, és minden eredmény nélkül mutattam neki a felhős eget, meg a fák hegyének mozgó ágait, amelyek szelet jeleztek. Kitartott amellett, hogy nem mulaszthatja el fantasztikusán jó ötlete megvalósítását, és fölvette a fürdőnadrágot. Már szinte imádkozni volt kedvem valamilyen csodáért, szállná meg a szentlélek vagy ilyesmi, csak mondana le a rögeszméjévé vált fürdésről. Mindenáron ő akart lenni az első fürdőző.

— Még csak április van — mondtam neki.

— Mindegy — felelte —, idénynyitó még úgyse voltam eddig.

— Hideg van — mondtam.

— Mit vársz? — kérdezte. — Még csak április van.

— Meg fogsz fázni — mondtam.

— Dehogy — mondta —, csak éppen beugrok, és kész. Egy perc, és kész. Csak a hangulat legyen meg.

Nem sikerült lebeszélnem. Különben, ami a hangulatot illeti, azt hiszem, igaza volt. Nem tudtam egy helyben állni a beszéde alatt az izgatottságtól, úgyhogy bejártam a tömeget az első sortól az utolsóig, de mindenütt tetszéssel fogadták szavait. Igaz, hogy én a tanácselnök és a többiek elégedett vigyarában inkább azt az örömet láttam, amellyel nyugtázták, hogy más beszél, más kinlódik, más kinyitja a magyaráz helyettük, ők csak nézők, ők csak élvezik a megnyitást, de lehet, hogy tévedtem. Különben sem volt ekkor már semmi jelentősége ennek az észrevételnek. S mikor férjem oda ért, hogy: *Most pedig térjünk a tárgyra, azaz a fürdésre. Remélem, megengedik nekem, hogy mint hivatalos keresztapja ennek a fürdőhelynek, elsőnek élvezhessem a vizét...* Akkor tető-

fokára hágott a jó hangulat, az emberek nevettek is, tapsoltak is, egy szóval csakugyan örültek az ötletnek.

Én ugyan még melléje furakodtam, és megkíséréltem még egyszer eltéríteni szándékától, de persze e próbálkozásom is kudarccal végződött.

— Látod, hogy hideg van — mondtam neki, miközben mentünk a víz felé.

— Már mindenki hallotta, hogy mit akarok tenni — suttogetta vissza.

— Be kell vallanod, hogy hideg a víz — mondtam.

— Hülyeség! — mondta. — Egy percig kibírom. Meg se kottyán. Nézd, hogy özönlenek.

Büszke volt, s joggal. Óriási sikert aratott az ötlete. Mindenki el volt ragadtatva szellemességétől, a megnyitó újszerűségétől és a befejezés kedvességétől. Még én is, minden féltésem ellenére meghatódtam egy pillanatra és büszkén hallgattam az emberek dicsérő szavait, a később kitörő ujjongást.

Mikor férjem a vízbe vetette magát, maga a tanácselnök kezdett el tapsolni. Átvette a tapsot az egész tömeg, és férjem vidám lubickolását szinte végig vastaps kísérte. Nem tudom, hogy más megfürdött-e ekkor, mert már csak azt figyeltem, mikor mászik ki a partra, s alig-alig volt annyi önfelegyelmem, hogy ne kiáltsak ná, vagy ne intessem neki. Ki akarhatta élvezni a tetszésnyilvánítást, mert jó ideig a vízben maradt, és még a fejét is bemártotta, amikor néhány trükköt mutatott be a víz alatt.

Sikere tagadhatatlan volt. Másnap tele voltak az újságok fényképével, és még a parton is sokáig ünnepelték, amikor végre kiúszott. Még csak nem is didergett, amikor ráterítettem a kabátját, nem is figyelt az időre, csak az ünneplő sereget nézte csodálkozva, mert ekkora sikerre, azt hiszem, még ő sem számított. De hát tüdőgyulladást kapott, és nem lehetett megmenteni.

III.

NYOMOK

A járási párttitkár, a községi tanács elnöke és az új igazgató, miután közös erővel átvágták a nemzetiszín szalagot és előzékenyen viszszaosztályozták az ollót meg a tálcát az ünneplőbe öltöztetett ijedt kislánynak, a program szerint egymás mellett léptek be a kapun, hogy elsőként sétáljanak el a folyó apró hullámú vizéig és hátukon összekulcsolt, esetleg zsebre dugott kézzel udvariasan elcsevegjenek mindaddig, amíg a többiek, a meghívottak, az újságírók és a betolakodó kíváncsiak birtokukba nem veszik az egész, erre az alkalomra külön fölgereblyézett, homokos partot és el nem kezdődhet a szintén most megnyíló új vendéglőben a díszebéd (vagy fogadás, ahogy az újságírók nevezték, bár jelen esetben nem volt egészen világos, hogy ki kit fogad).

Amint beléptek a kapun, hátuk mögött erősödött a tömeg nyomása, mert egyik nem ismerték a megnyitás hivatalos programját (s azok voltak többségben), már azt hitték, hogy szabad a vásár és ujjongva, kiáltozva, lelkesedve szerettek volna beözönleni, viszont a fotóriporterek még jó néhány filmkockán kívánták megörökíteni a díszes kaput és a

fölötte himbálódzó feliratot, úgyhogy kis híján verekedésre került sor, de szerencsére idejében beavatkoztak a községi tanács napidíjasai, fix fizetésű és teljesítményre dolgozó tisztviselői, és az alelnök vezetésével, valamint a honoráris munkaeerő meg a fürdő személyzetének támogatásával sikerült lecsillapítani és visszaszorítani a fürdőzésre túl gyorsan vágyókat. A párttitkár, az elnök és az igazgató nagyvonalúan nem vették észre a hátuk mögötti zajongást, és csevegve lépkedtek tovább. Nem volt meghatározott beszédtemájuk, így hát mindhárman igyekeztek minél kevesebbet, minél bársonyosabb, kedvesebb és kellemesebb hangon beszélni, lehetőleg fontosnak tűnő szüneteket tartva, hogy múltjék az idő. Az igazgató, mint házigazda (bár még nem élte bele magát teljesen szerepébe, és csak formailag érezte magát annak), igyekezett vinni a szót, de egyszer csak félbeszakította mondókáját, és felkiáltott:

— Nicsak! — mondta.

A másik kettő érdeklődéssel tekintett maga elé, és ők is furcsállva vették tudomásul a látottakat.

— Valaki járt itt? — kérdezte a tanácselnök.

Egymásra néztek. Mindhármukat sértette ez a figyelmetlenség. Előtűk emberi lábnyomok vezettek a víz felé, mélyen belenyomódva a frissen gereblyézett homokba, határozott körvonallakkal mutatva okozójuk cipójének méreteit és a talpán levő játékos mintákat. Vallaki tehát előttük, a hivatalos megnyitó előtt, itt sétálgatott a strandon.

— Ki a felelős ezért? — kérdezte a párttitkár.

Az igazgató elővette a zsebkendőjét, hogy megtörölközzön, mert méretetlenül izzadt a forró napon. Arca sápadt volt, mint a bentülő embereké általában, és még idejében eszébe jutott, hogy az izzadás némileg védi a hirtelen lesüléstől, ezért aztán újra összehajtogatta és bal zsebébe tette a kendőt.

— Lehet, hogy éppen én vagyok — jelentette ki végül. — Vagy valamelyik öngazgatási szerv. Nem tudok még mindent pontosan, nem is emlékszem most rá, ki vezeti a karbantartási üzemegységet.

A kapunál még mindig ott állt az összenyomódott és várakozó csődület. Valaki káromkodott, szidta a fotoriporterek édesanyját, de azok hideg nyugalommal sanyargatták a gépeiken levő gombokat, különböző helyzetekbe merevedtek, aztán ugráltak, guggoltak, hanyatt dőltek, egyikük még a kapu tetejére is felmászott, és csak akkor jött le, amikor valaki hozzávágott egy főtt tojást.

— Ki kell nyomozni a felelőst — mondta a párttitkár, és újra a nyomokra tekintett.

— Jézus any...! — kiáltott fel az igazgató. — Hiszen ezek a nyomok itt kezdődnek.

— Hogyhogy itt kezdődnek? — kérdezte a tanácselnök, és unottan lépett közelebb. Szeretett volna már mielőbb továbbjutni, és főleg elkerülni a lökdelőző tömeg elől a hús vendéglőbe, a tányérok, palackok, poharak és pohárköszöntők társaságába.

— Itt — mutatta az igazgató, és elfeledkezve az óvatosságról, a heves napsütésről és a leégésről, mégiscsak előkapta hatalmas zsebkendőjét, és szapora mozdulatokkal törölközött meg vele.

— Csakugyan — mondta a tanácselnök, és ő is izgatott lett. — Ezek a nyomok csakugyan itt kezdődnek. Azaz... hát itt kezdődnek.

— De hiszen legalább harminc méternyire vagyunk a kabinoktól, a kaputól és az első fától is — suttogta az igazgató.

Mindhárman saját nyomaira meredtek, de eredménytelenül. Az ismeretlen nyomok éppen ott kezdődtek, ahol megálltak. Férficipő nyomai voltak, jó szélesek és mélyek. Valószínűleg erős, magas ember hagyhatta őket maga után. Orruk a víz felé mutatott, kissé lejjebb süllyedve a homokban. Mintha az illető sietett volna.

— Egyikünk egész ideig az ő nyomain lépkedett volna? — kérdezte a párttitkár.

— Á, az nem lehet — mondta a tanácselnök ingerülten, megfélekezve az udvariasságról. — És hova vezetnek? — kérdezte gyorsan.

Az igazgató szeme ugrálva követte a nyomokat. Szinte egyszerre kiáltottak fel. A nyomok nem vezettek a vízig. Sőt még a közelébe sem értek. Jó húsz méterrel előtte megszűntek.

— Ez... ez tréfa! — dadogta a tanácselnök. — Ez lehetetlen! Ez nincs!

— Meg kell büntetni őket — mondta a párttitkár, és nem tudta levenni a szemét a szürke homokon sötétlő gödröcskékről. — Mi nem vagyunk babonás emberek, bennünket nem lehet becsapni ilyen ostoba trükkökkel. Meg kell büntetni, aki ezt az izléstelenséget kiagyalta!

— Csakis — mondta az igazgató. — Meg fogjuk keresni a bűnöst. Nálam ez nem fog még egyszer megtörténni. Tőlem nem fog megszökni az illető. Új vállalat vagyunk, új létesítmény, és máris kezdődnek a heccek? Majd én teszek róla!

A tanácselnök éppen azt akarta indítványozni, hogy azért induljanak tovább és mielőbb fejezzék be a megnyitó formális részét, amikor rémülten vette észre, hogy az igazgató rosszul van.

— Mi baj? — kérdezte.

Megfogta a karját, és segíteni igyekezett rogyadozó lábainak. Az igazgató szemei úgy kidülledtek, mintha ki akarnának pattanni a helyükből. Az elnök kétségbeesetten tartotta az egyre nehezedő testet, majd a párttitkár is átkarolta, és a kapu felé tekingettek, de ott éppen heves csata dúlt az alelnök és a tömeg egyes képviselői között, ami mindenki figyelmét lekötötte, és mérgesen be kellett látniuk, hogy még a fotóriporterek sem figyelnek rájuk.

Az igazgató akadozó lélegzettel sűgött valamit.

— Mi baj? — kérdezte az elnök. — Mit parancsol? Mit parancsol?

Többször is meg kellett kérdeznie, mert az izgatottságtól mindig nagyothallott. Az igazgató szavai pedig amúgy is töredezetten, selypítve, eltorzulva jöttek napvilágra. Végre megértette.

— Jönnék — mondta az igazgató. — Jönnék a nyomok.

Az elnök és a párttitkár megfordultak. Erre már alig futotta erejükből. Az igazgató elég testes, nehéz ember volt.

— Hogyhogy? — kérdezte az elnök, de ő is látta, hogy igaz.

— Hogyhogy jönnék? — kiáltotta a párttitkár.

— Jönnék — nyögte az igazgató.

— Ennek nincs semmi tudományos alapja — mondta az elnök, és eleresztette az igazgatót. Nem bírta tovább. Szeretett volna elszaladni. Már majdnem megindult, amikor észrevette, hogy a párttitkár sem támogatja az igazgatót. Egyszerre hagyták ott. De az a saját erejé-

ből is állt. Görnyedten, sápadtan, düledt szemmel, de állt. Mindhárman a homokra meredtek.

S a nyomok csakugyan jöttek. Mindig a vízhez legközelebb eső tűnt el. Először éppen a legmélyebb része, amelyet a cipőorr hagyott maga után, először az telítődött meg homokkal, aztán lassan a másik vég is, és eltűnt a nyom. Mint amikor elpattan a buborék. A tünemény lassan közeledett feléjük. A sor mind rövidebb lett, a nyomok száma csökkent, s ők visszatartott lélegzettel figyelték a folyamatot. Az elnök számolt magában. Nem mertek hátranézni sem.

— A vállalati demokráciát sem tisztelik. Igen, éppen a vállalati demokráciáról van szó! — kiáltotta hirtelen az igazgató. — Követelni fogom, hogy ilyesmi ne történjen meg a strandon. Teljesen új vállalatról van szó. Mindent meg kell magyarázni az embereknek. Ne csak egy klikk irányítsa az öngazgató szerveket. Hol van itt a vállalati...

Abbahagyta az ordítást.

— Hol van itt a... — suttogta még egyszer, amikor észrevette, hogy éppen ő áll az utolsó nyomon. A jobb lába éppen átszelte az ismeretlen cipő okozta mélyedést.

Szemhéjai kifeszültek, nyakán piros foltocskák tűntek fel, és egyre gyorsabban változtatták helyüket.

— Olvasták Csapeket? — kérdezte hirtelen.

— Milyen Csapeket? — mondta végül a párttitkár.

— Csapek novelláját. Cseh író — mondta türelmetlenül az igazgató, de nem tekintett fel. — Vagy lengyel, vagy cseh. De mégis cseh. Ott is így, minden ok nélkül véget értek a nyomok, amikor hazafelé tartott egy ember s a hóban levő nyomokat követte.

A másik kettő hallgatott.

— Olvasták? — ordított fel kétségbeesetten az igazgató.

A másik kettő összenézett.

— Miért? — kérdezte végül óvatosan a tanácselnök.

— Mert nekem most nem jut eszembe a megoldás! — ordította az igazgató. — Kellene hogy tudjuk, mit tehetünk ilyen esetben. Olvasták?

Még négy nyom maradt előttük.

— Nem — mondta szinte egyszerre a tanácselnök és a párttitkár.

Már a harmadik nyom mélyébe gurult a homok, nyomakodott föl-felé, mintha alulról feszítette volna valami. Elég lassan telítődött meg a kis gödör, de aztán egy villanásnyi idő alatt eltűnt a nyom, kiegyenlítődött a homok felszíne. Még ott is látszottak a gereblye húzta csíkok. Még két nyom volt.

— A vállalati demokráciáról még beszélünk... — suttogta az igazgató, miközben eltűnt az utolsó előtti gödröcske.

A kapunál felerősödött a zajongás, a fotósok végre befejezték munkájukat. A tömeg már hullámozott befelé, amikor az igazgató lába alatt mozogni kezdett a talaj.

A tanácselnök elordította magát, és félreugrott. A párttitkár megszobb állt, ő csak lehunyta a szemét. Nem is ők emelték fel az igazgató holttestét. Csak mindketten levették a kalapjukat, és mélyen megilletődve hallgattak.

— Megütötte a guta — mondta végül a párttitkár a kíváncsi újságíróknak.

A KÍSÉRTET

Olyan rossz idő volt, hogy sokan nagykabátban jöttek. De még aki felöltöt viselt, az is sálat tekert a nyaka köré, és csak a legmerészebbek jelentek meg kalap, mici, francia sapka vagy másfajta fejfedő nélkül, bár közülük is sokan megbánták ifjonti heveségüket, s kénytelenek voltak beismerni önmaguk előtt, hogy nem is olyan tüzesvérűek, mint ahogy addig képzelték. A fürdőigazgatóság már-már arra gondolt, hogy áthelyezik az egész ünnepséget, szalagátvágást, beszédeket stb. az új vendéglő termébe, de végül is megmaradt az eredeti terv mellett. Egyrészt, mert már késő lett volna értesíteni a hivatalosan érdekelteket és a részvevőket, másrészt, mert mindegyikük úgy találta, furcsán festene, ha egy strandfürdőt meleg szobában, pálinkáspoharak, fehér abroszok, nyakkendős pincérek és ragyogó lámpák mellett nyitnának meg. (Harmadrész is van, mégpedig az igazgató szava: *ha kint tartjuk a bevezetőt, akkor rövid lesz a beszéd, ha bent, akkor valószínűleg hosszú!* De nem biztos, hogy ez az érv döntötte el a vita sorsát.)

A járási párttitkár csupán két-három szót mondott, amire rövid, de erős taps csattant fel, és már indult is befelé a menet. Az emberek behúzott nyakkal siettek előre, az igazgató örült, hogy sok puncsot és pálinkát forraltatott, mert az kelendő ilyen hidegben, és mosolyogva bólintott, amikor az előtte haladó párttitkár azt kiáltotta visszafordulva:

— Muszáj volt rövidre fogni, mert lázat fúj az ember szájába a szél!

Az égen egybemosódtak a felhők határjai, csak néhány sötétebb vált ki méltóságteljes gomolygásával, és olyan homály fedett mindent, hogy talán a hold felkeltét várják az emberek, ha nem tudják, hogy ha fenn volna sem ragyoghatna, mert a felhők elfődnék.

A kaputól az épületekig mintegy százötven méter volt az út. Szinte futva tették meg körülbelül a felét, amikor a párttitkár hirtelen megállt. Ezen a részen épen hagytak két sor part menti fát, leginkább tölgyfákat, de találni lehetett köztük bükköt is. Húsnek, árnyékadónak szánták őket, s az igazgató szavával élve: bubifrizurát csináltak nekik. Megnyírták, körülnyesték, a száraz gallyaktól letisztították őket, s a szabálytalanul kinyúló ágakat is mind levágták. Most a szélben fáradtan imbolyogtak, össze-összecsapták zöldellni kezdő karjaikat, nem is annyira zörögtek, mint inkább a nyers fa ütéseinek megfelelően tompán kopogtak, s egymáshoz súrolták ölelkező nyúlványaikat. A párttitkár a süvítő szélben az egyik fára mutatott.

— Látsz ott valakit? — kérdezte, de a megszólított tanácselnök nem hallotta a kérdést, mert mint a csiga, behúzódott télikabátja széles gallérjába, és a szél különben is elvitte a hangot. Így a párttitkár addig ordított, amíg jó néhányan meg nem értették. De hiába nézett az egész tömeg az ujja nyomán fölfelé, a nyikorgó, csapkodó, integető ágakon kívül nem láttak semmit.

Az egyik ágon ott ült a kísértet. A titkár mindjárt fölismerte, hogy a barátja az, akivel négy évig ült egy padban, akit ki se tudott kísérsni a temetőbe, mert egy fontos ülésen kellett részt vennie akkor, és akinek a feleségéhez azóta sem volt módjában elmennie, csak egyszer látta az asszonyt meg a kisfiát, de akkor is csak autóból egypár

pillanatig, bár akkor integetett is nekik. A kísértet nyugodtan lóbázta a lábát, mintha a szél lengette volna, és arcán ugyanaz az álmos kifejezés ült, amelyet a párttitkár olyan jól ismert, mert ha a tanár előadására figyelt, mindig olyan volt az arca.

— Nem látsz ott senkit? — kérdezte még egyszer hitetlenkedve, és hogy időt nyerjen, benyúlt a sál ráncai közé, széthajjtva felöltőjét, a kabát belső zsebébe, onnan elővette cigarettatárcáját, és kínálni kezdte a körülötte állókat. Továbbmenni senki sem mert.

A kísértet váratlanul leugrott az ágról, s bár harminc méternyi volt a távolság, egyszerre a párttitkár előtt állt. Mintha a szél röpítette volna oda. A titkár hátralépett.

— Pardon — mondta az adóellenőrnek, aki fölszisszent.

A kísértet mintha elmosolyodott volna. A titkár megdöbbenve ismerte föl, hogy az előbb tévedett. Mégiscsak a sofőr volt, a régebbi sofőrje, aki éppen akkor vált közlekedési szerencsétlenség áldozatává, amikor egyedül hajtotta a kocsit, sem a titkár, sem más nem vette igénybe.

— Engem meg se kínál? — kérdezte vigyorogva, régi, rámenős modorában.

A meglepődött titkár előrenyújtotta a tárcát.

— Az új strandot kínálja — mondta az igazgató, szellemeskedésnek fogva fel a dolgot, s ezen mindenki nevetett. A titkár zavarba jött, alig tudta szájába dugni a cigaretta vékony rudacskaát. Most ébredt rá, hogy mások valószínűleg nem látják a kísértetet.

— Na nem is kell — mondta a kísértet hetykén. — Rajtunk keresztül megy a füst, sőt a cigaretta is földre esett volna. Azelőtt se túlságosan szerettem. Emlékszik?

— Igen — mondta a titkár. — De...

— Mit de? — kérdezte a kísértet. — Biztosan azt akarja kérdezni, hogyan kerültem ide. Igen egyszerűen. Saját kívánságomra szabadságot kaptam, és eljöttem magát meglátogatni. Nincs úgy már, mint régebben! Már több mint két éve nappali szolgálatot is teljesíthetünk, úgyhogy most félig hivatalos úton is vagyok.

— Félig hivatalosan? — ismételte meg önkéntelenül is a titkár.

— Óriási! — röhögött fel az igazgató, bár némileg mintha mégis kényszeredett lett volna a nevetése. — Félig hivatalosan kínálta meg a strandot! Ó, micsoda ötlet.

És a párttitkár rájött, hogy nem szabad beszélnie a kísértetnek, mert félreéntik. Már mindenkinek égett a cigarettája, az övét is meggyújtotta a városi tanácselnök, jó pár percig küszködve az el-ellobbanó lánggal, két hatalmas markával védekezve a szélről.

— Az embernek kifogy az öngyújtója, ha ilyen időben akar cigarettázni — állapította meg.

— Igaz, gyerünk csak befelé — kapott az alkalmon az igazgató. — Bent majd fújhatják a füstöt, ameddig csak jólesik. Ha szelet kívánunk, legföljebb kinyitjuk az ablakokat. Magának — nézett a titkárna — amúgy is meleg italra van szüksége a hidegben tartott beszéde után.

A türelmetlenebbek már előre is tolakodtak. A nagy hideg fölbontotta a fegyelmet, és mit sem törődve az illemszabályokkal, néhányan elsiettek a várakozó csoport mellett. Mások ugyan előrébb mentek, de tetteve az udvariasságot, vagy talán inkább kíváncsiságból, látni akarván, hogy mi történik és leginkább háttal a szélnek, mégis megálltak.

A titkár nagy csodálkozására többen is keresztülmentek a gúnyosan vigyorgó kísérteten.

— Ilyen hülye időben strandot nyitni! — morgott valaki.

Végre megindultak. A titkár ugyan habozott még egy ideig, a tanácselnök szinte már előrelökte, de amikor látta, hogy mások egyszerűen keresztülmennek a nem mozduló kísérteten, ő is elszánta magát, és keresztüllépett rajta.

De csalódott. A kísértettől nem tudott megszabadulni. Mikor belelépett a testébe, az szinte ráragadt. Azontúl vele volt, arca az ő arca mellett lebegett, és szája a fülébe suttogott.

— Csak menjen nyugodtan — mondta a kísértet. — *Én úgyis magával leszek. Itt az emberek között, vagy ha úgy tetszik, néha az emberek énköztem. Így zavartalanul beszélgethetünk tovább. Az embernek jólesik föleleveníteni az emlékeket.*

A párttitkárnak úgy tűnt, hogy újra a barát arca lebeg mellette, a hang is olyan volt, de nem merete oldalra fordítani a fejét, és a környezetétől se merete megkérdezni, nem hallanak-e valamilyen különös hangot, mert tudta, hogy akkor már köznevetség tárgyává válik. Inkább összeszorított fogakkal hallgatott.

— *Hányszor fölelevenítem én is a régi dolgokat!* — sóhajtott a fülébe a kísértet. — *A szépeket is, meg a csúnyákat is. Én már mindkét fajta emléket élvezem, nem teszek nagy különbséget köztük, de nem is érdemes. Fő, hogy emlék legyen.*

— Hisznek maguk a kísértetekben? — kérdezte hirtelen a párttitkár.

— Nem — mondta a tanácselnök, és nagy szemeket meresztett rá. Most már határozottan furcsállta a titkár szokatlan viselkedését, majd közmondásos udvariasságáról is megfélelkezve, előtte lépett be a vendéglő ajtaján.

— Egyáltalán nem hiszek — mondta már benn a teremben az igazgató, azután rögtön harsányan kiáltozni kezdett a vendégekre. — Parancsoljanak helyet foglalni. Tessék, amott az asztalvégen van még üres szék! Tessék! Érezzék jól magukat nálunk.

El is sietett, hogy intézkedjen az ünnepségről és az új vendéglő első vendégeire mondott pohárköszöntőkről.

— Micsoda butaság ezekkel a kísértetekkel! — morogta valaki, de a titkár nem mert hátrafordulni, hogy megnézzé, ki az.

— Erre a hiedelemre aztán nyugodtan ráfoghatjuk, hogy babonáság, bolondság! Ezen nincs is mit vitatkozni — mondta egy másik.

A kísértet a szék karfájára ült. Fehér leple egész a földig lógott, de mégis kibukkantak belőle meztelen lábai. A titkár utálattal nézett föl rá. Újra a söfört látta.

— *Soha nem volt szabad innom — mondta az. — És íme, most se ihatok. Itt van előttem a rengeteg drága ital, most már nem is tartoznék senkinek sem felelősséggel, és mégsem ihatok. Még csak észre se vennék ezek, ha egy-két pohárral több fogyna. De nekem most már késő.*

Hirtelen a titkár felé nyúlt meztelen kezével, de túl gyors volt a mozdulata, és keze beleszaladt a titkár testébe. Az ijedten hőkölt hátra.

A széke majdnem fölborult, és arca rángatózott, bár igyekezett nyugodtan állni a kutatva rápillantó tanácselnök tekintetét. Alig tudta türtőztetni magát, hogy föl ne ugorjon és el ne szaladjon.

— *Ugye megtesz nekem valamit? — súgta szenvedélyesen a kísértet.*
— *Igyon minél többet! Igyon az én nevemben is. Itt ülök majd és élvezem. Igyon, igyon, igyon! Kárpótoljon valahogyan. Magára is vigyáztam annak idején!*

Ezt már szinte ordította a kísértet. De csak a titkár rezzent össze tőle.
Fölhangzott az első pohárköszöntő, és idegességében ő hajtotta föl elsőnek a telt poharat, úgyhogy a mögötte álló pincér kénytelen volt odaugrani és gyors mozdulattal újra tölteni, mert a szónok következő jókívánsága éppen az ő egészségét illette. Újra inni kellett.

A kísértet hangosan csettintett, és ujjongva drukkolt a harmadik pohárért.

A párttitkár azon törte a fejét, hogyan szabadulhatna valamiképpen az ünnepségről. Azt, hogy hirtelen fontos dolga akadt, nem hinné el senki. És nem bízta meg egyik ismerősét sem, hogy telefonáljon rá vagy sürgönyözzön egy kitalált ügyben, mert meg volt győződve, hogy kellemesen érzi majd magát. A kísértetet nem hitte volna el neki senki a jelenlevők közül. Erről már idejövet a megjelenésekor meggyőződött. Mások nem látták és nem hallották. Furcsa is lenne, ha ő, a párttitkár kezdené el bizonygatni, hogy egy kísértet ül mellette. Megborzongott. Most nem arról van szó, hogy hisz-e benne vagy sem, gondolta, nem a tudományos gondolkodás és a materialista világnézet vívmányairól, hanem arról: hogyan szokjon el mellőle! Bár nagyon félt, testi rosszullét nem környékezte. Hívjon orvost? Tettesse talán a rosszullétet? Nem tudott határozni. Már majdnem fölhajtott még egy pohárral, amikor eszébe jutott, hogy ezzel örömet okoz a kísértetnek. Lassan visszaeresztette az asztalra a poharat.

Valaki beszélt hozzá, valamiről érdeklődött, a társadalmi szervezetek munkájáról vagy valami hasonló jellegű kérdéstről, lehet, hogy a tanácselnök volt az, vagy egy szemtelenebb újságíró, de nem tudott neki értelmesen felelni, ezért nyugton hagyták. Csak a poharát nézte elkeseredetten.

— *Rám se nézel? — suttogta a kísértet, és a párttitkár ijedtében csuklott egyet.*

A fehér lepel sokat sejtetően nyílt szét, és odavillanó szeme az aszszonyt látta, az egyetlen asszonyt, akivel valaha is megcsalta a feleségét, és akinek halálakor hatalmas megkönnyebbülést érzett, mert kezdett bizonyossá válni benne, hogy így sohase tudódik ki a kapcsolatuk.

— *Annyit sem érdelek meg, hogy rá nézz? — kérdezte a kísértet.*

De a párttitkár nem mert válaszolni.

Tudta, ha beszélni kezd, akkor az ünneplők azt hiszik róla, hogy megbolondult. Sejtette, hogy már az első meglepetésében kimondott szavaiért, esetleg ijedt arcáért és sápadtságáért figyelik néhányan, észrevette a tanácselnök gyanakvó tekintetét is, bár bízott benne, hogy kinn, a hidegben és a szélben senkinek sem volt ideje éppen őt alaposabban megfigyelni. Elhatározta, hogy akármit halljon a kísértettől és akárki is üljön le mellé, kérdéseire nem válaszol, mozdulataira nem reagál, párbeszédbe semmiképpen sem elegyedik. Most, hogy már nem a sofőr ült mellette, aki ivásra biztatta, gátlás nélkül hajtogatta föl a poharakat. A mozdulatok, saját testének figyelése és irányítása, a torkának égése, gyomra összerándulása némileg megvigasztalta és egy kicsi önbizalmat is adott neki. Ivott.

— Szeretnék legalább még egyszer megcsókolni — hajolt hozzá közelebb a kísértet, de a titkár nem moccant. — Emlékszel, milyen szenvédegyesen csókolóztunk mindig? Lehet, hogy már többé nem is látlak, adj egy csókot legalább!

Átkarolta, de nem tudta maga felé hajlítani a titkár fejét, mert karja átszaladt a testen.

— Fordulj felém! — suttogetta. — Tartsd ide a szádat! Emlékezz, mennyire szerettél velem aludni. Mindig azt mondtad, sokkal puhább vagyok és nőiesebb, mint a feleséged. Szeretted hozzám bújni, szeretted rámtapadni, emlékezz, hány éjszakát virrasztottunk át együtt.

A párttitkár körülnézett, hallja-e más is a szavakat.

— A combomat szeretted legjobban — mondta a kísértet —, azt mondtad, senki másnak nincs ilyen sima, olvadékony combja, mint nekem. Legfeljebb a kislánynomnak lesz. Gyereket szeretted volna tőlem. Mikor láttad a kislányomat utoljára? Miről szoktál beszélgetni vele? Veszed neki még az erős cukrot, mint azelőtt?

Éppen a tanácselnök szónokolt.

— És még egyszer üdvözlőnk kell járásunk párttitkárát, aki nélkül talán sohasem kerül sor e strandfürdő megnyitására, mert ő volt az, aki tekintélyével síkraszállt a fürdő szükségessége mellett, elhallgattatva az ellene áskálódókat, és végül, mintegy tette koronázásául, ma meg is nyitotta ezt a remélhetőleg nemsokára népessé, látogatottá és közkedvelté váló szórakozóhelyet!

— Éljen, éljen! — kiáltották néhányan, aztán csak a pincérek suttogetása, a poharak, tálak csörgése és a kortyolás hallatszott.

A tanácselnök még egyszer fölemelte a poharát.

— Emelem poharam a járás párttitkárára azért is — kiáltotta teljes erejéből —, mert a népegészségügy szempontjából segítése fölmérhetetlen jelentőségű, tehát a népnek tett szolgálata minden elismerést és dicsőretet megérdemel. Ebből a szempontból...

Tovább azonban nem folytathatta, mert időközben megteltek már a poharak, és az éljenzők félbeszakították. Utolsó szavai elvesztek az általános zajban, amelyet csak az ivás csöndesített szelidebb zsongással.

A bal oldalán ülő kopasz és szemüveges emberke bökdösni kezdte a titkárt, miközben a homlokát törölgette az izzadságtól.

— Most maga van soron — mondta —, az elvtárs van soron.

A titkár ránézett, de nem ismerte meg. Nem is nagyon izgatta magát. Lehet, hogy most látta életében először és utoljára. Nem szólt, de akkorára már odaérkezett az új fürdő igazgatója is, hasonló rábeszélési szándékokkal.

— Tessék — mondta udvariasan, mint aki hellyel kínálja kedves vendégét. — Mindenkinek szóltam már, hogy most maga van soron.

— Én... nem beszélek — dadogta a titkár, és búsan ingatta a fejét.

Az igazgató és az ismeretlen kopasz összenéztek. Az igazgató kacsinzott.

— Tök — mondta halkán.

Elszaladt, és megmutatta a tanácselnöknek is, de aztán elfeledkeztek róla, már máson nevettek, és a pohárköszöntők folytak tovább, néha ketten is beszéltek egyszerre.

— Iszunk? — kérdezte a kísértet boldogan.

A titkár fölnézett, és megismerte a volt sofőrjét, bár csak homályosan látta körvonalait. Visszacapta a poharat az asztalra.

— Mi az, barátom? — kérdezte a kísértet, és mintha a diáktárs lett volna újra, még a lábát is lóbálta, éppen úgy, mint kint a fán, amikor először megpillantotta.

A titkár reménykedve és egyben félve is pillantot feléje, a szék karja felé, hátha az asszony telt, halvány erű combjaira esik tekintete, de újra csak a sofőr ült gunyoros mosollyal mellette, és szónokolt valamit, majd az iskolatárssá változott, de néha asszonnyá is lett, amikor már a titkár nem is igen törődött vele, csak arra vigyázott, hogy semmit se mondjon, egy szó se hagyja el a száját. Csak ivott, gyors egymásutánban nyújtogatva poharát egy szolgálatkész pincér felé, aki már el se mozdult mögüle, és ahányszor megemelte az üveget, mindig keresztülcsapott vele a kísérteten. Ez boldoggá tette a titkárt, aki világért se nyúlt volna abba az irányba, de igyekezett minél többször megismételteni a kísértet megbokszolását a pincérrel, és egyáltalán nem törődött már azzal sem, hogy ha a volt sofőrjének ujjongását hallotta, az elpusztított ital fölötti örömujjongást, nem is figyelt rá, csak egyetlenegyszer szaladt ki száján a szó:

— Takarodj!

A kopasz emberke fölállt, és megkereste az igazgatót. Figyelmeztette, hogy a párttitkár félrebeszél és a levegőbe csapkod. Mire odaértek, már két poharat összetört, és az asztalra dőlve jajgatott.

— Meggyulladt benne az ital — mondta a tanácselnök.

— A legközönségesebb bundapálinkát itta — mondta dühösen az igazgató, miután megszaglászta. — Hol a pincér mögüle? Ki az isten adta ezt neki?

— Hívjam a mentőket? — kérdezte a kopasz emberke.

— A fenét! — mondta az igazgató. — Van neki autója, csak ki kell vinnünk. Hogy éppen a mi ünnepségünkön kellett ennek megtörténni!

Négyen emelték föl és vitték ki a titkárt. A vendégek egy része észre se vette, mi történt, mulattak tovább az igazgató nagy megkönnyebbülésére.

— Mindenesetre szólok a kórháznak, hogy készüljenek föl — mondta a kopasz. — Hátha még meg lehet menteni.

Az igazgató legyintett. Kinn még jobban süvöltött a szél. Az eső nem esett, csak a fák verték ütemesen össze az ágait, és a folyó dobta ki szokatlanul messzire a hullámain. A titkánt begyömöszölték kocsija hátsó ülésére.

— Soha nem ivott — mondta az új sofőr, mialatt faroltatta a kocsit.

V.

EZ ÍGY NEM MEHET TOVÁBB!

Nem kívánok túlságosan szubjektív hangot megütni írásomban, de emlékeztetnem kell olvasóimat, hogy éppen én voltam az, aki az utóbbi néhány évben majdnem minden új objektum megnyitásáról beszámolót írtam, minden új iskola, gyár, üzem, bolt és kocsmá fölszenteléséről, és éppen én voltam az, aki már jó néhányszor figyelmeztette az illetékeseket, hogy ez így nem mehet tovább!

Lassan minden megnyitó egyforma lesz, minden ilyen alkalomra tervezett program sablonos, egy séma szerint készül, egyhangú. Az embereknek már teljesen mindegy, hogy mi is az az új objektum, amit átadnak a forgalomnak, amit átvesz a társadalom, amit használni kezd a közösség, amit látogatni kezdenek. Mert lehet az iskola vagy éppen kocsmá, lehet az gyártelep vagy ifjúsági klub, mi egyformán, szó szerint is véve a szót: egy és ugyanazon formaságok között nyitunk meg mindent, mindenütt van ünnepi beszéd, van szalagátvágás, ünnepi ebéd, esetleg néhány szónoklattal, és kész! Ezek a mi megnyitóink.

És ez így nem mehet tovább! Mint újságírónak, de mint egyszerű polgárnak is, fel kell emelnem szavam ez ellen. Hát sehol semmi változatosság, sehol egy ötlet, szellem nem található? Nekünk mindegy, hogy miről van szó, mi nyugodtan alkalmazhatjuk ugyanazt a sablont? Hát annyira hivatalnokokká satnyultunk volna mindnyájan?

Ez így nem mehet tovább!

Igen. Olvasóim sejtik már, hogy miről beszélek, hogy mi váltotta ki bennem az elkeseredést. Igen. A tegnap lezajlott megnyitási ünnepség a strandfürdőben. Sokan bizonyára ott voltak, és velem együtt csodálkoztak, majd haragudtak, hiszen amit ott láttunk és hallottunk, azt már ezerszer és ezerszer láttuk és hallottuk. Tegnap csupán az időpont és a hely volt más. Ennyire unalmas ünnepségen már rég vettünk részt.

Nem akarom én sem a szónokokat, sem a szalagátvágást, sem az ünnepi ebédet hibáztatni (annál kevésbé, mert az új strandnak kiváló konyhája van, nagy választékkal, kiváló szakácsművészettel elkészített ételek kaphatók, és engem is felségesen megvendégeltek!), de hibázatom az ünnepség szervezőit, és hibázatom az új fürdő igazgatóságát, amely mégiscsak házigazda, mert nekik kellett volna valami érdekesről, változatos programról, ide illő, alkalomszerű meglepetésről gondoskodniok.

Mert a tegnapi ünnepség egy hajszálnyira sem különbözött az évek óta lezajló ilyen típusú ünnepségektől. Semmiben, de semmiben! Ha a szónokok néha nem emlegették volna, hogy egy új fürdőről van szó, ha nem áll rajta nyomtatott betűkkel a meghívón és végül ha nem gyűlik össze a csakugyan fürdeni vágyók egész serege, akkor semmilyen jel vagy semmilyen műsorszám sem mutatta volna meg nekem és a többi meghívottnak, hogy miért, minek a fölszentelésére gyűltünk össze.

És ez az, amit nem lett volna szabad megengedni. Amit hibáztatnunk kell és amire azt kell mondanunk: ez így nem mehet tovább!

Hogy nem jutott senkinek a szervezők közül eszébe, hogy meghívjon néhány műugrót erre az ünnepélyre, néhány úszóbajnokot, néhány vízisielőt vagy két vízilabdacsapatot? Hogy itt, ebből az alkalomból, éppen az új fürdőben mutassák be tudásukat és szórakoztassák a közönséget! Hogy mégis jelezze valami: itt fürdőről és nem tánciskoláról van most szó. Vajon mindig utólag és mindig az újságírónak kell figyelmeztetnie az illetékeseket?

Hiszen tegnap tulajdonképpen nem történt semmi. Azon az ünnepségen nem történt semmi. Semmi a megszokottakon kívül. És ha ilyen ötlettelenül, ilyen egyformán és, nyugodtan mondhatjuk: szegényesen zajlanak le a megnyitók, akkor még azt is megérik illetékesaink, hogy egyáltalán nem lesz közönség, egyetlenegy érdeklődő sem jelenik meg

a díszes meghívó cédulák ellenére! Sőt, biztosíthatom őket, hogy az újságírók sem mennek el, hiszen teljesen fölösleges erőpocsékolás lenne részükről (kivéve azokat, akik éhesek és az ünnepség ebéddel összekötött részére kíváncsiak, de higgyék el, ezek nagyon kevesen vannak!), a hírt ugyanúgy meg tudják fogalmazni, leírni és kinyomatni, mert már az egész város fejből tudja, hogy mi történt: beszéd, átvágták a szalagot, ettek stb. Csak a neveket kell behelyettesíteni a megfelelő helyeken. És a hír akár mindig ugyanaz is maradhat.

Ez talán könnyítés volna az újságírók munkájában, de olyan könnyítés, amelyet nem vártak el. Mert ha ez így folytatódik, akkor egyszer csak rá kell döbbernünk, mint tegnap is, hogy nem történt semmi. Hiszen lényegében ez az igazság. A strandfürdő megnyitóján nem történt semmi.

A VIRÁGZÓ FOLYÓ

(Hangjáték)

TOLNAI OTTÓ

SZEMÉLYEK:

NŐI HANG

MESÉLŐ

ELSŐ

MÁSODIK

HARMADIK

STB.

} KOLDUS

NŐI HANG *„Még nem üdvözültem, a folyók valának, a hegyek meg hegyek valának. Amikor üdvözülni kezdtem, a folyók többé nem voltak folyók és a hegyek nem voltak hegyek. Most, üdvözülésem után, a folyók ismét folyók és a hegyek hegyek.”*

*
* *

MESÉLŐ *Íme a folyó! Lélegzik... A halak, a kagylók, a rákok a hús iszapba húzódtak. Így mintha gyorsabban folyna. Már-már megáll... Néha nagy hal húz el. Váratlanul érkezik valahonnan. Ereid megdagadnak, benned villan. Egy pillanatra lehül a víz.*

NŐI HANG *Mintha durva sötét selymen húznád végig a kezed: a csend tiszta hangjai... A csillagok. Ebben a pillanatban fakadtak, fényük tán még le sem ért.*

*
* *

MESÉLŐ *Üszkös kolostor padlásán koldusok, buddhista szerzetesek fészkelődnek, horkolnak.*

Függőlegesen fúrták magukat a szénába. Csak így van hely kinyújtózkodni. Az ilyen alvás idővel tönkre teszi lábukat. Egyetlen közlekedési eszközüket. Lábfejük hatalmasra pirosodik, kékül. Akinek már nem volt ereje levetni saruját, reggelre kés-sel kell lehasogatnia. De mégis mindenki befúrja magát. És kívánják is ezt a fájó, viszkető, friss szénailleséssel keveredő

zsibbadást. Kellemes nekik. Éppen így jutnak ÁT... Csak hajnalban, ha lemásznak, nyilall az elviselhetetlen fájdalom lábukba: térdre esnek. Mintha fejükkel szórták volna tele a padlást. Nem egynek fején tyúk, kakas. Ha valamelyik szerzetes megmozdul, a tyúk kinyitja szárnyát, egyensúlyoz, kotyog egy darabig...

Három-négy fej látszik csak jobban a lyukas tetőn besütő holdvilágban. Az ő arcukat is bambusz árnyéka csíkozta.

Ketten-hárman mintha még beszélgetnének. A többi csak ál-mában szól. Ezek, bizonyára erről a vidékről származtak. Az egyik az udvart szolgálta, a másik, a szakállas, tán festő volt egykor... A hangjukról már nemigen lehet megkülönböztetni őket. Felcserélhetők. Csak a ritmus kedvéért váltakoznak.

Az *Őz ligetéből* indultak ők is. A „*bálvány gennyét*” már akkor csillanni látták Gótáma kövér húsában. Látták, hogyan rakja le a tömérdek hangyanép fehér kis tojásait. És különben is fáradsággal és holmiféle apró kötelezettségekkel járt volna az egész. Ők ketten-hárman tényleg száját mostak az első tócsában. De mégsem válhattak el teljesen. Valahogy valahová mindenkinek tartoznia kell! Valami vértre, egyenruhára, maszkra nekik is szükségük volt. (Persze a maszk alatt nem viseltek semmit, csak élvezték, hogy most már nekik is van ilyesmi.) Különben könyörtelenül eltaposták, üdvözölték volna őket, akár a rablót, akikkel sokszor futott párhuzamosan az útjuk, akikhez mégiscsak legközelebb álltak, mivel csak ők voltak mindig úton, „*beékelődve Semmi és Semmi közé!*”

Persze az is meglehet, egyikük maga Buddha, hiszen egymásról már éppenséggel semmit sem tudnak. Sokáig azt hitték, „egy veszi el a jutalmat”. Közben, amint már említettem, minden különbség megszűnt köztük.

NŐI HANG Csak a folyó kedves nekik, a folyó... Az alig észrevehető kanyar. A madarak látják, enyhe kanyarjai valahogy visszahozzák, hogy puha harapással magába marjon... A többi koldustól éppen csak ennyiben különböznek. A folyóval tudnak hallgatni, be tudnak menni a képbe... Ahogy később mondják, fekete szalagként hordják a nyakukon.

MESÉLŐ A „*mitoszra*” tán nem is volna szükség. Illetve választhattuk volna akár a *cinikusokat* is. Mert a Rend az kellett. A szabadság kérdését ők már félretették.)

Inkább csak a Kelet közelségét akarta jelezni szerzőnk. Rokonszenvét. Végtelen rokonszenvét...

A Kelet hallgatagságában a műfaj lényegét kereste. A fájdalomhoz vezető legmeredekebb utat.

A hallgatás, nem pedig a „teremtő vakság”. A kulisszákat maguk a szereplők tolják a hallgató elé, úgyhogy semmit sem kell elképzelni. Szerzőnk sohasem hitt különösebben e műfajban. Inkább papagájketrec előtt álldogál... A keletiek azt mondják, a zaj mindig takarni akar valamit. Különösen hogyha még vakok is vagyunk...

Legyen ez a „legcsendesebb óra”...

A magunk módján végig kellett mennünk választott utunkon.

Egy kicsit lelógunk erről a színpadféleségről, akár Ionesco hullája. A rokonszenvünktől függetlenül, még erre a Rendre, „mitoszra” is csak azért volt szükség, hogy parodizálhassunk. Szerzőnk ezt a végén vette észre, de akkor már késő volt.

„Néha-néha szerettem volna — büntessen meg ezért az isten —, hogy váratlanul megsüketüljek, megvakuljak és hogy ugyanakkor mindenkin uralkodó hanggal legyek megáldva, olyan hanggal, ami túlkiabálja a legizgatottabb emberi tömegek lármáját és hogy beszéljek, beszéljek és beszéljek, nyugodtan és erősen, szót szó után, büszke hangon; és hogy mondataim a sokaságba hulljanak, míg engem az emberi kiáltozás közepette szent hallgatás véd és takar.”

A mi játékunk is fülsiketítő hangzavarral, dermesztő segélykiáltásokkal végződik, éppen úgy, ahogy Unamuno áhítja. A majmok kiáltanak (tán éppen a gibbonok, akik oly sokat szenvednek India őserdeiben — intelligenciájuk miatt), a koldusok hangján, vagy a koldusok hangját utánozva. Szerzőnket tehát hallgatás védi és takarja...

Most még egy-két utasítás a rendezőnek.

A legfontosabb és legnehezebb munka rendezőnkre hárul. Az apróbb technikai fogásokról ne is beszéljünk. Neki kell kiviteleznie, realizálnia a folyó állandóan hömpölygő néma hangtestét, uragánszem-hallgatását. A szerző csak a negatívot adta. Bizonyos mondatokat, hogy legyen mivel keretezni a csendet. Már a fenti sorokban meg kellett találnia *alapját*, a folyót.

Feszítse „*Semmi és Semmi közt*” a húrt, a drótot.

Majd elkezdheti a hangszer bontását, robbantását. Ahogy Beckett Vladimirja mondja: „*Beszéljen hosszan, az rövidebb ideig fog tartani.*” (Beckett közelségét is jeleznünk kell; ahogy századokon át Shakespeare közelségét kellett.)

*

* *

NEGYEDIK KOLDUS (*Álmában. Az akusztikaváltozásokat ezután nem fogjuk jelölni.*) Lassan magam után vezettem az elefántot. Fogalmam sincs, miért. Szerencsére a kertajtó előtt hagytam. Már messziről orrlyukamba csipett egy rózsza. Biztos feslett, a harmat félig töltötte, meghajolt... (*Szünet.*)

HARMADIK Tömj egy kis szénát a szájába.

MÁSODIK Költő lehetett egykor...

HARMADIK Akkor ezt a bogáncsot.

MÁSODIK Szép...

HARMADIK Lila...

MÁSODIK Tüskés...

HARMADIK Kár lenne... (*Szünet.*)

ELSŐ Ha volna még egy csepp erőm, összeszedném és a folyóba dobnám ezeket a bögréket.

MÁSODIK Még álmukban sem válnak meg tőlük.

HARMADIK Hagyjátok, részegek.

ELSŐ Tényleg, láttam az este azt a kövéret. Egy kislányt zavart. A lány felmászott a póznára. Azt gondolhatta szegény, a kövér majd nem bír utána.

MÁSODIK Vagy azt, ha még ide is utánam jön, hát akkor legyen, aminek lennie kel...

ELSŐ Valóban, fenn a pózna tetején, ég és föld között, végezték a dolgukat...

HARMADIK Grandiózus látvány lehetett! Irigyellek.

MÁSODIK Vagy tán félhetett a lány, a kis kövérnek nem elég... és azért mászott a póznára, nem gondoljátok?

HARMADIK De.

ELSŐ Tényleg grandiózus volt. És ügyesek voltak, mint az állatok, mint a madarak...

HARMADIK (*Sóhajtvá.*) Szép látvány lehetett, szép...

MÁSODIK (*Ásit.*) Csodálatos...

HARMADIK Fogadni mernék, a bögrét még a póznára is magával vitte.

ELSŐ Még a pózna végén is rázta.

MÁSODIK Csak azt nem tudom, hogyan lehetett lyukas pohárból így berúgni?

ELSŐ Nézzétek, egymástól koldulnak.

MÁSODIK Nem, önmaguktól.

HARMADIK Kíváncsi vagyok az alamizsnára.

ELSŐ Milyen görcsösen szorítják.

MÁSODIK A lelkük is ilyen.

HARMADIK Díszes, koszos, lyukas...

ELSŐ A miénk is.

HARMADIK Lényegtelen különbséggel. Mert mi egyszer befoltottuk, és most a folt lyukas.

MÁSODIK Lényegtelen... (*Szünet.*)

NEGYEDIK (*Álmában.*) Még ott, messze a kerttől, eltökéltem, megkeresem azt a rózsát, pontosan azt, amelyik az orromba csimpaszkodott...

HARMADIK Akkor hát mégiscsak tömd a szájába ezt a bogáncsot.

MÁSODIK Azt hittem, megtartod. Azt hittem, magunkkal visszük. Lila, tüskés...

HARMADIK Most, most tátva a szája.

NEGYEDIK (*Felüvölt, de gyorsan el is hallgat.*)

HARMADIK Nézzétek... Milyen jóízűen csámcsog, szinte csorog a nyála.

MÁSODIK Elvégre enniük azért kell. Álmukban nem fegyelmezhetik magukat...

ELSŐ Akkor etessük meg őket!

HARMADIK Olyan ritkán tehetünk jót felebarátainknak...

MÁSODIK Különösen álmukban...

ELSŐ Csak a szebb, szárazabb példányokat válogassátok. Amelyek már beértek...

HARMADIK Most!

ÖTÖDIK (*Szörnyűségesen felüvölt.*)

ELSŐ Ízlik neki.

HARMADIK Most!

HATODIK (*Fuldokolva hörög.*)

MÁSODIK Ennek megüli a gyomrát.
HARMADIK Most!
HETEDIK *(Köhög.)*
ELSŐ Ez még kér, ha jól látom.
HETEDIK *(Felüvölt.)*
NYOLCADIK *(Fuldoklik.)*
HARMADIK *(Nevetve.)* Ez az abrakolás már éppenséggel ráfért lelkiismeretemre...

ELSŐ Most jobb ízűt alszanak.
MÁSODIK Lesz mit kérődzniök az éjszaka. *(Szünet.)*
HARMADIK Akármennyire is undorodunk tőle, szép nekünk itt, istállójukban.

MÁSODIK Szép...
ELSŐ Kedves...

HARMADIK Mindig is szénapadlásnak képzeltem el a paradicsomot.
ELSŐ Én is. A folyó felett...

HARMADIK Közvetlenül a part mellett.
MÁSODIK Néha álmában vakkantó madárral... *(Szünet.)*
ELSŐ Megadatott nekünk.
MÁSODIK Most már többé nem is kell lemásznunk...
HARMADIK És koldulnunk sem kell többé...
ELSŐ Holnap virágzik... *(Szünet.)*
HARMADIK *(Tyúk-kotyogás. A rendező máskor is hallathatja őket.)*
Még majd eltojja magát.

MÁSODIK Én is állandóan attól félek.
ELSŐ Gyilkos egy társaság. Ha homlokodra ejt, menten szörnyethalsz.
A forró tojás beüti homlokod...

HARMADIK Be...

MÁSODIK De ha nem ül a homlokodra, akkor meg azért nyugtalan-kodsz.

HARMADIK Nézzétek, még álmukban is rettegő, üveges szemmel lesik a tyúkjuk fenekét.

MÁSODIK De azért néha-néha eltojhatnak magukat...
HARMADIK Kevesebben maradnánk...
MÁSODIK Rántottát ehethéne pizkos homlokukról...
HARMADIK Halott homlokáról rántottát... *(Szünet.)*
ELSŐ Nézzétek, máris megemésztették azokat a szép lila bogáncsokat...
MÁSODIK Etessük meg újra őket.

ÖTÖDIK *(Ismét szörnyűségesen felüvölt, mintha a mikrofon lenne a tüskés termés, amit a szájába dugnak. Megismétlődik az előbbi „etetés.”)*

ELSŐ *(Erős madárhang.)* Mitől ijedhetett meg ennyire egy madár?
Most, amikor ilyen csönd van...

MÁSODIK Amikor éppen csak ez a néma Rend szól...
HARMADIK Morog evés közben...

ELSŐ Miért csap fel, ugrik hirtelen a sötétbe? Fent összevissza csapkod, látszik, fogalma sincs, merre a föld, az ég. Látszik, fel sem ébredt, vagy már ismét alszik. Ág után kapkod, lezuhan, a világ fekete szívébe röppen...

HARMADIK Megdöglik.

MÁSODIK Hajnalban egész rakás halott, harmatos madarat szedhetsz a fák poros tövében. Olyankor még a hangyák sem bántják őket. A harmat miatt.

ELSŐ A hangyák mindig megvárják, hogy a halottról felszálljon a harmat.

MÁSODIK Megvizsgálhatod őket, semmi sérülés.

ELSŐ A legszebb példányok.

HARMADIK Szerettem hajnalban, pontosabban, közvetlenül hajnal előtt, a fák alatt sétálni. Mennyire szerettem...

MÁSODIK Én is...

HARMADIK Még mindenütt sötét van. Hideg. Csak a fák tövében kezd világosodni a por... A fák tövébe térdelek, és ott kaparászok hajnalig... Ez az a pillanat, amikor érinteni tudom a világot, amikor igazán magam lehetek vele. Amikor a szép sötét éjszörnységes játékaiknak még forró ólomcseppjeit szedhetem tenyeremre...

ELSŐ Mondva vagyon, *a világegyetem a sötét elven nyugszik*...

MÁSODIK Nem madárszemetet szedegetsz te barátom, közvetlenül hajnal előtt?

ELSŐ A fák poros tövében...

HARMADIK A fák tövében mintha ki lenne kopva a föld, én ott hajnal előtt egészen belátok. Belátok magamba...

MÁSODIK Magadból szeded azokat a döglött fekete madarakat...

HARMADIK De csak közvetlenül a part mellett... Ahol még erős a víz illata, ahol még nedves a föld, csak a fák töve poros, ahol a lázas gyökerek kiszáritják...

MÁSODIK Talán még sosem volt ilyen csendes...

ELSŐ Ilyen sötét...

HARMADIK Holnap virágozik...

MÁSODIK Talán meg sem érjük...

ELSŐ Lábam még sosem dagadt meg ennyire. Végtelenné dagad. Olyan vagyok, mint egy hatalmas, felfúvódott seb.

HARMADIK Onnan ez a könnyedség...

MÁSODIK Ez a lebegés...

ELSŐ Ez a zsibbadtság...

MÁSODIK Milyen szép, hatalmas, rózsaszín ballon. Valami sejlik benne, valami kék köd...

HARMADIK Egy szuszra, mesterien fújt szívárványszín gömb. Csak most még vigyáznak rá.

ELSŐ Mint a szeplős tojásokra.

MÁSODIK Bent ver valami.

HARMADIK Csak most még vigyáznak rá. Szépen, szénával...

MÁSODIK Isteni illatú szénával...

HARMADIK ... körül raknak, tömködnek. Csak attól félek, végül már annyian leszünk, elfogy a széna...

MÁSODIK Az isteni illatú széna...

HARMADIK És berugdossuk egymás oldalát.

MÁSODIK Be...

ELSŐ Igen...

MÁSODIK Úgy találnak majd ránk, közvetlenül hajnal előtt, mint te a fák poros tövében azokra a döglött fekete madarakra...

ELSŐ Harmatos madarakra...

MÁSODIK Még a hangyák sem kezdenek ki bennünket...

ELSŐ A hangyák mindig megvárják, míg a halotról elszáll a harmat.

MÁSODIK Csodálkozva emelnek fel bennünket...

ELSŐ Csodálkozva tesznek tenyerükbe...

MÁSODIK Még forrók, mondják.

ELSŐ Szerkezetük még a szívverés visszhangját őrzi, mondják.

MÁSODIK Mint valami rejtett hibájú hangszerek...

ELSŐ A legszebb példányok, mondják.

MÁSODIK Rövid ideig tartanak majd a tenyerükön, akár te a forró ólomcseppjeidet.

ELSŐ A madárszemetet...

MÁSODIK Közvetlenül hajnal előtt...

ELSŐ Azt mondják majd, semmi ütődés...

MÁSODIK Mint a makk...

ELSŐ Azt mondják majd, ezek a koszos koldusok, közvetlenül hajnal előtt, a part menti fák poros tövében, érinteni tudták a világot....

MÁSODIK Ott a fák tövében, ahol még erős a víz illata, ahol még nedves a föld és csak a fák tövében poros, mert ott a lázas gyökerek kiszáritják...

ELSŐ Hajnal előtt egészen beláttak. Beláttak magukba...

MÁSODIK Csak majd nem nagyon értik, miért volt minderre szükség.

ELSŐ Kezükbe veszik lyukas bögrénket, kifejezéstelen arcunkba gukkeroznak velük...

HARMADIK Majd csak találnak valami magyarázatot. Biztosan...

ELSŐ Sokkal értelmesebbet, mint amilyent megérdemelnénk.

MÁSODIK A hangyanép szépen belénkrakja kis fehér tojásait...

ELSŐ A bálvány gennyé csillan...

MÁSODIK Pedig mi éppenséggel semmi mást sem csináltunk, mint lyukas bögréinkkel szöktünk előlük. Ide a szénapadlásra. Éppenséggel semmi mást nem csináltunk, csak itt heverésztünk az illatos szénában, az Út fáradalmait pihelve...

ELSŐ Azt hiszik majd, ebbe a Rendbe tartozunk. Pedig még ide se...

MÁSODIK Majd rablónak néznek bennünket. Pedig még rablók se voltunk...

ELSŐ Bögréink is már elhányódtak...

HARMADIK És a folyó...

MÁSODIK A folyóról meg úgysem fognak megtudni semmit.

ELSŐ De hát mit is tudhatnának meg?

HARMADIK Mi sem tudunk semmit róla.

MÁSODIK Csak azt, hogy virágzik...

ELSŐ Hogy holnap virágzik...

MÁSODIK De ez fontos nekünk.

HARMADIK Mi?

MÁSODIK Hogy virágzik.

HARMADIK Fontos is, meg nem is, mint minden.

MÁSODIK De hát mit csinálnánk már nélküle? Mit csinálnál a parti fák poros töve nélkül?

ELSŐ Hol gyűjtenéd a madárszemetet?

ELSŐ Mit csinálnánk a széna, a víz erős illata nélkül?

MÁSODIK Most mondd ezt, amikor már valahogy átvészeltük ezt az évet, amikor már csak egy nap választ el bennünket a virágzástól?

ELSŐ Talán még sosem volt ilyen csendes...

HARMADIK Biztos azért ez a csödület. Máskor egy istenverte lélek sem téved padlásunkra. Máskor még ezek a tyúkok sem másznak fel. A patkányokat kellett megtanítanunk kukorékolni.

A folyó... De hisz nem is meritek megérinteni. Azt mondjátok, a homok, a víz, a nap ismét csak elhítené veletek bizonyos dolgokat. Azt mondjátok, szörnyű lenne, ismét hinni valakiben... És a szemetek is gyengül már. Hideg izapot kunyeráltak... Pedig délelőtt az árnyék olyan szépen felezi...

A gyorsabb fele mindig árnyékban van, a túlsó oldalon magasabbak a fák, alacsonyabb a part...

MÁSODIK Ha jól emlékszem, valamikor sokat csónakáztam, ott az árnyékos felén...

HARMADIK Tényleg, sosem volt még ilyen sötét...

ELSŐ Mint egy fekete szalag...

MÁSODIK Mindig karunkon hordtuk...

HARMADIK A nyakunk körül...

ELSŐ Mint egy kígyót...

HARMADIK Gyerekkoromban csináltam egy szobrot a folyóról...

ELSŐ Szobrot, szobrot a folyóról?

HARMADIK Csomót kötöttem egy siklóra.

MÁSODIK Csomót?

ELSŐ Biztos döglött volt.

MÁSODIK Folyó, szobor: *döglött siklón csomó.*

HARMADIK Kicsit feljebb, a kanyarban, ott, ahol olyan csodálatosan enged a medrének. Úgy, hogy mégis követni tudod, egyenesen a szántóföldeken, a hegynek. Ott, ahol olyan puhán bújik ki a csomóból, alig észrevehető rándulással... (*Szünet.*)

ELSŐ Holnap virágba borul...

MÁSODIK Reszkető fehér kis bukfencekkel lesz teli...

ELSŐ Az apró állatok jeges kis csúcsaira ugranak, hogy önmaguktól megválva zuhanjanak vissza...

HARMADIK Rezgésük a végtelenségig fokozódik. Kettéhasítja őket...

MÁSODIK Épp csak meghalni idejük a világon...

ELSŐ Pontosan.

HARMADIK Éppen csak csillannak...

ELSŐ Csillanásuk a gyilkuk...

MÁSODIK Csak még egyszer a tenyeremre vehessek egyet...

ELSŐ Most talán majd tökéletesebben sikerül átvenni rezgésüket... A fák már egészen szépen tudják. Virágzaskor lehullatják szép, sötétzöld leveleiket...

MÁSODIK Ez az alig észrevehető rezgés a legerősebb... A fák kínjukban meghajolnak... Mintha vad cibálna, rázna ki bőrdőből...

HARMADIK Csillanásuk csöpp nedvet hagy tenyereden.

ELSŐ Az ugrásuk...

MÁSODIK Bukfencük...

HARMADIK Milyen karcsú kis ívben fordulnak ki önmagukból. A folyótól tanulhatták ezt a gráciát. Ravasz kis falssal perdítik

fel magukat. Fent, egy árnyalattal tökéletesebben, erősebben megismétlik. A karcsú kis ív a kék levegőbe választja őket maguktól...

ELSŐ Üres bőrük lassan hull alá. Selyemtakarójukkal takarnak bennünket...

NEGYEDIK *(Álmában. Lihegve.)* Már mind letapostam, de sehol az a rózsza. Behívtam az elefántot...

HARMADIK Tessék a bogáncs.

NEGYEDIK *(Felüvölt.)*

ELSŐ *(Egy kis szünet után.)* A kagylók most felénk tartanak...

MÁSODIK Puha kis vágányaik behálózzák a fenéket...

HARMADIK Mindig csak egy marékkal dobtam tűzbe. Olyan mint a zúza...

ÖTÖDIK *(Álmában.)* Ég!

ELSŐ *(Megrettenve.)* Remélem, nem gyújtották ránk a parasztok a szénát? Nemegyszer már megtették.

MÁSODIK Nem is ártana, ha néha felgyújtanak padlásainkat. A jószág már úgysem eszi meg ezt a szénát. A tetvek meg lassan kiszorítanak bennünket is...

ÖTÖDIK *(Álmában.)* A hajam!

HARMADIK Tessék a bogáncs.

ÖTÖDIK *(Felüvölt.)*

MÁSODIK Még majd meggyújtja maát.

ELSŐ A póznán van. A lány cibálja a haját.

MÁSODIK Most ő a pózna és az egekkel birkózik...

ELSŐ Ismertem ezt a kis kövéret. Tökös gyerek volt, nem tudom, hogyan keveredhetett ide.

HARMADIK Mondd, te nem hiszel abban, hogy ez a legtöbb, amit valaki valaha is elérhet?

ELSŐ Ilyesmin még nem gondolkodtam.

MÁSODIK Halászmadár!

ELSŐ Az lehetetlen.

HARMADIK A hold szelte ketté ólomvilágát.

ELSŐ Egy suhintásra, mint egy borbélyinas...

HARMADIK Vagy virággal álmodott egy hal... *(Szünet.)*

ELSŐ De miért nem tükrözi a holdat?

MÁSODIK Terhes.

HARMADIK A csillagok is csak feketére hímeznek feketét. *(Szünet.)*

MÁSODIK Mit gondoltok, lehet-e valamelyiknek pénze?

ELSŐ Jó lenne kiforgatni zacskóikat...

HARMADIK Lyukas bőgréikben a hold... *(Szünet.)*

MESÉLŐ Most, hogy egy kicsit hosszab szünetünk van, most, amikor a folyó néma hang-teste legjobban kidomborodik, ismét megszólalhatunk mi, hiszen a hallgatás nem némaság, ahogy az éj sem vakság...

NŐI HANG Ezekről a virágokról mi éppenséggel semmit sem tudunk. A folyóból valami kis rovarok ugrálnak ki. Százával, ezrével... Ezeket a rovarokat (*Palingenia longicauda*) virágoknak hívják...

MESÉLŐ A rendező próbaköve: a kis virágok bukfcencének, fals ívének hallatása.

NŐI HANG A rózsával kapcsolatban meg íme egy aforizma:

„A rózsza rózsza rózsza.”

MÁSODIK Nézd, valami tényleg rezdült...

ELSŐ A sötétség kristályosodik... (Szünet.)

HARMADIK Nem virág?...

MÁSODIK Nézzétek, a hold, a levelek is rezegnek... Pedig nincs szél...

HARMADIK (Hangosabban.) A hold felé bukfacezett!... Bőre árnyékával pottyant... A holdnál még fehérebb volt a csillanása... Nyújtsuk ki a tenyerünket... Virágzik...

MÁSODIK Éjszaka?

HARMADIK Csoda!

ELSŐ Úgy látszik, most neked kellene egy kis bogáncs. (Hosszabb szünet.)

EGYSZERRE MIND A HÁRMAN Virágzik!!!

(A többi koldus is felriad. Nagy zűrzavar. Kiáltások. A tyúkok rikácsolása.)

MÁSODIK A hold...

HARMADIK (Idiotikus hangon.) Vessük magunkat a folyóba!

(A padlás recsegése.)

MINDANNYIAN Virágzik! Virágzik!... (A leghosszabb szünet.)

ELSŐ (Fülsiketítően.) Segítség!

MÁSODIK Segítség!

HARMADIK Segítség...

*
* *

NŐI HANG Az első kakas! Késsel hasított az éjbe. Tán a saját torka sem bírta ezt az erős hangot? Szerkezete széthullott. A padlás üres. A koldusok bögréiket csörgetve szétszéledtek.

Az éjszaka váratlanul, szinte valami csoda folytán, elvirágzott a folyó. Most a kis rovarok bőrével van terítve. Alig látni a vizet. Megállt? Az éjjel mintha valaki segítségért kiáltott volna...

MESÉLŐ A parti majmok fürödtek a holdfényben. A fákról ugráltak le sikítózva... Tényleg, mintha emberi hangokat hallattak volna...

NŐI HANG A felszálló harmat függőnye lassan eltakarja a tájat...

MESÉLŐ Lassan tágul bennük a csönd...

*
* *

NŐI HANG „Legjobb lesz, ha hallgatok...”, mondja Buddha.

VERSEK AZ ÁLLHATATOSSÁGRÓL

BRASNYÓ ISTVÁN

FÖLÖTTE

Egy csillag, mely kíséri ablakom.
Ablakom,
mely a város többi ablakai közül
kiszakadva végigszánt
a sötét égi hon
tetemes tarlói közt.
Az üveg lapjából
fecskék pattannak ki nyilazva,
és mind följebb csapnak
afelé a fényes csillag felé, mely
ablakom kíséri.
Soha, soha nem éri fel szárnyuk,
hogy miért, hisz
reggelre már az ablakban ülnek
és elégedettek:
elmúlt az éjszaka.

KÖNYV

Kinek volt szándékában, hogy
átnézzen a hegyen,
hogy pillantása
a héják tanyáira csapjon,
mérföldekkel túl a
meredek falán.
Itt az útjelző tábla, akár
egy elszenesedett kar,
hangyák bolyába döfve
szikes rétre mutat:
a rétet délben is hajnali köd lepi.
Megszűnik errefelé az út,
elszóródik,
s nem tudhatni
fölfelé vezet-e
vagy lefelé,
vagy csak a rét széléig számítják
s ott vége.

Ott mindenki leül,
körbe ülnek, tar ágakat vetve
a tűzbe, ki-ki
a saját botját,
amit friss hajtásról vágott,
nehéz ruháját, batyuját, kivéve
a kést, a kenyeret.
Mindenki
a tűz köré ül,
ahol már sokan ülnek,
régől fogva,
mozdulatlanul.

S Z I G E T

Gépekkal szemben.
A távolsággal szemben.
Egy korbáccsal.
Szilárdsága szemedből mindenik súllyal.
Buborék száll benne:
fölfelé,
örökké fölfelé:
partig, kitárulni
— vissza se nézve.
Mélyén ebek tépik láncukat.
A gyűrű hurka
ujjunkra szorul, míg
harangja kongat s míg
a buborék száll:
fölfelé,
örökké fölfelé:
eltönni hatalmas lékjét.
Gépekkal szemben és
a távolsággal szemben.
Egy korbáccsal, mely
halfejére csap és gömbjébe zárul
kígyóként, mint a víz virágzó karéja,
ahol mindig másról és
másról folyik
a szó és a beszéd.

E R D Ő

Szalag a bozót tövisein,
egy papiros
gombák repedő porzói alatt,
s odébb a szarvasok
estelente
a víznek szegzik agancsukat.
Szikár körmű nyomok az
erdő igazi korából,
mikor a halmok hátán
még pucéran rezgett
a dél;

perzselő formái
kitapinthatóbbak voltak.
Ahogy ma
egy indát szakajtasz,
vagy egy rovarra lecsapsz,
ösztönösen,
kinyújtott mutató- és
középső ujjal.
A zöld fény szemednek ugrik,
elkeseredetten, kifent
karmokkal: te védekezel,
újságot emelsz a szemed elé,
és gondolatban
pontosan megcélzod azt az
ádáz levelet,
mely sehogy sem hagy
nyugtot állandó
kalimpálásával:
majd izmaid megfeszítéd és
lélegzetfojtva
megrántod a ravaszt:
rengeteg sok levél hullik
a lábad elé — és
elszorul a szíved.

V Á L T O Z A T

Aki rendelkezik valamivel
és aki
nem rendelkezik semmivel.
Aki kiadja a lelkét és
aki nem adja ki.
Ma reggel
egy ember szaladt lenn
az utcán
(kora reggel, még
mindenki aludt, csak itt-ott
gyújtogatták a lámpákat és
papucsos férfiak pipiskedtek
az ablakokban)
s amerre szaladt,
bevérezte az úttestet;
cipője alatt
lépésről lépésre élesen
csikorgott a homok.
A nap felé futott, hallottuk
zihálását is — sokan
elcsodálkoztak ezen és elhülve
feleségüket — a fiatalabbak
apjukat, anyjukat — szólogatták
„gyere csak mama nézd nézd
szegényt”.
Nagyon sajnáltuk, de
nem segíthettünk,
különben is elég gyorsan futott,
s az utca itt nyílegyenes

kelet—nyugat irányban:
a nap reggel az egyik végén kel
és lenyugszik este
a másik végén
menetrendszerű pontossággal,
És futott,
piros csíkkal választva el bennünket
szemközti szomszédainktól;
és húzta maga után a vérét,
hallottuk a zihálását is.
Úgy tűnt nekünk,
hogy ez az utca egyenesen
az édig vezet,
vagy legalább jó magasra,
arra a nap irányában
és csak ott ér véget és
onnan jó nagyot lehet ugorni.
S mikor már csak egy kisiút láttunk,
aki hosszú,
piros szalagot húz maga után,
de közben már nagyon elfáradt
és mi is untuk,
gyűlölködő pillantásokat vetettünk
a szemközti ablakokra
a vércsík miatt, ami
szembeállított bennünket.
Aztán ki-ki visszahúzódott a konyhájába
és meggyújtotta
a gázt,
tejet forralt,
s mi még külön igen mélységesen
sajnálkoztunk egy ideig
„biztosan valami rosszat tett
kár az emberért
de mi nem tehetünk semmit ilyen
a világ
van aki rendelkezik valamivel
és van aki
nem rendelkezik semmivel
manapság a pénzért
a legdivatosabb meghalni”
mondtuk, és szótlanul ültünk aztán,
majd hozzáláttunk
a reggelihez.

T U D Á S

Kételkedni abban,
hogy ez a világ mindent magába zárna
és hogy érthetőbbé tenne
valamit —
Melegen afelől érdeklődni:
kik azok, akik
az értelem rekordját
e pillanattól számítva tartják,

mámorosan,
valahogy úgy, miképp
egy fekete vadász, harcos és
családfenntartó
mámorosan és magasba emelve
vértől gőzölgő, frissen
elejtett vadat víz
kunyhója felé.
Kétkedni abban,
hogy ez a világ mindent magába zárna
és hogy érthetőbbé tenne
valamit;
kétségtelen, hogy létezik ezenfelül
valami egyéb is,
valami lényegesebb,
amiről eddig még fogalmunk sincs.

ORSZÁGÚT

Egy éjjel és
egy nap utaztam.
Értsék meg, kérem, hogy
nem is oly kis dolog
egy éjt és
egy napot
talpon állva eltölteni;
gyalogolni még kellemetlenebb a lovas
és ökrös fogatok után.
Mikor Ausztriát
1913-ban,
34 éves koromban bejártam
— csupán a kíváncsiság hajtott
várostól városig:
két álló hónapon át
az út menti fák s
kertek
gyümölcssein éltem
(persze nyár volt,
nyár a szénapajtákban
és a kegyetlen ég alatt).
Nagyon ízlett
a barna osztrák sör, hisz olcsón
csapolták fél-, egy- és
kétliteres korsókban;
de aztán elfogyott a pénzem:
elvesztettem,
ellopták,
nem is tudnám már megmondani —
szébbet attól már
sohasem látok én.
Ahogy a fenyvesek páráiban
a hold lenyugszik.
A harmatos legelők ölyvei
biztosak, nyugodtak,
kései röptük után ítélve,
és az embernek oly érzése támad:

GYULAI LÍVIUS

Illusztráció

ezek a legszebb madarak,
a hűvös reggelt megelőzők.
Azóta négyszer cseréltem már
hazát —
mindahányszor megfogadtam:
ez az utolsó;
pedig oda szerettem volna menni
mindig.

K Ö R T E F A

Kétágú villája a
felhőkbe szúr és hálót vet
a halaknak egy
délteni alkonyatban
még a zápor
és a vihar előtt;
mielőtt az ég hálója
alázuhanna
sűrű, áthatolhatatlan tüskékkel.
Így,
és fenn az a fészek,
az a száraz ág s
alatta a rózse
az árpa meztelen rendjei közt.
Szarkaláb és tövis
az árnyékkal összeakad,
összetapad
rendíthetetlen egységgé
abban az árnyékban amit
a körtefa vet,
hálót vet a halaknak
villámok repedő ékjében.
Így,
ágain délibáb és szivárvány,
és sarlók és kötelek:
alatta száll a hajó.
Két perc íve közén old
és szít tüzet,
fekszik le a napnak
és a nappal hál —
a nap hangyáival fut
törzsén, repedésen, sötét kéregben.
Ott áll az ajtómban és
ott áll bennem és az első
esőcsepp homlokomra hull, —
vigyáz a körtefa,
a rózse, a sarló, a hajó:
ha a falak omlanak,
ott áll bennem és tartja
a falakat;
ha nyúl riad netán,
levelei zizzenését érzem
erében,
vagy a sárga gyökerek alján
egy csontot.

MONOLÓG

Nagyon rövid életű volt
a száraz időjárás:
mindössze négyszer ébredtem
napsütötte reggelre.
Rengeteg esővel és viharos
őszi széllel kellett megküzdenem,
míg a lankásra értem,
ahol a szénégetőket
utoljára látták.
Mondhatom, kemény volt az idő,
derekasan lépdeltem
hegynek fel, hegynek alá:
késői ugarok érc-színe csendült
a szememben,
fáradt voltam és legszívesebben
ottmaradok embernyi göröngynek
abban a rengetegben,
ha nem mar eső, ha szakállamat
nem kuszálja köd,
mely szitált, szitált, minden
védett helyet elborítva:
ringott az ég alatt a füst,
a fények már
a messzi magasban elháltak.
Tíz lépésnyire szűkült
körütem a horizont, —
akivel csak találkoztam,
nem láthattam soha
az arcát,
ő sem az enyémet,
így nyugton hagytuk egymást.
Körütem meleg és áporodott levegőjű
szobák kalitkái függtek
a hegyek falán:
tökéletesen ismeretlen emberek otthonai,
akik gyermekeiknek estéenként
mély tányérokba
gőzölgő levest osztanak,
mikor a kamrába még gondosan
elzárták a jöltartott állatokat.
Ekképp értem el a lankást,
ahol a szénégetőket
utoljára látták;
meglehetősen sok időt fektettem
az útba, de kár volt a gőzért:
a szénégetők a lápon túlra
mentek, már rég,
könnyű, evezős csónakjaikkal,
bedöntött oldalú kemencéket és
letaposott füvet hagyva csak
maguk után...
álltam a láb szélén és arra

gondoltam: mily könnyű lenne,
mily nagyon könnyű a dolgom
ha most hal vagyok,
és milyen nehéz is egyben:
néhány ugrással átúsznám a lápot,
de szénégető — jaj,
sohasem lehetnék úgy.

DERŰS KATEDRÁLIS

FRANCI ZAGORICNIK

- Vázlat: a) *praeludium*
b) *fúga*
c) *konzekvencia*

helyreállítás

Elsőbb is mindjárt itt a kérdés hogyan kezdjük ki
ezt a kín-világot s hogy kezdjünk hozzá
ahhoz melyet majd jó okok tartanak
és biztos lesz a helyén.
ezen akadt fönn az isten is. végül kimondta az
igét
mely teljességgel értelmetlen volt
tekintve hogy magától is felkelt a hajnal mindazzal
mi vele jár. a többi úgysis
költészet
s a jóistenke önfeledt jókedvvel
ízlelgette magában a dolgok nevét szép sorban
ahogy a napvilágra jöttek
mindent előrelátott s ha valamit
elnézett
újra kezdte az egészet előlről
mindent újra felmért és átszámított
és megalkotta a törvényt
mely a dolgokat mozgassa bár a dolgok
már előbb megvoltak ő előtte is
és lesznek még igék melyeket meg sem ért
s amelyek neki mit sem mondanak.
tehát olyasmit kell kezdeni aminek nincs kezdete
aminek nincsen Á-ja
nincs szegélye mert a szegély csak látszat. A látszat
kitalált de tapintható határa
a mindenfelé kiterjedő létnek
megcsorbítani vagy kidomborítani a szegélyt
láthatóbb látszatot teremteni
aközött ami van s aminek még lennie kell
a tulajdon igen-jét vagy nem-jét
épp elég ok egy ilyen szövetből
mint minden véget ér

ez a beszéd is a katedrálissal
ahogy elterveztem
vagy elhalasztom fejfájásra
vagy más ürügyre hivatkozva
hadd jöjjön a hajnal és a többi
aztán úgyis köpök mindenre ami már van
és ami még lesz
így is úgy is elárasztom a világot
és kezdem előlről azt aminek nincs kezdete

M o r d a n a

A koponya faltól falig visszhangzik
köszönöm szépen ezt már tudjuk
a koponya üres koponya
s a kéz is üres
a bőr a köröm
meg az asztal is úgy ahogy látom
lábamat érintő lábakkal
a szoba és az üres fal
és más úrök úrei
tűz ropogása hangszórók hangja
fű köve zászló tengere
a mondat vészkijárat
utána kigyulladhat a csillag
a megfelelő viszonyszám
nevét helyét és rendeltetését felvéve
odavész a gondolat a biztonságos forgácsban
elveszti alakját
sziromba fésző kő volt
Mária tengere mélye
és az ő szelíd vergődése
az alámosott part sziklái között
mert nem akar előírassá válni
és kitart szubverzív istenségében
még egy másik szó
oly erős sodrú görgeteggel
amilyent csak kívánni lehet
egy féligmeddig már meghódított
s abban a pillanatban mindenképp a legszebb szó
odaveszett
mindent újra végiggondoltam
volt két derűs szótagja
az egyik sok áááááá-val a másik kicsit kevesebbel
s oly mosolygós
hogymuszáj akarnom
noha semmisem annyira átfogó
hogymel ne válhassak tőle
vagy talán épp azért
mert még nincs kipróbálva valahány lehetőség
és végül még csoda is történhet
ahelyett hogy elolvadnék a határtalanságban

h á r o m r a

Tudom hogy kell követ köre rakni
mert a szerszámok itt vannak
s a kezeimmel kezdeni kell valamit
jó szélnek lenni
mely a füledben dúdol bárhová ereszkedsz
poros gitárnak lenni
valami elfelejtett szegre akasztva
jó lenni valaminek
például jó lenni
és jó lenni
és jó lenni
parázs vagy tápláló föld
a talpamnak a gyökeremnek
a hold kelyhéből
szétömlő holdsugár valami forrás folytatása
egy következmény
de nem az amit a félelem talál ki
a látszat mulandósága ellen
nem az amit meghódítunk
s aztán ha vállunk nyomja
valami idegen teher terhe
és nem ez vagy az
hanem most hanem itt hangom katedrálisa
mozgásom sodra
madár vagy fészek vagy érc
jó lenni és gesztenyét rázni
üdvözlégy gesztenye nagy istene
mert tiéd az éhségem
országga üdvözlégy búzatenger
és friss patak
rákacsintok a napra
jelt adok neki
hogyan vannak még más dolgok
és meg kell őket ragadni
a jó végükön
megfenni a halál kaszáját
a jó végén
aratásra a jó végén
kenyérre rétre
a jó végén
tudom hogy tart a vers

n é g y r e

Ajtót nyitok az éjbe
Minden este ugyanazt az ajtót
Minden este más éjbe
Így könnyedén elérjük a változatosságot
S ez a buzgalom felszabadít
Mindannyiszor megcsap a kellemes hűvösség
Bár a csillagok pályája ki van szabva
Előre meg hátra
És a végét megkeseríti
Az egyetemes törvény szabad esés

A semmibe Felnyitjuk a szardíniás
Koporsót S a többi csillag szeme elmémul
Azonosság a Nagy Alpesi Vonat
És az Adria közt Már rég békésen
Ereszkednek le a nagy garaton
Egy pillanatig rábizzuk magunkat az örvényre
Az emberség előjogával rábizzuk magunkat
Nézésre evésre éhezésre
Valami más látomás szerint
És már nem elégítenek ki az Andromédák
S az összes északi csillagzatok
Ezért dél felé fordul a tekintet
Aztán átkúszik az árnyak homályán
És élvezettel üríti poharát
Valami másnak
Mert a csillagok is szabályozottak
És az árnyak szavatolják a biztonságot
Melyben éhes állatok
Foga csattog
A kutyák végzik dolgukat
Kitöltik az udvar ürességeit
És a gyümölcsösök is egyezkednek
A káromkodások közös nyelvén
Valami kutyább világért
Ó halak holt csillagai
a hajnalotok s a harmat gyöngye szeméten
Ó holt csillagok halai
lerágott csontvázal kerültök vissza a tengerbe
Ó holt halak csillagai
sikoljatok ki siessetek kisiklani
Maradjatok az éjszakában
tartsátok vissza az átkozottat maradjon itt
megfojtva a reggel krematóriumában
s munka nélkül a halhatatlanság ajtónállói

striptease

Lassan vetkőzik az éj
s a lét feneketlenségéhez szokott szem
mindinkább kialszik
már nem is nézek de egyre jobban látom
a föltorló fény pornográfiáját
s mi döngnyűzők a köldökünket bámuljuk
ahelyett hogy még ma föl zabálnánk
a tegnapot s az előző napokat
melyek még bűzlenek

vegyetek ócska rozsdás órát
vegyetek ébresztőt mely már nem ébreszt
hajnali órjára
az ébredés keresztútjain
a mai órát s az eljövendő órát
vegyetek meg leszállított áron

a régi majdnem használhatatlan napot
 akasszátok a falra
 ha gyufát tarttok alája
 egész tisztességesen világít
 éjjel-nappal versenyzünk vetkőzésben
 a póre igazság a póre tény
 a póre fal a puszta nyomorúság
 az elsőt követi a másik
 s már nem fontos hogy a harmadik
 vagy a negyedik hol is áll
 s már nem fontos hogy itt-e az idő
 csillagok ne pironkodjatok hanem
 szeressétek egymást és szaporodjatok ahogy illik
 vegyetek példát rólam
 mennyi sarat hagytam már magam mögött
 mindennap újra kikécmeregnek belőle
 kevesebbet foglalkozom a fogaimmal
 hogy a lábam ne is említsem
 mert a legfőbb mégis a nyakkendő
 a tiszta ing a nadrág éle
 s a kalapemelés íratlan
 szoc-bonton szerint szerkesztő elvtárs
 írja meg mit gondolnak erről
 a kínaiak vagy a hottentották
 holnap ez talán fontos lesz
 hogy ne nőjön fel a fal
 hogy ne nőjenek a falak túl magasra
 ahogy a múlt hullahegye felnőtt
 és a föld el ne veszítse
 ezt a billegő egyensúlyát
 feltétlenül írjon tisztelője egy amatőr
 humanista a nap éjjé vetkőzik
 üdvözlöt
 holnap ismét jelentkezünk ugyanebben az órában

ö z ö n v í z

ültek a parkban a város közepén
 egy nagy vasmacska mellett
 árnycsipkék s galambok közt
 három ritka szagú építő
 valami kifejezéstelen megértéssel
 a csivogó madarak
 s az ostoba vasmacska iránt
 az egyik így szólt az ám
 a másik mondta ha ledobják a H-bombát
 a köztársaság tér mindent elsimítanak vele
 a felhőkarcolók a hegyek minden
 a harmadik zsömlét rágcسال
 azt mondta ó minden
 a galambok csipegették a morzsát
 a förtelmes vasmacska tövében
 aztán hullni kezdett a hamu

szethullottak az építők három nap három éjjel
hullái a galambok hosszú hosszú éjjel
elolvadtak s a vasmacska a tér
a felhőkarcolókat a hegyek
a katedrális ó és minden ó
valaki majd rádtelel pompei
ezerhét száz év múlva
hogya mint csipkerózsika fölébredsz
számtalan kincset s boldogan omlasz
lel az ki keres a boldog herceg nyakába
aztán jövünk mi
volt emberek s fölfaljuk
amint megjelenik valaki
azonnal fölfaljuk
most már kutatókat
idomítunk hogy később is
legyen kit fölfalunk elég
kutató lesz a volt embereknek
elég pompei
nincs halál
de van fény

Ács Károly fordítása

AZ ÚJ NÉMET LÍRÁBÓL

G Ü N T E R E I C H:

NYÁRUTÓN

Ki éihetne a fák vigasza nélkül!

Be jó, hogy részt kapnak ők is a halálból!
Az őszibarack már beérett, a szilvák még színesednek,
míg az íves híd alatt hömpölyög az idő.

Vonuló madarakra bízom kétségbeesésem.
Az öröklétből nyugodtan kimérik ők a részüket.
Távolodásuk
sötét kényszerként tűnik elő a lombban
és szárnycsapásaiktól színesebb lesz a gyümölcs.

Legyünk türelmesek.
A madárirás pecsétje maholnap feltöretik,
s megízleljük akkor az obulust a nyelv alatt.

Gömöri György fordítása

G Ü N T E R E I C H:

NYUGATI SZÉL

Előre-jelzett szél,
légköri zavarok az óceán fölött,
havat hord ez a szél
és felszítja a kályha tűzét.

Rozsdafolt
a keresztes vitéz fegyverzetén —
esőcsepp, melyet le nem törölhetett,
mert elesett.

Kutyaszőrszag
és ragacsos haj büze.
A vontató ökrök hasadt patája
lágyan süpped a sárba.

A csuklyán
megolvadt hó gyöngyei
a fűszeres kirakatától
felragyognak.

Alacsony légnyomás.
Holnap a fenyőfán
tanyázó szarkák közt
teljes lesz az egytetértés.

Hosszúság ennyi, szélesség annyi foka,
íme a pecsét,
mely megnevezi a helyet —
az esőcseppek
születési bizonyítványa.

Bölcsesség sója,
sírok a temetődombon.
Nem mondom neked elégszer,
hogyan szeretlek.

Gömöri György fordítása

G Ü N T E R E I C H:

D É L U T Á N N É G Y Ó R A T Á J T

Kinézek az ablakon. Mindenből, amit látok,
kedvemre csak ez való:
a közelség könnyen megzavarható tudata,
gyűlöletből és szeretetből font háló.

Ó, hogyha erősen szoríthatnám,
ami te vagy: múló, esendő test!
Aki távolabb vagy tőlem
a legelfeledettebb világ formáinál.

Menekülő galambok raja,
egy levél gyengéd erezése,
őszi hónapokban a szőlő zamata,
a kitaposott szőlő vére.

Illanó dolgok, nem húzza le őket
a valóság súlya meg átka,
jelenlétük, mint a gyümölcsök
íze, illatozása.

Mint a semmié, mely szívós karommal
függ az emlékezeten,
s minden új napot az elmúlt napokkal
elvegyít, összekever.

Gömöri György fordítása

HEINZ KAHLAU

HAZUGSÁG

Lopj
egy alvó ágat
a nyírfától tél idején.
Adj vizet és meleget —
tavaszt így hazudj neki.
Felébred majd s virágzik
virágzik majd és meghal.
Gyümölcstelenül.

Bácski György fordítása

HEINZ KAHLAU

KÉRÉS

Johannes a vén kőműves
halott.
Arca olyan
mint a vakolat
amellyel kőhöz tapasztott követ.
A keze is.

A fiú
kit gondtalanságért
korholt még tegnap —
vakoló kanalát az kapta.

A kéményből
— utolsó kéménye ez volt —
ma reggel szállt égnek
az első füst.

Hazugság nélkül temessétek el őt.

Bácski György fordítása

HEINZ KAHLAU

ÚJSÁGOK

Az újságban reggel ez állt:
egy embert elítéltek.
Kiért és ki ellen?
Ki hozta az ítéletet?
Kiért és ki ellen?
Az embert elítélték.
Kié az újság —
s kié az ember?

Bácski György fordítása

HEINZ KAHLAU

ISTEN ÉS AZ EMBER

Bennünket ő csinált
a tréfa kedvéért csupán.
Mi komolyan vettük.

Meg is fenyegetett
ha nagy veszett haragra gyúlt.
Túl eszesek lettünk.

És meg is átkozott:
már nem voltunk szófogadók.
Túl nagy utat tettünk.

Most meg izzad
a hóna alja —
a terveinktől
retteg.

Bácski György fordítása

HEINZ KAHLAU

J Á T É K

Játszom.
Ez itt fehér: alumínium.
Szép öntvény, sima
relé-kupak.
Csak erre szánták de én
mást eszelek ki magamnak.
Váza
tükör
dob és
kagyló.
Icipici madarak lakása!
Kék madarak legyenek.
Elvezem a találmányaimat.
Játszom.

Bácski György fordítása

HEINZ KAHLAU

NAGY GONDOLATOK

Némi gondot
okoznak a nagyoknak
a nagy gondolatok.
A nagyságon múlik.

De egyszer kimondva
villámsebesen
közzájón forognak.
Az iskolában tanítják
és kőbe vésik.

De olykor-olykor
egy kőfaragó leereszti
a lendülő kalapácsot.
Mosolyogva gondolja:
hisz ezt már rég tudod.

Némely gondolat
nagyágához —
a nagyok kellenek.

Bácski György fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

SZARKÁK

I

azon túl amit a nap idevonszol
a mindennapi fojtogatás közt
nem felejttem el
szarkáimat.

II

reggelinél ülve
belátom:
a háború nem tört ki.
az ablak előtt felismerek
egy szarkát.

III

elle m'agace l'agace
gazza, szóltam, gazza
ha etetem szarkáimat
ha bosszantanak.

IV

„ifjúkorában magtanult beszélni”
straka soroka urraca
„asztán fecsegő lesz”
shalaster begester:
honnan tudja a szarka
mind a száz nevét?

V

ha meg akarom számlálni
hazugsággal büntet:
szitkozódik
szarkáim szarkarajjá
váltak át.

VI

schackschawerack
nélkülözhetetlenek
az én szarkáim
és nevetnek rajtam.

VII

szarkáim feketesége
viola, violaszínük
acélkék, acélkékjük
fekete.

VIII

benneteket nem lehet megbízni
szarkák,
főlényben vagytok velem szemben.

IX

az én szarkáim
sohasem szarkák.
becsületszóval
nem törődnek.

X

amit rólam
és szarkáimról mondanak
nem mindig igaz.

XI

szarkáim nem hasznosak,
ők okosak.
nem hagyják magukat
megfékezni.

XII

ó, szarkák, szarkák,
tőlem semmit sem lophattok:
amim van, odaadom.

XIII

bizom bennetek, szarkák,
gyászmenetemnél
nevetni fogtok
schack schack
— mintha szarka lennék.

XIV

uraim, engem
talán elgáncsolhatnak,
de a hóban a sok szarka
jobb bizonyíték.

Vörösvári Vilmos fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

ÉLETTÖRTÉNET

később értesültem, — pénteki nap volt,
hogy kijöttem, kiabálva,
anyámnak méh-koporsójából.

áruló szülésem közben vízzel, olajjal
és sóval pecsételtetett meg
benszülött életem.

e hosszú időközben pénteken
és minden évben pénteken beoltottak,
bérmáltak, megmustráltak. szerencsére

még nem tűnt el az erőszak lakkozott arca.
évente egyszer változott a hó.
halálingemet naponta váltottam.

az égnek négy vonását figyeltem.
a széllel elszálltak szavaim.
se hírnév, se tűz meg nem emésztett.

este mint a kő kemény a májam
s ha péntek jön, sikoltást hallok,
mintha fehér ingemben kiáltanék.

mint hosszú idő előtt születésem óráján
dacosan aludtam el és ezt gondoltam:
semmi közöm az egészhez. majd ha lesz

egy másik háború, — egy másik holt kutya, nem én
leszek a holdba röpítve, elásva
lélektől megfosztva a sikoltó térben.

Vörösvári Vilmos fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

middle class blues

nem panaszkodhatunk.
jóllaktunk.
— eszünk.

nő a fű,
a szociáltermék,
az ujjkőröm,
— a múlt.

az utcák üresek.
a lezárások befejeződtek.
— ez elmúlik.

a halottak végrendelkeztek.
az eső alábbhagyott.
a háborút még nem üzenték meg
ez nem sürgős,
— eszünk.

esszük a fűvet.
esszük a szociálterméket.
esszük a múltat
— nincs titkolnivalónk.

a helyzet rendezett.
nincs mulasztanivalónk.
nincs mondanivalónk.

az óra fel van húzva.
a helyzet rendezett.
a tényérok leöblítve.
az utolsó autóbusz elment.

üres.

nem panaszkodhatunk.

mire várunk még?

Vörösvári Vilmos fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

á r n y é k k é p

a havat festem
festem állhatatosan
festem függőlegesen
nagy ecsettel
erre a nagy táblára
— a havat.
festem a földet
festem az árnyékot
a földet az éjszakát
nem alszom
festek
egész éjjel.

hull a hó
állhatatosan függőlegesen
arra amit festek.
nagy árnyék
esik
árnyékképemre.

ebben az árnyékban
festem
nagy ecsettel
az éjszakában
állhatatosan

— parányi árnyékomat.

Vörösvári Vilmos fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

á r n y é k b i r o d a l o m

itt még látok egy helyet
egy szabad helyet
itt az árnyékban.

ez az árnyék
nem eladó.

talán a tenger
is árnyéket vet
és az idő.

a harcok árnyékai
játékok:
egy árnyék sem
áll egy másik fényében.

ki az árnyékban él,
megölni nehéz.

egy időre
kilépek árnyékból,
egy időre.

ki látni akarja a fényt
hogy milyen
vissza kell térnie
az árnyékba.

az árnyék
fényesebb mint a nap,
hús árnyéka a szabadságnak.

egészen az árnyékban
eltűnik árnyékom.

az árnyékban
még mindig van hely.

Vörösvári Vilmos fordítása

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

á r n y é k m ű

az árnyékok
árnyékaimba lépnek
a tegnapi harcok
árnyékarok
a tegnap asszonyai
asszonyárnyékok
az ég árnyékég
tegnapról maradt
árnyékok éveim.

mögöttem a tegnapi
suttogások kiáltások
szélárnyékok
mögöttem az arcok
árnyékszínek

árnyékok az éjszakáim
éjárnyékok
árnyékok az én műveim
és én is árnyék vagyok
más árnyékoknak
választ adni a jövőnek
új éjszakáknak
új arcoknak
új művek felé

árnyékok műveim

Vörösvári Vilmos fordítása

DISPUTA

KRITIKA ÉS ANTOLOGIA*

VEGEL LÁSZLO

I

Kritikánk mai helyzetét ismerve nyugodtan megállapíthatjuk, hogy antológiát szerkeszteni, ma, Vajdaságban rendkívül érzékeny és nehéz feladat. Ugyanis, ha a jugoszláviai magyar költészetéről van szó, csak a kritikusok improvizációinak vagyunk szemtanúi s hiányzik egy (vagy több) szintetikus kritikai kép erről a költészetéről, ezért az antológia-szerkesztő munkájában teljes egyedüllétre van ítélve, hisz nagyon hiányoznak a megfelelő előtanulmányok, vagy ítéletek, szempontok, amiknek segítségével könnyebben kialakíthatná azokat a kritériumokat, amelyek elengedhetetlenek egy-egy antológiánál.

Éppen ezért mindig csodáltam azokat, akik bátran vállalkoztak rá, hogy antológiát szerkesszenek anélkül, hogy szükségét éreznék ennek az elemző kritikai munkának. Nem minden „büszkeség” nélkül állíthatom, hogy több antológiánk van, mint tanulmányunk a jugoszláviai magyar költészetéről. Ez annál is inkább meghökkentő, hisz jól tudjuk, nemigen panaszkodhatunk arra, hogy gyakran van alkalmunk antológiát venni a kezünkbe.

Ha azonban megvizsgáljuk ezeket az antológiákat, akkor sajnálattal vesszük tudomásul, hogy milyen rövid életűek is ezek. (Bori Imre antológiájában például — amely pedig, minden bizonnyal a legnagyobb pretenzióval készült — szép számmal vannak olyan költők, akiknek a nevét is elfelejtettük már.) Ugyanakkor azt is kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy az eddigi 3—4 antológia, amelyről tudomásunk van, nem váltott ki nagyobb hatást (ha ezekben az esetekben egyáltalán beszélhetünk hatásokról) sem költészetünkre, sem esztétikai kultúránkra, esztétikai elköteleződésünkre, sem költészetünk kritikájára. Mintha az antológia-szerkesztés inkább professzió lett volna, mint esztétikai hitvallás, forradalom, vagy pedig leszámolás a költészeti tévhitekkel és előkészítés egy jelentősebb periódusra.

Ha közös vonást akarunk találni a meglevő antológiák között, akkor

* Végel László kritikának szánt, de erősen vitatható megállapításaival, sok esetben túlzó és végletes fogalmazásával határozottan polemikus élű írását azzal a szándékkal közli a szerkesztőség, hogy valamiképp felelőssé a vita kihalóban levő „műfaját” a folyóirat hasábjain, s hogy a legellentétebb álláspontok szembesítésével hozzájáruljon a nézetek tisztázásához egy mindenekelőtt elhanyagolt területen: a jugoszláviai magyar költészet kritikái felmérése, értékelése, az ebben alkalmazott kritériumok, és általában irodalmi kritikánk állapota kérdésében.

azt mondhatnánk, hogy azok elsősorban protokollárisak és eklektikusak; a napi irodalmi (és taktikai) elvek voltak összeállításukkor az irányadók. Ahelyett, hogy a szerzők az összeállítás pillanataiban, a szerkesztés meghatározásakor, megpróbálták volna elméleti síkon definiálni szerepüket, ahelyett, hogy a kritika területén is megalapozták, megindokolták volna választásaikat, inkább valami misztikus „kép” lebegett szemük előtt, be akarták mutatni a „hegyet”, „völgyet” egyaránt. (S mi gyakran a szakadékokat is láttuk.)

Természetes, hogy ezzel nem szándékozom tagadni a szóban forgó antológiák értékeit, hisz olyan kevés van belőlük, hogy már pusztán létük is jelent valami értéket. Bevezetőmnek csak az volt a célja, hogy ha vázlatosan is, de rámutassak annak a szituációnak két jellemző vonására, amelyben Szeli István antológiája megszületett és amely lényegesen megnehezítette a szerző munkáját. Amint már említettem: az egyik az, hogy hiányzik a kritikai munka a jugoszláviai magyar költészetéről (számomra persze továbbra is nagy kérdés marad, hogy ezt miért nem vállalták többek között az antológia-szerkesztők is), a másik pedig az, hogy eddigi antológiáink eklektikusak voltak, inkább a versek mechanikus gyűjteményei, mint egy esztétikai szemlélet kifejezői, nem jelentettek „esztétikai kísérletet”, ahogyan M. Pavlović jegyezte meg nagy vitát felidéző antológiájának előszavában (*Antologija srpskog pesništva*, SKZ Beograd, 1964.), s antológiáinkban a vers s a költő nem került új keretbe, „új esztétikai környezetbe”, hogy így a mű egy új kontextusban formálódjon legyen költészetünknek további fejlődésében. Úgy véljük azonban, hogy a fenti két jelenség (az eklekticizmus és a kritika hiánya) szorosan összefügg: antológiáink eklektikus mivolta a költészetünk iránti kritikátlan viszonyulásból származik, és csak mellékesen magyarázhatjuk azt más, külső, tényezőkkel.

2

Szeli István antológiája* nem mentes ezektől a hibáktól, s minden pozitívuma ellenére is csak a tradíciót folytatja. Szeli, rendkívül szűkszavú s nagyon keveset mondó utószavában, megkísérelte szempontjait az olvasó elé tárni, s ezzel a néhány sorral számunkra jelezte azt is, hogy elméletileg sem volt más szándéka. Válogatásának elvét így határozta meg:

„Ez az alig félszáz versnyi válogatás... nem törekszik bizonyos értelmű teljességre, nem szándékozza a legnagyobb teljesítmények betakarítását, nem egyféle költői törekvéseknek az eredményeit prezentálja, de még a fejlődés rendjét sem kívánja bemutatni...”

— — — — —
Gyűjteményünkkel ízelítőt kívántunk adni egy költészetéről, amely elsősorban jugoszláv és európai ihletésű, de természetszerűleg magán viseli az egyetemes magyar költészet nyelvi, képi-formai örökségének a jegyeit is.”

Az antológia szerzője tehát lemondott az irodalomtörténeti s az esztétikai affinitás szempontjairól, s helyette sokkal homályosabb s lényeg-

* *Sedam mađarskih pesnika iz Vojvodine* (Prosveta, Beograd, 1965.).

gesen relatívabb kritériumot választ, amikor a „költészet aromáját” akarja az olvasó elé tárni. Függetlenül attól, hogy Fehér Ferencet, de főleg Zákány Antalt alig lehet az „európai ihletésű” költők közé sorolni, s az antológiában szereplő többi költőre is csak nagy megszorítással lehetne ezt mondani, függetlenül attól, hogy még ez a relatív kritérium sem tette természetessé, magától értetődővé minden költő szerepeltetését, mégis úgy véljük, hogy Szeli többé-kevésbé megvalósította elképzelését.

De mindezek után szükségesnek látszik választ találnunk arra, hogy a szerkesztő miért fogalmazta meg ilyen óvatosan az összeállítás szempontjait, s miért mentette fel magát azoktól az antológiai követelményektől, amelyek individuálisabb elképzelést, nagyobb kritikai felelősséget, végső fokon egy határozottabb költészeti koncepciót követelnek meg.

Nem hiszem, hogy ez az álláspont elsősorban Szeli egyéni problémája és hibája lenne. Felhívtuk már a figyelmet arra, hogy egy antológia arca szoros kapcsolatban van a kritika szituációjával. Kritikánk helyzetét vizsgálva pedig, arra az érdekes következtetésre jutunk, hogy míg költészetünk, Tolnai Ottó, Fehér Kálmán és Domonkos István megjelenésével, új értékekkel gazdagodott, a jugoszláviai magyar költészet kritikája nem volt képes ezt követni, s ebből a szempontból értékelni költészetünket.

Fontos szimptomája ennek a helyzetnek, stagnációnak, az, hogy hiányzik a *kritikai összkép*. Nem mintha valamikor is jól álltunk volna ezzel. Egyedül Bori Imre kísérleteiről tudunk — ő volt az egyetlen kritikus, akit az a szándék vezérelt, hogy ne csak „könyvről könyvre” kísérje ezt a költészetet. Munkásságának azonban főleg mozgalmi jellege volt és történelmi aktualitása. Ma, egy bizonyos idő elteltével, világos előtünk, hogy ítéletei sokszor pontatlanok, credója inkább a felfedezés öröme, a népszerűsítés volt. Legfőbb problémája az maradt, hogy nem tudott *minőségbeli különbséget tenni*, nem mutatta ki kellő kritikai élel a lényeges esztétikai minőségeket, hanem nagylelkűen mindent elfogadott, s egyenlő értékeket látott mindenben. Csakis ezzel magyarázható nála egyes „vajdasági” költők túlbecsülése, s általában a „vajdasági attitűd” keresése. Sőt, azt mondhatnám, hogy sajátos módon, elméleti indoklást is keresett egy költészeti felfogásnak, s egy költészetnek, amely a maga provincializmusával, anakronizmusával csak másod- vagy harmadrendű szerepet játszhat a jugoszláviai magyar költészetben. Mivel sokak számára ez hihetetlennek hangzik, kénytelen vagyok néhány idézettel is szolgálni. Fehér Ferenc költészetével foglalkozva például megállapítja, hogy:

„a költészet lényegített Vajdaság ez. Őszintén és igazán, mert a költő döntő élményeit is jelentik, úgy, ahogy még költőnek soha ezen a tájon.”

A továbbiakban már szinte zsenialitást is biztosít a költőnek, mert ezeket írja:

„A nagy költői gondolatok már szinte versként születnek meg Fehér hol halk, bánatosan borongó, hol elmélázó, szomorkás hangjában.”

Figyeljük csak meg *kritikai* észrevételeit is (mert a fentit aligha mondhatjuk annak):

„Még ez a belső kép és kiömlő vallomás halk és bánatos *panaszokat* csal a költő ajkára, még *siratja* Vajdaságot, a paraszti világot, mert az még mindig a múlt és nem engedi *röpülni és meglátni* a jövődő igazibb Vajdaságot.” (Kiemelések: V. L.)

(Bori Imre: *Az ember keresése*,
19—21. o. Forum, Novi Sad, 1960.)

Bori tehát legfeljebb egy bizonyos pesszimizmustól határolta el magát, s kifogásolta, hogy a költőt a múlt nem engedi „röpülni”, s meglátni a „jövődő igazibb Vajdaságot”. Nem vagyok a „Vajdaság-látás” szakértője, de úgy tartom, hogy egy területi egység perspektíváját meglátni, nem tartozik a költészet lényeges feladatai közé.

Bizonyára az ilyen követelményekkel magyarázható, hogy Bori Imre Ács Károly költészetéhez is tévesen közeledett. Többek között azt írja, hogy Ács:

„...az aszfalt alatt is meghallja az odakúszott szántóföldek lüktetését... Az absztrakció és a *talpát szurkáló tarló*, amelytől nem tud megszabadulni, hívja életre egyik legszebb és legvalóságosabb versét, a *Júliusi tarlón-t*” (Kiemelés: V. L.)

(Bori Imre: i. m. 24. o.)

Nem hisszük, hogy komolyan gondolhatná valaki azt, hogy ez a vers valaha is jelentős szerepet kaphatott Ács versei között, s még kevésbé azt, hogy ez a vers egyáltalán kulcsa lehetett Ács költészetének. Nemcsak azért gyöngé ez a vers, mert egy olyan konfliktusra épült, amely rendkívül szimpla, (a szubjektum és a táj konfliktusa), mivel csak néhány általános megállapításon alapul, hanem azért is, mert az ilyen, hamis bizarrság felé tartó szókapcsolatok, mint például „a vizsla nap”, a „napraforgó vigyor” stb., vagyis egy ilyen látásmód és képrendszer, csak nagy ritkán fordul elő Ács költészetében, mondhatnánk azt is, hogy Ács nagyon kerüli őket.

Véleményem szerint Ács mindenekelőtt divatból írta ezt a verset. Mint ahogyan ma divatos dolog „modern” verseket írni, úgy egy másik korszakban a költők divatnak és kötelességnek érezték a „vajdasági” versek írását is. (Ezt más példák még frappánsabban bizonyítják. Nem éppen jelentéktelen ugyanis azoknak a költőknek a száma, akik a szólamversről vagy a „tájlíráról” tragikus egyszerűséggel tértek át a „modern” versre, amit Vajdaságban leginkább a szürrealizmussal kacérkodó szentimentális líra képvisel.)

Nehéz lenne persze mindezt a történelmi szituációval magyarázni. (Tudtommal a kortárs értelmiségiek, kritikusok nem is próbálták mélyebben elemezni azt a kort, amelyben költészetünk egyféle változása megindult. Mindez ma még eléggé homályos, és attól félek, hogy ez a homályosság, már-már misztikum, gyakran nem létező, nem eléggé indokolt alibiként szolgál olyankor is, amikor nem lehet az.) Hogy Ács költészete ilyen értelmezést kapott, s hogy például az említett verset Bori már-már programversnek nyilvánította, azzal magyarázható, hogy költészetünkben és kritikánkban másod- vagy harmadrangú mozzanatok kaptak lényeges fontosságot.

Ács költészete azonban sohasem fejlődött ebben az irányban és Bori is minden bizonnyal változtatott tegnapi véleményén, de mindmáig nem

vállalkozott arra, hogy ezzel a tegnapi szintézissel szembenézzen. S ha már ezt a koncepciót nem lehetett kritikailag folytatni, mégis csendesen elfogadhatóvá lehetett tenni. A tegnapi koncepció ma is él, elméletileg nem védi senki, de úgyszólván hivatalos formákban (tankönyvekben stb.) lépten-nyomon találkozunk vele.

Szeli István antológiája, amint már mondtam, a meglevő tradíciót folytatja. De talán még pontosabb lenne, ha tradíció helyett inkább inerciát mondanék. Míuntha egy régi (ma már senki által sem támogatott elmélet, a „senki elmélete” irányítaná az antológia-készítők gyakorlatát.

Az inercia jelenlétét bizonyítják az alábbi példák is:

1) Szeli továbbra is központi szerepet biztosít Fehér Ferencnek. Fehérnek minden bizonnyal megvannak a sajátos érdemei a jugoszláviai magyar költészetben. Az utolsó három-négy év napi kritikája azonban, úgy hiszem, felmutatta ennek a költészetnek nagy fogyatékoságait, minduntalan előbukkanó gyengeségeit. Legalább ezt figyelembe kellett volna vennie Szelinek, amikor megszabta Fehér helyét az antológiában. (A másik megoldás persze lehetett volna az is, hogy elméleti síkon polemizál az eddigi kritikával. Mert ha valaki antológiát készít, akkor vagy figyelembe veszi az eddigi véleményeket, vagy pedig saját maga kialakít egy értékrendszert. Választani kell!) Nagyon érdekes, hogy Szeli elfogadhatónak tartotta Antun Šoljan véleményét erről a költészetéről (amely szerint Fehér csak akkor jelentős költő, amikor a szülőföldjéről szól), nemcsak azzal, hogy ezt az írást tette Fehér versei elé, hanem azzal is, hogy ennek az írásnak a szellemében válogatott, de a szerepmegjelölésnél még a régi kritériumok szerint döntött. (Igaz, Szeli egyébként is nagyon udvarias antológia-szerkesztőnek bizonyult. Gál, Ács, Fehér és Pap hét-hét verssel szerepel, Fehér Kálmán és Domonkos öttel-öttel, Zákány pedig néggyel. Sértődés tehát ne essék!)

2) Zákány szerepeltetése is ezzel az inerciával magyarázható. Szeli és Bori, mint antológia-szerkesztők, nagy megértéssel szerepeltetik Zákányt a különböző antológiákban, tankönyvekben. A *Vajdasági ég alatt*ban például Zákány 13 verssel szerepel, Ács, Fehér, Gál 12 verssel, Koncz pedig hárommal. Hasonló a helyzet a Bori—Szeli által szerkesztett középiskolai szöveggyűjteményben is. Mint mindig: ezúttal is hiányzik az újabb elméleti munka, amely ha nem is örök érvényűvé, ha nem is mindenki számára elfogadhatóvá tenné, legalább szubjektív szempontból megindokolná ezt az eljárást az antológiák szerkesztői részéről. Véleményem szerint (s ezt bizonyítja az utolsó négy-öt év napi kritikája is), Zákány ma már aligha szerepelhet egy ilyen szűk válogatásban — még az aroma kedvéért sem. Ez a költészet példája a nagyot akaró és tipikusan semmitmondó költészetnek. Zákány a nagy emberi (örök emberi) kérdéseket akarja versben prezentálni, de nincs ereje még arra sem, hogy meglássa őket, ezért nála már az univerzális öhaj is banális. Bármennyire is becsületes szándéknak tartjuk azt, hogy Zákány nem menekül el az élet és a kor nagyobb jelentőségű kérdései elől, tisztelve a szándékot mégsem fogadhatjuk el a megvalósításokat, mert versei dőcögnek, mert eredményei jóval átlagon aluliak, érzelmi és gondolati struktúrájuk pedig rendkívül szegényes. Külön zavarólag hat Zákány versei előtt Lazar Merković emfaticus jegyzete, amelynek alkalmi és köszöntő jellege teljesen kritikátlanul állítja Zákányt a „nagyok” soraiba.

3) A tradíció tudatos vagy akaratlan folytatását jelenti az is, hogy Koncz István nem szerepel ebben az antológiában. *Kritikánk legnagyobb tévedésének tartom, hogy Koncz még a mai napig sem kapta meg az őt megillető helyet költészetünkben. Ez a költészet volt az első, amely jelezte az ÚJ SZENZIBILITÁS MEGJELENÉSÉT a jugoszláviai magyar költészetben*, s amely arra kötelezi a kritikust, hogy újraírja a jugoszláviai magyar költészet történetét. Ő az első költőnk, aki gyökeresen le tudott számolni egy lokális jellegű emberi és költői koncepcióval. Értékeit a Bori-féle antológia sem tudta felfedezni, körülbelül egy sorba állítja a harmad- vagy negyedrangú költőkkel. Ma már, Domonkos, Fehér Kálmán és Tolnai Ottó megjelenése után, Koncz jelentősége sokkal világosabb, de a hivatalos, a vajdasági „antológia-kritika” még csak kísérletet sem tett arra, hogy ezt tudomásul vegye.

4) Kevés költő van itt nálunk Vajdaságban, akiről annyi szélsőséges vélemény hangzott el, mint Tolnai Ottóról. A magam részéről egészen természetesnek tartom, hogy ez így van. Sőt, azt tartanám természetellenesnek, ha ez a költészet gyorsan afirmálódna. Tolnainak is, úgy látszik, legalább annyi időre lesz szüksége, mint Koncznak. Tolnai *radikálisan újat jelent* költészetünkben, s szüntelen leszámolást a vajdasági költészeti koncepciókkal. Formaérzéke s modern szenzibilitása lehetővé tette Tolnainak, hogy egészen új világokat fedezzen fel, de ennek meg is van az ára: a kritikusok némasága. (Bányai János volt talán az egyetlen, aki felhívta a figyelmünket erre a problémára. Bányai János: *Díszes lányamforák árnyékában. Kontrapunkt*. Forum, Novi Sad, 1964.) Tolnai esete bizonyítja legjobban, hogy nálunk a kritikai szenzibilitás mennyire lemaradt, s mennyire lehet akadályozója költészetünk további fejlődésének. Szeli antológiája esetében csak annyit kell lejegyeznünk, hogy az antológia szerzője itt is megmaradt a tradicionális költészeti elképzelésnél, amelynek lényegét Bori írásain keresztül kimutattuk. (Ugyanis másoknál ezt lehetetlen kimutatni, mert Borin kívül más jelentősebb kritikusunk nem is törekedett egy lényegesebb kritikai koncepciót teremteni, ha költészetünkről van szó.)

3

Második fontos szimptomája a kritika stagnálásának éppen a kritikátlanságban rejlik. A jugoszláviai magyar költészet kritikája ma különleges helyzetben van. „Tekintélyesebb” kritikusaink nem foglalkoznak *legálisan és rendszeresen* ennek a költészetnek a kritikájával. Ha azonban hatásukat nézzük, megdöbbenünk azon, hogy ez mégsem kicsiny, mondhatnánk azt is, hogy döntő. Antológiákat szerkesztenek, iskolai tankönyveket állítanak össze, ezenkívül mint szerkesztők és mint a Kiadó recenzensei tevékenykednek. Egy azonban fontos: tevékenységüket nem indokolják meg nyilvánosan és elméleti alapon. Amikor erre kerül a sor, általános kibúvókhöz folyamodnak: így tett Szeli is, amikor az aroma(tikus) koncepció pajzsát emelte maga elé. A kritika azonban csak addig lehet kritika, amíg a nyilvános szó erejével bír. A nem nyilvános kritika a legnagyobb lehetőségeket biztosítja a különböző kompromisszumokra és az elméleti problémák megkerülésére. S amíg ez a lehetőség meglesz, addig nem is kapunk általánosabb képet költészetünkről.

De mit is jelent ez a kritikátlanság költészetünkben?

1) A legnagyobb lehetőségeket nyújtja különböző eklektikus koncepciók megvalósítására, az irodalmon kívüli szempontok bevezetésére. Ezért van az nálunk, hogy a költészeti kritériumok majdnem megszűntek egzisztálni. Kritikánk nem tesz különbségeket költő és költő között; a kritikus autoritása nagyban függ attól, hogy mennyire sikerül neki megkerülni az ítéleteket, vagy pedig mennyire tudja magának kivívni a hallgatás előjogát. Objektívnek lenni Vajdaságban annyit jelent, mint nem ítélezni, vagy pedig hallgatni. Tagadhatatlan, hogy a kritikusok árulása így kényelmes helyzetet biztosít a kritikus számára, de rendkívül negatív lehet költészetünkre. Ennek az első eredményeit már látjuk is. Költőink apraja-nagyja csalhatatlannak és végérvényesen nagynak hiszi magát, a legkisebb kritikai megjegyzésre érzékenyen felszisszen, vagy pedig azzal magyarázza a kritikai megjegyzést, hogy az illető kritikus „más csoporthoz” tartozik. Így lesz azután mesterségesen a kritikából személyes probléma, holott ez lényegében nem az. Egyes költőinknél ez már odáig fajult, hogy maguk is a kritikai szóhoz folyamodtak, nem azért, hogy a költészet különböző elméleti problémáival vagy pedig saját műhelyproblémáikkal foglalkozzanak, hanem csupán azért, hogy a hozzájuk közel álló, nem éppen kifogástalan művet dicsérve, önmaguk műveit dicsérik. Így lett kritikánk az apologetikák gyűjteménye. Szembefordulni ezzel az árral ma már egyre nehezebb, és egyre nagyobb kockázattal jár. S ott, ahol a kritikus nem fordulhat szembe az árral, ahol a kritikai ítélet könnyen más jellegű magyarázatokat kap, ott könnyen megtörténhet az is, hogy az értéktelen költészet elsőbbségi jogot nyer.

2) A kritikátlanság ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy költészetünk szemlélete közben egy teljesen mechanikus elv érvényesüljön. Tudvalevő dolog, hogy egy-egy új, önmagában autohóm és pozitív értékeket képviselő költészet, a tegnapi költészet vizsgálásának szempontjait is kötelezővé teszi. Vagyis azzal, hogy elismerjük Fehér Kálmán vagy Domonkos István költészetét, megteremtettük azt a lehetőséget is, hogy például Gál László költészetét is új megvilágításban lássuk. Nálunk ez elméletben már nem vitás probléma, de a kritika gyakorlatában ennek se híre, se hamva. Így történhetett meg az is, hogy Szeli koncepciójában könnyen megfér egymás mellett Zákány Antal és Domonkos István költészete, anélkül persze, hogy ez a szerkesztőt komolyabb elméleti kérdések elé állítaná.

Ezekkel a problémákkal Szeli antológiája tehát nem annyira költészetünk jelenlegi helyzetének hű kifejezése (bár tagadhatatlan, hogy Szeli ezen a téren is pozitív eredményeket ért el), hanem inkább kritikánk krízisének. Éppen ez egyik legnagyobb érdeme ennek az antológiának.

4

Mondtam már, tévedés lenne azt állítani, hogy Szeli antológiája nem tartalmaz pozitív elemeket. A szerkesztő egy kereten és egy tradícióban belül, amely magán viseli a már említett kifogásolnivalókat, igyekezett minél becsületesebb munkát végezni. Jó érzéssel ismerte fel Fehér költészetének lényegét, s a legtöbb esetben igyekezett gondosan meg-

válogatni a költők versei elé csatolt jegyzeteket. (Merkovičtyal kapcsolatos kifogásunkat már említettük.)

Pozitívnak tartom azt is, hogy Szeli távol tartotta magát attól a lehetőségtől, hogy a költők számát kibővítse, így az antológia terjedelme nem lett nagy, de mindenesetre egységesebb értéke van.

Utószavában igen lelkiismeretesen felhívta a figyelmet a fordítás nehézségére, csak nagy kár, hogy itt megmaradt a legnagyobb általános-ságoknál. Véleményünk szerint ebben az esetben nemcsak a fordítás általános problémáival vannak nehézségek, tehát a fordításnak nemcsak esztétikai kérdései merülnek fel, hanem sokkal nagyobb nehézséget képeznek a gyakorlati bonyodalmak, tudniillik az, hogy a jugoszláviai magyar költészet szerb, illetve horvát nyelvre való átültetése igen rendszertelen, jóval a lehetőségeken alul van.

5

Éppen ezért: ismerve a fordítás nehézségeit, a kritikus sokkal bizonytalanabb, amikor a versek megválogatásáról van szó. Kötelességemnek tartom ezt is megemlíteni, bár világos előttem, hogy a szerkesztőt a versek megválogatásában nem mindig a saját, hanem a fordítók ízlése is irányította. Többé-kevésbé elfogadhatónak tartom Gál, Ács, Fehér és Domonkos verseinek megválogatását. (Zákány válogatásáról nem szólhatok, mert ott nem segített volna semmiféle válogatás.)

Pap József verseinek megválogatása lehetett volna szerencsésebb, ugyanis itt tapasztalhatók a legnagyobb minőségi ingadozások, s igen sajnálatos tény, hogy Pap József néhány gyengébb verse is antológiai érvényt szerzett.

A legkomolyabb megjegyzésünk mégis Fehér Kálmán verseinek megválogatására vonatkozik. Természetesnek tartjuk, hogy a fordító azt fordítja le legelőbb, ami neki tetszik, de kevésbé tartjuk természetesnek azt, ha a szerkesztő csupán a fordító ízlésére bizza magát. Mert csakis ezzel magyarázhatjuk azt, hogy Fehér Kálmán verseinek megválogatása túlságosan egyoldalú, s ez a válogatás nem képviseli objektivitven ezt a költészetet. Hiába keressük Fehér Kálmán legsikerültebb verseit, a Ministránsokat, a Tanyai monológot, nem találjuk őket ebben az antológiában. S ugyanakkor az antológiába került néhány olyan verse is ennek a költőnek, amelyek munkásságában nem annyira jelentősök.

6

Az antológia nagy hiányosságának tartjuk azt is, hogy nem tartalmaz egy átfogóbb ismertetést a jugoszláviai magyar költészetről. Ennek az okaival írásunkban foglalkoztunk már, de szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy egy átfogóbb írás talán jobban lehetővé tette volna, hogy ez az antológia eleget tegyen rendeltetésének. Gondolunk itt arra, hogy ezáltal a jugoszláviai irodalmi közvélemény intenzívebben reagált volna az antológiára és esetleg kivívta volna magának a folyóirat-szerkesztők és a kritikusok tartósabb érdeklődését is.

A MŰVÉSZET ÉS A TÁRSADALOM

ZORAN PAVLOVIĆ

A művészet és a társadalom viszonya annyira összetett kérdésszövevény, hogy az ember valóban egykettőre készen van az ítélettel: igen nehéz meglegelni azt a legeszményibb nézőpontot, ahonnan szemlélhetnénk. Ugyanis mindig fennáll a veszély, hogy vizsgálódásunk súlypontja vagy az egyik, vagy a másik tényező javára billen. A művészetet vagy olyan tevékenységnek tekintjük, mint amely független a társadalmi tényezőktől, illetve csak felületes, alaki kapcsolatban van velük, vagy pedig — éppen ellenkezőleg — kizárólag e tényezők termékének fogjuk fel, azaz a társadalmi mozzanatot lobogtatjuk meg a művészet kialakulásának és létének legfontosabb feltételéül. Az a túlságosan is kizárólagos álláspont, hogy a művészet teljesen független, hogy a művészi forma típusait s részben az individuális művészi kifejezésformákat a társadalmi keretektől függetlenül is meg lehet magyarázni, ma már nehezen tartható. Másfelől kategorikusan állítani, hogy a művészetet kizárólag társadalmi mozzanatok határozzák meg, nem más, mint a szociológia gépies alkalmazása, és arról árulkodik, hogy nem ismerjük a művészet természetét magát. Különben ennek a problémának egy józanabb felfogása, az a felfogás, melyben nem merülnek fel olyan dilemmák, hogy a társadalomhoz és annak ideológiai normáihoz legyünk-e hívek, vagy pedig a művészet sajátosságai és autonómiája mellett tegyük le a garast, és amelyet teljes joggal tudományosnak nevezhetjük manapság, rendkívül sok tényező közrejátszását ismeri el a művészet és a társadalom viszonyának kialakulásában, és ezeket figyelmesen tekintetbe kell venni. Mert noha tagadhatatlan, hogy az emberi tudat minden megnyilvánulását bizonyos mértékben társadalmi tényezők határozzák meg, ez mégis annyira általános megállapítás, hogy majdnem semmi gyakorlati jelentőséggel bír. Arról van szó, hogy a művészet egzisztenciáját a társadalomban annyi finom szál alkotja, és az időtől és helytől függően e szálak keresztződésének annyiféle módja van, hogy lehetetlenség egy minden esetre érvényes sémába foglalni.

Ezek közül a tényezők közül, amelyekkel minduntalan szembe találjuk magunkat, csak néhányat említünk. Ilyenek a társadalom ideológiai irányvétele az időbeli vagy földrajzi koordináták keretében, az általános szellemi és intellektuális klíma, a művészet társadalmi elkötelezettségének, a művészi kereslet és a hagyományos műformák rendszere és a velük szemben álló új kifejezésformák, a művészek alkotóereje, művészi anyagok és technikák. Már ez a néhány példa is jól szemlélteti, milyen

bonyolult tényezők határozzák meg a művészet egzisztenciáját és összefüggéseit a társadalommal. Csak még bonyolultabbá teszi a dolgot, hogy az emberi tevékenységekkel összefüggő tények között nincs úgyszólván egyetlenegy sem, amelyet ne vehetnénk lehetséges szempontnak a művészet jelenségének megvilágításában. A művészetnek a társadalommal való kapcsolatát erkölcsi, filozófiai, vallási, tudományos, fizikai, technológiai, fiziológiai, lélektani, pedagógiai, jogi, kereskedelmi és sok más nézőpontból szemlélhetjük, sőt, némelyikben az illető művészet társadalmi feltételére bukkanhatunk.

A lehetséges alkotóelemeknek ez a sokfélesége, ez a mozgalmas, kaleidoszkopikus kép mégsem jelenti azt, hogy minden ilyen szempontnak meg kell hogy legyen a maga társadalmi háttere. Például a művészet gazdasági aspektusának lehet társadalmi megfelelése, de a művészi kvalitásnak nem kell feltétlenül hogy legyen. Ha pedig — továbbá — fel tudjuk ismerni azt a társadalmi determinánst, mely megmagyarázza, hogy valamely korban és környezetben miért foglalkoznak előszeretettel ezzel vagy azzal a képzőművészeti műfajjal (történelmi kompozíció, zsáner, portré, tájkép), vagy technikákkal (freskó, olaj, tempera stb.), vagy képzőművészeti ágazattal (festészet, szobrászat, műépítészet), a művészi alkotóerő hitelessége mögött nem kell feltétlenül ilyen determinánsnak lennie, és legtöbbször nincs is. De azért e hitelesség megnyilvánulásainak, vagyis az egyén művészetének, vagy csak a műnek lehet társadalmi megfelelése, mégpedig a művész serkentésének, a mű elfogadásának vagy elvetésének formájában.

Ha tehát a művészetet általánosságban véve társadalmi mozzanatok határozzák is meg, azzal a megszorítással, hogy az egzisztenciájának körét alkotó valamennyi elemét és összes kínálkozó aspektusait ez nem jellemzi feltétlenül, mert nincs kötelezően mögöttük a maguk külön társadalmi megfelelése és determinánsa, mindez nem jelenti egyúttal azt is, hogy a művészet társadalomtudományos elemzése csupa általánosságokba torkollik, s hogy a társadalom meg a művészet viszonyának vonalán lehetetlen az egzakt tájékozódás. A kérdés csupán és mindenekelőtt a mód kérdése. Tudni kell tájékozódni, és azt, hogy mely alapvető tényeket kell tekintetbe venni és milyen jelentőséggel felruházni. A szociológus, aki a művészetnek a társadalomban elfoglalt helyzetével foglalkozik, tudja ezt, s a tudós biztonságával tájékozódik. Úgyszintén a hasonló kérdésekkel foglalkozó művészettörténész is.

A művészet és a társadalom viszonyában társadalmi megfelelésként vagy determinánsként jelenlevő tényezőknek ez a változatossága, ez a lehetőség, pontosabban az a szabály, hogy nem hatnak egyformán, vagyis egyesek kimaradnak, míg mások rendkívüli hangsúlyt nyernek, valamint az a tény, hogy a hatóerőként szereplő tényezők kölcsönösen feltételezik egymást, jelentős történelmi és dialektikus törvényszerűség. Ez pedig azt jelenti, hogy a művészet nincs alárendelve holmi absztrakt és egyetemes történelmi fejlődésnek, hogy nem olyan tevékenység és szellemi megnyilvánulás, mely állandóan és töretlen ívben fejlődik az alacsonyabbtól a magasabb formák felé, hogy például a középkor a reneszánszhoz képest nem dekadencia, hanem egyszerűen másfajta művészet, egészen más társadalmi megfelelések hatják át, más társadalmi determinánsokon és premisszákon alapul, és másféle szellem az ihletője. Minden kornak megvan a maga teljesen megalapozott művészete, az abban és a társadalomhoz való viszonyában munkáló tényezők sajátos szövevénye, saját-

ságos társadalmi feltételezettsége. Mindig egy-egy új teljességről van szó. Új meg új művészi formák alakulnak ki, új lesz a társadalmi háttér és a művészet új meg új jelentést és társadalmi szerepet kap.

A társadalmi háttér jelentőségének el nem ismerése, természetesen annak az igazinak, mely mindig számol az emberi szellem megnyilvánulásának értelmezett művészet sajátosságaival, bizonyos reakciós és idealista felfogásokhoz vezetett, melyek azt hirdették, hogy volt egyszer valahol egy abszolút, történelem feletti, eszményi művészet, s ezt a művészetet, túlszárnyalni nem, csak ismételtetni és utánozni lehet.

Teljes kritikai józansággal valljuk ma, hogy a művészet társadalmi determinánsai, noha maga a művészet társadalmi függvény, mégsem feltétlenül elsődlegesek, és nem mindig döntő tényezői valamely művészet fejlődésének vagy egy-egy művészi egyéniség kifejeződésének. Vannak pillanatok, amikor a művészet és a társadalmi alap kapcsolata rendkívül időszerű kérdésként merül fel az emberek tudatában, s e pillanatok közül kettő emelkedik ki szemléletességével. Az egyik az, amikor kialakul valamely világnézet, amikor még tart az adott társadalmi viszonyok és a rájuk támaszkodó konvenciók megteremtésének folyamata, amikor valamely gondolatrendszerrel úgy érzik, hogy hozzátartozik a kor atmoszférájához, amikor a társadalom meghirdeti eszményeit és mítoszait. De ennek nem kell egyidejűnek lennie, s rendszeren nem is egyidejű az adott kor vagy környezet művészetének kialakulásával és az életbe való beleágyazódásával. Úgy látszik, erre nézve nincs semmiféle társadalomtudományos törvényszerűség, s ha törvényszerűségről beszélhetünk, az inkább esztétikai. A művészet kapcsolatai ezekkel a mozzanatokkal akkor nyilvánulnak meg, amikor az szükségyszerűséggé válik, amikor erre a művészet kifejezésformái alkalmassá válnak. Így aztán a beavatatlan megfigyelő számára olybá tetszik, hogy hol a művészet marad le a társadalom mögött, hol pedig a társadalom a művészet mögött. Holott az igazság az, hogy a kettő találkozásának ideje nincs megállapítva, aminthogy ennek megnyilvánulási formája sem feltétlenül és túlzottan szemmel látható. Mert a művészet társadalmi kereteit képező társadalom és maga a művészet is szüntelen mozgásban van, és más-más időben számtalan különböző tényező találkozik benne, kereszteződik egymással és nyer különböző módon kifejezést.

Ez a folyamat, az életnek a művészetben való akkumulációja, párhuzamos azzal a folyamattal, amikor a művészet, a maga sajátos módján, tudatára ébred korának, önmagának, sajátos követelményeinek és belső törvényszerűségeinek, melyeket önmagában termel ki és dönt meg, tudatára ébred szükségleteinek az új, megfelelőbb kifejezésformák és az új technikai és technológiai lehetőségek tekintetében. Eközben jutnak kifejezésre azok a tényezők is, amelyek benne foglaltatnak a művészet elvében, de amelyeknek nem kell társadalmilag determináltaknak lenniük, és semmiféle társadalmi megfelelésük sincs. Ilyen tényező például az alkotás művészi értéke vagy maga a művészi egyéniség. Ilyenkor úgy tetszik, a művészet ellenállhatatlan fénnel ragyog a maga érintetlen-ségében és fenségében.

A másik mozzanat, amiben a társadalmi tényezők jelenléte megnyilvánul, az előbbi folyamattal párhuzamos. Ez a folyamat a művészet befogadásának módja, az a mód, ahogyan megtalálja a helyét az életben, ahogyan hat és ahogyan ellenhatásokat vált ki. Ez a művészet társadalmi szerepe, s éppen ez az a terület, ahol annyi a félreértés a művészet és a

társadalom között, még ha csak formális és látszólagos is, ahol ott tátong az a bizonyos szakadék, melyről azt állítják, hogy ma is megvan, nálunk is megvan, mi több, napjaink jellegzetessége. Ennek oka jórészt abban rejlik, hogy amikor a művészet és a társadalom egységéről beszélünk, gyakran bizonyos történelmi analógiákat veszünk számba, és olyan korok lebegnek szemünk előtt, amelyekről azt tartjuk, hogy ezt az egységet igen dicséretes módon valósították meg. Ez nem más, mint a művészet idealista felfogása, mely elhanyagolja annak történelmi-társadalmi feltételezettségét. Félreértésre ad okot továbbá az is, hogy a társadalom illetve azok, akik képviselik, a művészetben vagy a művészet révén önnön kép-másukra akarnak ismerni, méghozzá olyan formákban, melyeknek nem-egyszer semmi közük a művészethez.

Mindezek a mozzanatok egymást kiegészítik, és csak együttesen adhatnak képet a művészetről valamely társadalomban, de akkor is csak olyan képet, mely a részletek kisebb vagy nagyobb számában állandóan változik szemünk előtt, miközben egyik változás előidézi a másikat. Azt, hogy az összes tényezőknek ez a kölcsönös függősége milyen erővel jut kifejezésre, egy majdnem taláalomra kiválasztott példából is megérthetjük: a társadalmilag feltételezett művészet egy pillanatban a megismerés terévé és tárgyává válik, maga a megismerés pedig alakítani tudja sugárzásával az ismereteket befogadó szubjektumot, ami visszahat a művészi kereslet rendszerére, ez utóbbi viszont egyik azok közül a rejtett társadalmi tényezők közül, melyeknek igen nagy szerepük van a művészetek egzisztenciájában.

* * *

Hogyan tekintenek ma és nálunk a művészet és a társadalom viszonyának erre a problémájára? Mindez, sajnos, túl gyakran annak a kérdésnek a feszegetésére egyszerűsödik, hogy a társadalomnak mit kell vagy mit kellene tennie a művészetért, mi az, amivel a képzőművészetet mint a kultúra részét serkenteni lehet, s végül — amiről rendszerint kiderül, hogy a legfontosabb —, hogyan biztosítani a művész egzisztenciáját. Olyan dolgok ezek, melyeket természetesen nem hanyagolhatunk el, és mint heveny problémák, állandóan figyelmet érdemelnek. De nem ez az egyetlen kérdéscsoport, és nem is a leglényegesebb. Jelentősége, még ha deklaratív jellegű is, nyilvánvaló, de ugyanakkor rendszerint elmarad a művészet és a társadalom némely lehetséges összefüggésének mélyebb elemzése, igazi viszonyuk legalább megközelítően pontos méreteinek felismerése. Meg sem kíséreljük feltárni és megmagyarázni a társadalmi viszonyok konstellációjának esetleges hatását a kibontakozó művészi formákra. Nem történik kísérlet arra nézve sem, hogy közvetlenül és köntörfalazás nélkül fölvevünk a kérdést: milyen társadalmi oka van annak, hogy a korszerű művészi formák egyes típusai vagy egész művészi világnézetek kedvező talajra találtak nálunk, míg mások el vannak marasztalva. Egyszóval, hiányzik az, amit úgy lehetne jellemezni, mint művészetünk mélyebb, társadalomtudományos elemzését, melynek tanulságai hitelesebbek és tudományosabbak lennének azoknál, melyekben minden arra a megállapításra egyszerűsödik, hogy művészeink nemcsak hogy élnek, hanem visszaélnék szabadságukkal, és gépiesen utánozzák más, idegen művészetek formáit, melyek pedig másféle nemzeti és társadalmi determinánsokon alapulnak.

Mindenesetre igen érzékeny és bonyolult kérdés ez. Mi azonban itt csak azokra a jellegzetes mozzanatokra kívánunk rámutatni, melyek megjelölik művészetünk helyzetét a társadalomban, méghozzá társadalmunk sajátosságainak, a társadalom meghirdette eszményeknek a fényében. Induljunk ki abból, amit a képzőművészetről alkotott időszerű társadalmi tudatunknak jellemezhetnénk, s miután felmérjük ennek a művészetnek a minőségét és terjedelmét, megvizsgáljuk, hogyan nyilvánul meg, s azt is, milyen formák révén érintkezik a társadalom a művészettel. Végül az ebből a vizsgálódásból leszűrt megállapításokat összehasonlítjuk művészetünk tényleges állapotával, tényleges társadalmi helyzetével és szerepével.

Mit tartunk tehát a képzőművészetről alkotott társadalmi tudatunk kifejezésének? Hány de hány szentencia hangzott el nálunk, erről, s mind jó meghatározás, de úgy látszik, legjobb az, amely a dolgozó embernek a művészetre való jogáról szól. Ez elég komolyan hangzik ahhoz, hogy úgy érezzük, ezzel sok tekintetben máris meg van határozva a társadalom állásfoglalása a művészet iránt, s hogy ezzel a művészet létjogosultságának foka, jórészt tartalmi oldala s majdnem teljes egészében a szerepe is meg van határozva. Ám annak alapján, amit mint kortársak tudunk, nehéz nyugodt lelkiismerettel azt állítani, hogy ebben a gondolatban sűrítve benne van az erről a kérdéstről alkotott kollektív társadalmi tudat, egész súlyos kivételtől. Inkább úgy beszélhetnénk róla, hogy ez afféle időszerű és nemes jelszó, egy kisebbség harci jelszava, mely kisebbségben megérett az a tudat, hogy feltétlenül meg kell indítani egy szélesebb körű akciót, melynek végeredménye a kultúra és a művészet fogalmának szocializmussal való azonosítása lenne. S amíg a politikai és ideológiai társadalmi tudat nálunk kollektív minőséggé fejlődött, a művészetről való tudat még mindig a jelszó stádiumában van.

Feltétlenül meg kell vizsgálni, hogy ennek a jelszónak milyen szerepe volt azokban a lépésekben, melyeket a társadalom tesz, hogy állást foglaljon a művészet iránt, hogy meghirdesse legalább minimális követelményeit és megalkossa művészettel való érintkezése rendszerét. Társadalmunk állásfoglalása a művészet iránt magától értetődően feltételezi az egyéni művészi kifejezés szabadságának tiszteletben tartását, annak elismerését, hogy a művészetnek megvannak a maguk törvényei, melyeket nem lehet azonosítani a politikára és az ideológiára jellemző gondolkodásmóddal és következtetési módokkal, és a művészetek, a maguk sajátos módján, csupán koincidálhatnak velük. A társadalom alapjaiban ott vannak az egyiknek és a másiknak is a csírái, és gyümölcsökkel egyikük is, másikuk is a társadalom felé fordul. Sem a politikai, sem az ideológiai nyomás eszközeivel nem erőszakolnak a művészetre olyasmit, ami ellentétben van természetével, mely a művészetben mint az emberi szellem sajátosságos tevékenységében megnyilvánul. Ezeknél a megállapításoknál kívánni sem lehet eszményibbet, ez a tökéletes bizalom kifejezése a művészet értelmében, a humanitásban, mely minden igazi művészetben honos. De ha síkrazállunk is egy megalkuvás nélküli, igazi művészetért, egy olyan művészetért, mely a legnagyobb mértékben építő jellegű, és értékeivel mindent megad, amit csak ember az embernek nyújthat, ezzel még egyáltalán nem oszlattuk el azt a sok ellentétet és kételyt, mely itt mindjárt felmerül. Mert miről ismerünk rá az ilyen művészetre, kinek kell képesnek lennie arra, hogy ráismerjen, és kinek

GERZSON PÁL

Müterem

a kötelessége ez? Hogyan fogadni, hogyan biztosítani a minél erősebb pillanatnyi hatást, nem várva meg, hogy az élet ítélkezzen fölötte? Hogyan megóvni ezt a művészetet nemcsak a holnap számára, hanem biztosítani a jelen társadalmá számára is? Végére is megvalósítható-e az ilyesmi egyáltalán? Ezért ez az eszmény, a dolgozó embernek a művészetre való joga eszményével együtt, megérdemli, hogy átértékeljük a társadalom és a művészet viszonyában jelentkező többi mozzanat fényében is. Azt az első mozzanatot, mármint a társadalom és a művészet viszonyát, abban láttuk, hogy a társadalom követelményei a művészettel szemben művészeti követelmények, s ennek tételes és gyakorlati bizonyítéka az, hogy egyetlen művészi formát és művészi gondolatot sem szabad semmivel sem befolyásolni. Ezért is lehet ezt a művészet szükségletének tudataként megfogalmazni, amikor is a művészet már nem propagandaeszköz, nem is a társadalmi folyamatok személytelen kísérője, és érzéketlen tükör sem, melynek mindenáron tükröznie kell azt, mely egy-egy pillanatban mint megértett társadalmi valóság felbukkan; olyan művészet lesz ez, mely teljes értékűen alkotóművészet, humánus, és a maga, nem mondva csinált társadalmi determinánsaira támaszkodva szabadon fejlődik. A társadalomnak ez az állásfoglalása szemmel látható és egyértelmű, de kevésbé szembetűnő ennek az állásfoglalásnak egyik érdekes következménye, mármint az, hogy az eszmény és a gyakorlat, a kívánalmak és az eredmények között ellentmondás van. Tudniillik a társadalomnak ez az állásfoglalása a művészet iránt, vagyis hogy nem sugalmaz egyetlen határozott művészeti típust sem, részben oda vezetett, hogy megszűnt a művészi kereslet. Ez az állítás, hogy nálunk nincs művészi kereslet, esetleg tévesnek és elfogadhatatlannak tűnik, mert hiszen az anyagi lehetőségek határain belül, nálunk azért mégis létezik a műalkotások gyűjtésének bizonyos bejáródott rendszere! Itt azonban nem arról van szó, hogy a társadalom felvásárolja-e vagy sem a művészi alkotásokat, hanem arról, hogy valóban munkálkodik-e a művészi kereslet fellendítése körül, tudatában van-e, mekkora a művészet tényleges szerepe az életben, és hogy annak a művészetnek, melyet elvár, tekintettel említett állásfoglalására, tudja-e biztosítani a legkedvezőbb társadalmi hatékonyságot. Ha ennek mindenekelőtt valami tárgyilagos mércék alapján művészi értékűnek ítélt művészetnek kell lennie, mint nálunk előszeretettel hangoztatnak, akkor azt látjuk, hogy egy ilyen művészet keresletére nálunk nincsenek meg az élesen kifejezett társadalmi feltételek. Egy ilyen művészet igazi keresletéről csak akkor beszélhetünk, ha az összhangban van a dolgozó ember művészetre való jogának jelszavával, mert neki kellene szolgálnia. Ennek a követelménynek a megvalósítása azonban azt igényli, hogy a művészet értékének társadalmi tudata mindenkire kiterjedjen, tömeges, de éppoly alapos művészi nevelést és érett kritikai érzéket kíván, mert nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a művészet befogadása mindenekelőtt intellektuális tett, különösen, ha egy olyan művészetéről van szó, mely megszabadult minden művészetten kívüli hatástól. Kétségtelen, hogy mai, egyáltalán nem kielégítő általános műveltségi szintünkkel és azzal a sok-sok fogyatékossgal a legalemibb képzettségben is, igen messze vagyunk még ennek az eszménynek a megvalósításától. A társadalomnak tehát, illetve a társadalom képviselőinek, most az a feladata, hogy biztosítsa a művészi értékek befogadását, ugyanakkor pedig maga a társadalom még nem fejlődött

odáig, hogy ezeket az értékeket asszimilálja és a műalkotásnak normális és teljes értékű társadalmi hatékonyságot kölcsönözzön.

Az a körülmény, hogy a vezető ideológia viszonya a művészethez nem aktív viszony, hogy nem igyekszik befolyásolni, a társadalom pedig bizonyos értelemben támogatja a művészetet, ha nem másban, hát abban, hogy biztosítja az alkotás legelemibb feltételeit, elvontan szemlélve a dolgot, eszményinek tetszik. Az adott feltételek között azonban ez azt jelenti, hogy az egyetlen erő, mely hatni tudna a művészetre, lemondott erről a szerepéről. Arnold Hauser, aki olyan szép sikerrel foglalkozik a művészet társadalomtudományos felfogásának problémájával s aki számos marxista álláspontot is magáénak vall, úgy vélekedik, hogy a művészet fordulópontjainak és új formáinak jelentkezése párhuzamos a kereslet rendszerének fejlődésével és részben függ is tőle. Ám Hauser arra a tényleges igényre gondolt, amikor nemcsak hogy világos, miért tapasztalható kereslet valamely művészet iránt, hanem ennek a művészetnek már élesen körülhatárolt életfunkciója és értelme van. Ami viszont nem jelenti azt, hogy a kereslet rendszere önmagában véve sajátos típusú művészetet teremt. Ez a rendszer csupán egyik társadalmi tényező az adott típus kialakulásának folyamatában. A mi körülményeink közepette ez azt jelenti, hogy ha a társadalom vezető ideológiája tudatosan lemond arról a szerepéről, ami — mondjuk — a teológiáé volt a középkorban, akkor mindjárt érthető is, hogy társadalmi és nemzeti síkon nálunk miért nem kerültek felszínre olyan sajátosságok a művészetben, melyek félreérthetetlenül tudtára adnák mindenkinek, hogy egy olyan sajátos társadalom, mint amilyen a miénk, életre hívta a maga eredeti művészi formáit is. Mert azt már láttuk, hogy a művészet és a társadalmi eszmény mélyebb értelmű összetalálkozása spontán, s akkor áll elő, amikor azt számos tényező összejátszása megengedi, nem pedig az ideológiai premisszáknak a művészetre való gépies reflektálódásával.

Noha mindezek után igen kézenfekvő az a megállapítás, hogy nálunk a művészi alkotások iránti kereslet nem határozott társadalmi alapokon, hanem bizonyos elvont ideálokra nyugszik, azon a feltételezésen, hogy mi a helyes, mégis el kell ismerni, hogy éppen ennek az eszménynek, minden elvontsága ellenére, megvannak a maga társadalmi gyökerei, és hogy művészetünk, akármilyen is, éppen ennek az eszménynek a révén, közvetve bár, mégiscsak a mi szocialista társadalmunk művészete. Különbözik hát tagadhatatlanul nagy erőfeszítések történnék ez eszmény és művészetünk társadalmi helyzete ma még szükség szerű ellentmondásainak felszámolására. Eszerint a művészet egyáltalán nincs elveszve a társadalom számára. Az igazság egyszerűen az, hogy a művészet társadalmi egzisztenciájával összefüggő eszmények még messze vannak a kedvező megvalósulástól, az egész vállalkozás nagysága pedig nemcsak abban tükröződik, hogy az egyetlen helyes és lehetséges útra esett a választás, hanem abban is, hogy ez az út a legnehezebb, leghosszabb és legfelelősségteljesebb is egyszersmind. Annak a szakadéknak az áthidalása, mely napjaink egy-egy alkotása és annak sokoldalú társadalmi funkciója közé ékelődik, s erre kézzelfogható erőfeszítések történnék, a társadalomnak a művészethez való felemelését, művészetre való nevelését is magában foglalja. Közismert dolog, hogy egy jog, ha nem élnek vele, elveszíti jogi erejét, ezért kell a dolgozó embernek olyan képesítést nyújtani, hogy miután kritikai tudatra és a művészetben való tájékozódásban önálló-

ságra tett szert, élni is tudjon ezzel a jogával. Mindenben jelentős mozzanat az, s enélkül el sem lehet kezdeni, hogy a dolgozóknak a művészetre való jogát senki sem köti művészetten kívüli tényezőkhöz, melyek erkölcsi, didaktikai, ideológiai vagy más téren esetleg megnyilvánulhatnak a művészetben, s jelentős az is, hogy olyan irányzat sincsen, mely tápot adna e művészetten kívüli komponensek hatásának.

Ezért a dolgozó ember művészetre való jogának jelszavát nem úgy értelmezzük, hogy most hozzá kell látni valami eleve meddő felvilágosító munkához, hogy a művészetet közelebb vigyük az átlagos, névtelen dolgozó tömegek színvonalához, hanem ellenkezőleg, úgy, hogy a dolgozó embert kell kiemelni a szürke, személytelen közepszerúségből, javítani általános műveltségén és ugyanakkor művészetre nevelni, azzal a céllal, hogy egy bizonyos fokú, elengedhetetlenül szükséges kritikai tudattal rendelkezék, sőt talán az önálló műélvező kreatív tudatával is. Még csak a kezdetén vagyunk ennek a nagy és hosszadalmas munkának, mely nemzedékek és nemzedékek próbaköve lesz, de ha azokra az eszményekre gondolunk, melyek ezt feladatunkul tűzték ki, nem kell aggódnunk a művészet sorsáért.

Borbély János fordítása

KÉT VILÁGSIKER ANATÓMIÁJA

VUKOVICS GÉZA

I.

Íme két újkeletű dráma: Rolf Hochhuth — A helytartó, s Peter Weiss — Marat—Sade.

Mindkettő német író műve.

Mindkettőt Nyugat-Berlinben mutatták be először.

Mindkettő nagy port vert fel, és világsikert aratott.

Mindkettőt szinte egyidőben, ez év elején vitték színre Belgrádban és Pesten, és a két-két, azaz összesen négy előadás egybevetése lehetővé teszi, hogy más és más színpadkép és beállítás alapján valahogy biztosabban, „tapasztaltabban” közeledjünk a két műhöz.

II.

A maga hatásos eszközeivel minden eseményt, még a kultúra-művészet termékeit is gyorsan közvetítő-terjesztő korunk „érdeme”, hogy Hochhuth és Weiss színműbe foglalt dilemmájának akkora a visszhangja.

Shakespeare annak idején lángra gyújtotta egész Angliát, de a tűz csak nehezen, évszázados késéssel harapódzott el Európában. Shakespeare újrafelfedezése a XIX. század elején Lessing, Goethe, Schiller nagy élményének következménye. A lelkesedés előbb csak a Shakespeare-művek olvasására, magyarázására korlátozódott, s jó pár évnél kellett elmúlnia, míg a színpadi „föltámadásra” is sor került. Az ibsenizmus is először csak afféle szellemi megmozdulás volt, amit csak később követett az Ibsen-drámák bemutatása Európa-szerte.

A Helytartó meg a Marat—Sade alighogy megjelent könyv alakban, máris színre került minden metropolisban, s egyidejűleg pro és kontra véleményhullámzást váltott ki. Egyik szellemi-műszaki vívmánya ez napjainknak, a modern időknek, melynek „erényeit” a két mű, ha nem is tagadja teljesen, de erősen kétségbe vonja.

III.

A helytartó 1962 februárjában a nyugat-berlini Theater am Kurfürstendamm bemutatta Rolf Hochhuthnak, egy addig ismeretlen hamburgi lektornak A helytartó című drámáját. A szerző Pater Maximimi-

lian Kolbe, a 16670. számú auschwitz-i fogoly, és Bernhard Lichtenberg, a berlini Szent Hedwig templom prelátusa emlékének ajánlott ötfelvonásos, 250 gépelt oldalas s legalább nyolcórás előadást igénylő színművét. (A két pap önként vállalta a zsidók sorsát.)

„Tizenhét éves voltam Hitler halálakor. Mint minden fiatal német, én is megkérdeztem magamtól, hogyan gyilkolhatták tömegesen a zsidókat Németország nevében?! Nem szüntem meg kérdezni önmagamtól, hogy mit tettem volna, ha felnőtt vagyok. Az is foglalkoztatott, hogyan kerülhetett kapcsolatba a keresztény gondolat legfelsőbb reprezentánsa (a pápa) a gyilkossal? A kéziratot először visszautasították, végül is a Rowohlt kiadó vállalta. Erwin Piscator három órára lerövidítette.”

A drámát, azaz íróját a nemrég elhunyt nagy német rendező, Piscator fedezte fel, s nyomban vállalta színpadravitelét. Igaz, jócskán megkurtította, noha előbb úgy tervezte, hogy két egymást követő előadáson mutatja be, sőt kijelentette: „Túl hosszú ahhoz, hogy jó darab lehessen? Nem, inkább túl jó ahhoz, hogy hosszúnak minősüljön!”

a) *További állomások.* A dráma címszereplője XII. Pius, a taktizáló, a Szovjetunió ellen hadakozó Hitler gáztetteit elhallgató pápa, akivel szembeszegül a kegyetlenségeken felháborodó, nemesi származású fiatal pap, Páter Riccardo:

„A gyilkos nem megmentő! Mesebeszéd Nyugatról
Kereszténységről! — elvihet az ördög
Ha egy immár milliósoros gyilkost
Kereszteslovagként kegyel a pápa.”

Roppant kényes téma! Érdekes követni a Helytartó világkörüli útját.

Bécs: A Volkstheaterban került színre, négyórás változatban, Epp igazgató irányításával. Jean Roman írta az előadásról: „Ha kissé enyhítve vannak is a jelenetek, amelyek perbe fogják a szentatyát, egészében maradtak azok, amelyek a náci és a német nagytőkések gáztetteit mutatják be.”

Egyébként a bemutatón botrányos jelenetek játszódtak le. Egy csoport fanatizált ifjúkatolikus megkísérelte lehetetlenné tenni az előadást. A jól szervezett ellenség már az utcán röplapokat osztogatott, amelyek Hochhuthot történelemhamisítással vádolták. Amikor a teremben a hangos tetszés- és nemtetszés-nyilvánítás botrányra fajult és a hangzavar tetőpontjára ért, Epp igazgató hatalmas erővel kiáltott be a lármába: — Ez a darab rekviem, halottak millióiért!

Párizs: Az Athénée-Louis Jovet színházban tartották meg a bemutatót, telt ház előtt, csak maroknyi rendbontó okvetetlenkedett: felváltva éljeneztek XII. Pius és gyalázták a zsidókat. A kritika, amely Peter Brook rendezését ridegnek és száraznak találta, egyebek között így reagált: „A Helytartó nem kizárólag dokumentumdarab, nemcsak több-kevesebb ügyességgel színpadra alkalmazott politika, hanem minden sematizmustól mentes, magas színvonalú lélektani dráma, tömör és csattanós dialógusokkal. Brecht nevét emlegetik Hochhuth-tal kapcsolatban. Inkább Schillerre emlékeztet, az Egmontra, és a párbeszéd előadásnak azokra a lehetőségeire, amelyekkel a film szolgál.”

New York: A két és fél órára meghúzott amerikai változat Howard Taubman szerint „kiélezni a darab robbanékony téziseit, sőt a rövidítés az eredetinel erőteljesebben kíméletlen, dühös j'acusse, amely egyenesen XII. Pius pápa személye és politikája ellen irányul”.

Londonban az előadás keretében filmet pergettek a náci gyűjtőtáborokról, *Lipcsében* a négy óra alatt egyetlen tenyér sem verődött össze, sőt az előadás végén sem, a katolikus *München* nem mert vállalkozni a harcos darab önálló bemutatására, megelégedett a nyugatberlini Volksbühne vendéjátékával.

b) *Politikai vita*. A Helytartó nemcsak a színházi köröket zaklatta fel. Felsorakoztak érveikkel és ellenvetéseikkel a világi és egyházi politikusok, történészek s más érintett és érdekelt személyek is.

A párizsi Madelaine templomban misét celebráltak XII. Pius emlékének tiszteletére, azok megbélyegzésére, akik a szentatyát mocskolják.

Az amerikai *The Sign* lap, a támadás a legjobb védekezés elv jegyében, a zsidó—arab viszályt vitte terítékre, a „zsidók bűnét” emlegetve, azok lehurrogása érdekében, akik a „zsidók ellen elkövetett vétket emlegetik.

A *Salzburger Nachrichten* írta: „Az olvasmány (a könyv alakban megjelent dráma) leköt, újra meg újra elakasztja a lélegzetünket. Elkekerít, a kétségbeesés szakadékába taszít, rabul ejt a nyelve, melynek meggyőző ereje alól nem tudja magát kivonni az ember.”

A *Neues Österreich* szerint: „Hochhuth szenzációhajászó író, siker vadász, akitől Miss Keeler londoni szalonringyó is órákat vehet.”

A párizsi *Figaró*ban Vladimir d'Ormesson, Franciaország volt szentszéki követe, azt hangoztatta, hogy XII. Pius kizárólag egyházi ügyekkel foglalkozott, mit sem tudott a nácik barbarizmusáról.

A vatikáni *Osservatore Della Domenica* 1964. június 28-i különszámát XII. Pius „magasztos emlékének” szentelte.

Párizsban Saul Friedländer: XII. Pius és a Harmadik Birodalom címmel a hiteles történelmi dokumentumok erejével védte Hochhuth igazát. Állításait nehéz megcáfolni, a történész adalékai nyomós érvek:

1942 nyarának elején a nyugati szövetségesek képviselői megkísérelték nyílt állásfoglalásra bírni a Vatikánt. Cordell Hull amerikai külügyminiszter tudtára adta vatikáni követének, hogy ha a pápa elítelné a hihetetlen borzalmakat, valamelyest fékezhetné a nácik akcióit. S eljuttatott egy emlékiratot is a Szentszékhez, amelyben szóvá tette a varsói gettó likvidálását, a gyűjtőtáborokban folyó tömeges kivégzéseket. „A holttesteket zsiradék, a csontokat pedig műtrágya előállítására hasznosítják.”

A pápa meg, amikor tudomást szerzett a lengyelországi katolikus pápák deportálásáról, vatikáni vendégszereplésre hívta a berlini állami opera zenekarát.

Weizsäcker, Hitler vatikáni megbízottja 1943. szeptember 3-án Berlinbe táviratozott jelentésében megnyugtató adatokat továbbított XII. Pius magatartásáról: „A pápa és egy olasz politikai újságíró beszélgetésének bizalmas szövegéből a következőkről értesültem: Arra a kérdésre: — Mi a véleménye a német népről? — a pápa állítólag ezt válaszolta: — Nagy nép, harcában a bolsevizmus ellen nemcsak barátaiért, hanem jelenlegi ellenségeiért is áldozatokat hoz.”

Mit lehet ehhez hozzáfűzni, semmi többet, mint amit Hochhuth papírra vetett:

Riccardo: ... Szentatyám, Dánia királya, egy védtelen ember, megfenyegette Hitler, hogy egész családjá viselni fogja a csillagot, ha Dánia zsidói is rákényszerülnek! Nem merték őket kényszeríteni! Végre mikor szánja magát cselekvésre a Vatikán, hogy megengedjék nekünk, papoknak, szegényenpír nélkül vallani, hogy az Egyház szolgálja vagyunk, mely a felebaráti szeretetet mondja legfőbb parancsolatának.

Pápa: Non possumus.
Nem lesz és nem lehet, nem írunk Hitlernek. Őt — és áldatlan személyében a németeket in corpore csak provokálnók és denunciálnók. Minket azonban tartsanak, még Rooseveltet is tiszties alkuszának.
Fejezzük be végre, ad acta.

Riccardo: Egyházát az Isten ne rontsa meg, csak, mert egy pápa bujkál az Úr parancsa elől.

Peter Leibe, XII. Pius védője állítja: „Az isteni gondviselés a háborus évek alatt azért adta a kormányt XII. Pius kezébe, mert Pacelli, temperamentumos elődjével ellentétben nem volt kapható nyílt állásfoglalásra.”

Hogy is vezércikkkezett 1939-ben a *Völkischer Beobachter*, amikor elhunyt XI. Pius, aki nyíltan szembe helyezkedett a faszizmussal: „Olyan pápát válasszanak a bíborosok, aki több megértést tanúsít a nemzeti szocializmus iránt, mint XI. Pius, aki képtelen volt megérteni a nemzeti szocializmus nagyságát, és azt, hogy ez a mozgalom mennyire életszükséglete Európának.”

A nemezis hozta, hogy a hitleri kívánalmaknak megfelelő pápa került a katolikus egyház élére, és bekövetkezett mindaz, ami Hochhuthot arra készítette, hogy megírja drámáját.

c) *Néhány észrevétel.* A XIX. század végén a drámaelméletben két (szélsőséges) felfogás honosodott meg. Azóta is mindkettő szilárdan tartja magát. Az egyik álláspont az, hogy a dráma kizárólag az irodalom területe, s a színi produkció úgy tartozik hozzá, mint például a regényhez az olvasás. A másik elv Reindhardt német rendezőtől ered: a dráma valójában a színpadon válik élő alakulattá, az írott szöveg pusztán vázlat.

Roman Ingarden cseh filozófus is azt vallja, hogy a színmű egy vázlatos, a konkrét lehetséges alakzatok sokféleségétől terhes építmény. Ismert érvelés ez, Husserl fenomenológiájának szerves tartozéka.

Ebből kell kiindulni, amikor vizsgálat tárgyává tesszük a Hochhuth-drámát. Erre késztet kissé gyanúsán magától értetődően az a tény, hogy a kétszázötven oldalnyi szövegből ki-ki majdhogynem tetszése szerint ragad ki 80—130 oldalnyit, már attól függően, hogy két és fél vagy négyórás előadást akar-e kihozni. Ahány előadás, ahány bemutató, annyi eltérő változat. Szinte nem lehet szabadulni attól a bizzar gondolattól, hogy a szerző a rengeteg bizonyító anyagot azért hordta egybe, hogy nyomós oka legyen vádat emelni egy pápa ellen. A tények halmozásával szinte önmagát sarkallta, hogy szavát hallassa egy szent és tévedhetetlen személy ellen, aki nemsokára „boldog lesz”, talán éppen a reázdult vád-lavina visszahatásaként.

Hochhuth öt felvonáson át halmozza egymásra a tényeket, hogy mintegy megnyugtassa lelkiismeretét és kierőszakolja önmagából az annyi botrányt okozó vádat.

Az első felvonásban élénk állítja Riccardo Fontana jezsuita pátert, akinek apja XII. Pius bizalmas tanácsadója. A berlini nunciátuson ismerkedik meg Kurt Gerstein ellenállóval, aki beférkőzött a Gestapóba, és aki tudomására hozza: a németek milliókat gyilkolnak le, a Vatikán meg ezt szótlánul tűri. Ebben a felvonásban jelenik meg a szörnyszülött Doktor is, aki nem ismer sem erkölcsöt, sem irgalmat, s egy bombabiztos óvóhelyen rendezett lakomán Eichmann és társai is „színre lépnek”. Fél esztendővel később, 1943 februárjában Rómában pereg le a második felvonás; Riccardo meggyőzi apját, hogy kísérelje meg rábírnival a pápát: ítélje el nyilvánosan Hitler gonosztetteit. 1943 októberében játszódik le a harmadik felvonás, a római zsidók elhurcolását mutatja be. A dráma csúcspontja a negyedik felvonás: Riccardo és a pápa összeütközése. Az ötödik felvonás színhelye Auschwitz. Együtt szerepel itt a foglyokat gyilkoló Doktor is, meg a zsidók sorsát vállaló Riccardo, aki későn döbben rá, hogy a náciakkal szemben hiábavaló a pusztá dac, csak a küzdelem segíthet. A drámát a következő mondat zárja: „Még egy teljes évig működtek a gázkamrák, amíg 1944 novemberében után két hónappal a szovjet katonák felszabadították az életben maradt auschwitzi foglyokat.”

Nem véletlen, hogy a drámai konfliktus éppen a negyedik felvonásban éri el tetőfokát, ahol is — Lukács György megfogalmazásával élve — a művészet a jelenség és lényeg új egységét teremti meg. Így jön létre az ún. „valótlan valóság”, azaz a valóságot mélyebben, általánosabban megragadó új valóság. Ezen az ütközőponton lényegül át a dokumentum, az adat s válik drámává, Riccardo és a pápa találkozása bontja ki az emberi szenvedélyeket, végbemegy az arisztotelészi katarzis, amely magában foglalja egy hathatósan ki nem fejlődött tragédia csíráját.

A pszichológia egyszerű tétele, hogy a jól ismert szomszéd egyéni katasztrófája sokkal inkább megindít, mint a távoli ezer ismeretlen szerencsétlensége. Nos, ebben a felvonásban válik Riccardo is ilyen „közeli ismerőssé”, akinek sorsa aggodalomba ejt.

A kierkegaardianus Gerstein, a nihilista Doktor meg a többi szereplő csak „kísérője” a drámának, nem válik igazi hőssé. Korunk valósága, amely sokak szerint nagyobb tragikum, mint a művészet, négy felvonáson át „felülmúlja” az író képességeit. Ezért nem lehetett a Helytartóból igazi tragédia, hanem csak „egyfelvonásos” dráma. Nehogy félreértés essék,

kissé részletezzük, hogy mit értünk „igazi tragédián”. Menjünk tán vissza a tragédia őskorába, Szophoklész Oedipus királyának zárószavát idézve:

„Nézzetek rám: Théba népe, itt a híres Oedipus,
Ki a Nagy Talányt megoldta, leghatalmasabb király,
Minden polgár irigy szemmel leste boldogságomat:
S nézzétek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!
Senki hát halandó ember, ki e földön várja még
Végső napját, ne nevezzen boldognak, míg élete
Kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.”

Nem az a pusztán tanulság, hogy az isteni törvényt nem szabad megszegni, s hogy a gyilkosságot megtorolják, minden erkölcsi igazságnál erősebb „ős-igazság”, mondhatni létállapot kerül előtérbe, ezáltal a tragédia feltárja a teljes igazságot, amely csak egy katasztrófa után nyeri el igazi értelmét.

A Helytartóban is lejátszódik a katasztrófa, de mivel a konfliktus után a dráma veszít művészi átlényegítő erejéből, Riccardo felismerése, hogy másképp kellett volna megvívnia harcát, csak felemás erkölcsi igazság marad, nem döbbsentet rá arra a lényeges igazságra, amely a pápával folytatott vitájában már éles körvonalat kapott: az emberi egzisztencia létállapota: a szüntelen cselekedet, tettvallás.

Mivel a legtöbb jelenet csak megrázó illusztrációja, helyzetképe az örök, de mindig konkretizált emberi „megdicsőülésnek” — amely a görög tragédiában az isteni törvényekkel megküzdő hőst bukásán át felemeli, Shakespeare-nél pedig a társaival viaskodó és elhulló ember egyéniségét mutatja meg —, a Hochhuth-dráma már a kezdet kezdetén szinte leküzdhetetlen akadály elé állítja a rendezőt. Kivételek nélkül, s az említett okok miatt nem véletlenül, minden változatú bemutató központi része a már említett negyedik felvonás, és a többi csak többé-kevésbé ügyesen megválogatott körítés. A belgrádi és pesti előadás is erre utal. Mindkét esetben a pápa és Riccardo összecsapása a legkifejezőbb rész, s szinte szemet szúr a komédia határát súroló belgrádi „betét” a római német rendőrfőnökkel, vagy pedig feleslegesen, jobban mondván hézagosan hat a Doktor „előjátéka” Helga pincérlánnyal a pesti változatban.

Ezért a Helytartó dráma „egy nagy felvonással”, de ez az egy felvonás szinte magához emeli, átnemesíti a többi is. Mindenesetre a kortárs emlékezete-tapasztalata is átsegíti a drámát azokon a buktatókon, amelyek onnan erednek, hogy a művész, nem tudta átlényegítően megragadni a valóságot.

IV.

Marat—Sade. Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeegógyintézet színjatszói előadják De Sade úr betanításában. Ez Peter Weiss 1964-ben írt színművének teljes címe, amely mintha valamely grafomániában szenvedő hajdani különc fejében született volna meg.

A szerző hasznos megjegyzéseket fűzött darabjának történelmi háttéréhez, hogy némi eligazítást adjon, nehogy a rendező—színész—néző el-

vesszen abban a „káoszban”, amely abból a mindent megengedő ötletből ered, hogy a színészek elmebetegeket alakítanak, a megszemélyesített örültek meg színházat játszanak.

„Charenton olyan intézményből volt, ahova nemcsak az elmebetegeket szállították, hanem oda kerültek azok is, akik viselkedésükkel lehetlenné tették magukat a társaságban. Sade 1801—1814-ben bekövetkezett haláláig a charentoni elmeógyógyintézetbe volt internálva, ahol néhány évig alkalma volt az ápoltak körében színdarabokat rendezni, és színészként is szerepelt a színpadon... Marat-val való vitája azonban teljesen képzeletbeli, és csak azon a tényen alapul, hogy Sade tartotta az emlékbeszédet Marat halála után, hogy saját fejét mentse. Ami bennünket Sade és Marat szembeállításából érdekel, az a végsőig vitt individualizmus és a politikai és társadalmi átalakulás gondolata közti konfliktus. Sade is megvolt győződve a forradalom szükségességéről, és műveik támadást jelentenek a korrupt uralkodóosztály ellen, azonban ő is viszszaad az új rend híveinek erőszakos intézkedéseitől és a harmadik út modern képviselőjeként áll közöttünk.”

a) *A mű elemei, hősei.* Weiss művének tárgya 1793 nyara, a francia forradalom válságának kezdete, és ezt 1808-ban, Napóleon Franciaországában a charentoni elmeógyógyintézet bolondaival játszatja le. Felsorakoztatja az ún. totális színház minden eszközét, hogy minél hatásosabban kifejtse gondolatait. Részletes útmutatása értelmében a színpad minden pontján szinte egyidejűleg történik valami, a cselekmény hullámszerűen árasztja el a színpadot, amelyen De Sade márki, akit a szadizmus névadójának dicsősége illet, a maga kreálta Marat-val vitatkozik.

A többszörösen rétegződő műnek többféle hőse is van, noha a Marat—Sade címrövidítés csak két főszereplőre utal.

De Sade haladó, de a forradalomból kiábrándult tépelődő értelmiségi:

„Először lehetőséget láttam a forradalomban
egy mértéktelen bosszú-műre
egy orgiára mellyel a régi álmok sem vetekedhetnek
de aztán láttam
mikor a bírák között ültem én is
nem vádlottként nem úgy mint máskor
hanem bíróként
akkor már láttam nem tudom rászánni magamat
hogy a vádlottakat hóhérkézre adjam
Mindent elkövettem hogy felmentsem őket s megmeneküljenek
Láttam nem vagyok alkalmas arra hogy öljek
holott ez volt a végső lehetőség
hogy létem bizonyítékát kicsikarjam
most pedig
a nagy esély előtt
émelygett a gyomrom
Szeptemberben a tisztogatási akciók alatt
a karmeliták kolostorában
hirtelen összegörnyedtem az udvaron
és hánynom kellett”

Marat, a meggyőződéses forradalmár:

„A természet némasága ellenében
én a tetteket szegezem

E roppant közönyben
értelmet talállok
A mozdulatlan szemlélődés helyett
én beavatkozom
és bizonyos dolgokról kimondom hogy hamisak
dolgozom azért, hogy ezek is megváltozzanak és jobbak legyenek
Csak azon múlik
hogy saját hajunknál fogva emeljük fel magunkat
hogy kivetkőzzünk végre önmagunkból
és hogy mindenre friss szemünk legyen”

Duperret és Corday a rousseau-i idealista polgári szabadságeszmény
képviselői, s ezért készek feláldozni önmagukat is:

„Ahogy ti ott fönt mozdulatlan állva messzebbre láttok
mint ameddig hóhéraitok tekintete ér
úgy állok majd én is ott
ha minden elvégeztetett”

Coulmier, az elmeegógyintézet igazgatója, a megállapodott polgári
életszemlélet elégedett, magabiztos képviselője:

„Tisztelt közönség felvilágosult korban élünk
E múltba vetett pillantás után újra térjünk
vissza e kevésbé zaklatott jelenbe
melyben ha nem is teljes nyugalmat lelve
mégis bizalommal várjuk hogy mit hoz a holnap
hová már úgy mondják a gondok át nem hatolnak
Más időket élünk a körülmények ma mások
nincsenek elnyomók nincsenek bukások
ráléptünk az újjáépítés ösvényeire
van kenyérünk s van szénünk télire
s bár van háborúnk is nem baj hiszen
ami előttünk ragyog mégiscsak a végső győzelem”

Roux pedig Marat-nál lánglelkűbb forradalmár:

„Tehát túrtetek
hogy meggyilkolják azt aki harcolt értetek
Sorsára hagyjátok tunyaságból
és tudatlanságból
S éppily tétlenül nézitek
hogy az ellenség
vérrel vassal arannyal
megszilárdítsa birodalmát
és elrabolja tőletek
a közös tulajdont a föld javait
Most utoljára
keljetek fel
Tanuljatok látni
Tanuljatok ítéletet mondani
Mutassátok meg nekik
hogy nem maradtok
kisemmizettek”

A négy énekes meg a népet megszemélyesítő ápoltak a tetre kész, de
vezetőre váró tömeget képviseli:

„Bár a többségnek kevés jut s több jut a keveseknek
haladunk a közös cél felé aminél nem ismerünk helyesebbet,
és kimondhatjuk véleményünket mindenféle alakban
s amiről nem beszélhetünk megmondjuk azt is de halkán”

b) *A két változat.* Hochhuth szabad kezet enged a rendezőnek, hogy tetszése szerint alakítsa ki a terjedelmes szövegből a neki megfelelő változatot. Weiss ezt maga tette meg.

Az első változatban a bolondokházát, Napóleont, a birodalmat, forradalmat és kényuralmat éljenző ápoltak félrelökik az őket vezetni akaró Roux-t, vad táncot lejtenek, Sade diadalmasan nevet, Coulmier parancsára pedig az ápolók leütik a dühöngőket.

Az új, azaz második változatban a forradalmi tömeget, a népet megszemélyesítő örültek felvonulása valójában a forradalom apoteózisa. Roux-val az élükön leveszik intézeti sapkájukat, felkelőkké válnak, szinte hősi pózban rognak össze Coulmier embereinek ütlegeitől. Ennek az ún. rostocki változatnak 33. jelenetébe beiktatott részben az igazgató felszólítására De Sade, Corday, Marat, Roux elmondják téziseiket, összegezik pályafutásuk eredményeit. De Sade megtagadja Marat útját, hitet tesz individualista életszemlélete mellett, elismeri vereségét, de tanítása továbbélését jelzi.

Az első változatban De Sade és Marat vitája, sportkifejezéssel élve: eldöntetlen.

A második változatban: Marat igaza domborodik ki.

c) *Különbéle értelmezés.* Annak a korszerű felfogásnak jegyében, hogy a rendezők úgy használják a szöveget, mint a régi görögök a mítoszt, hogy az adott helyzetben egy meghatározott eszmét képviseljenek, a Marat—Sade groteszk dráma többféle értelmezést nyert.

Nyugat-Németországban De Sade eszméi diadalmaskodnak; ebben a beállításban a márki mintha a divatos Zen-buddhizmus propagálója lenne, annak hirdetője, hogy a céltalan és értelmetlen világ legfőbb realitása a semmi.

A rostocki bemutató Brecht-szerűen, elidegenítő hatásokkal vonja le a félre nem érthető következtetést és tanulságot: Marat eszméi győznek.

Az angol Peter Brook a kegyetlenség színházának bravúr számát produkálta a Weiss-műből.

A svéd Ingmar Bergman a patológiára, a szereplők beteges hajlamainak felfokozására helyezte a hangsúlyt, a színészek alakító készségének minden lehetőségét kiaknázva.

Pesten De Sade magába roskad, Belgrádban kacag; Pesten Marat-é a diadal, Belgrádban, talán a Marat-t alakító színész hibájából, De Sade-é. A pesti előadás a második változatot hozza, jöllehet a remek színészek, a kitűnő rendezés ellenállhatatlan varázsa hatalmába kerít, mégis képtelen támad. Az első változat „érintetlenül tálalta” a szerző kételyeit, téziseket-antitéziseket sorakoztatott fel a lét értelmének, az élet igenlésének dilemmájához. S miután önmarcangoló vívódásában tisztázott néhány kérdést s több értelmét látta a harci tettnek, úgy gondolta, hogy megváltozott álláspontját beleviszi a színműbe is, akár annak árán, hogy az utólagos beavatkozás folytán csekély, de észrevehető eltolódásokat idéz elő az adott pillanatban kivetítődött művészi szintű „valóságban”.

Innen egy látszólagos ellentmondás. Az első változatot bemutató belgrádi együttes művészi megjelenítő ereje élményszerűbb, mint a második

változatra támaszkodó pesti előadás, noha a pesti színészi-rendezői teljesítmény felette áll a belgrádinak. Miért? A pesti változatban eldőlt a dilemma, a bolondokháza ápolitjai forradalmárokká vedlettek át, vezetőit is kaptak az őket buzdító Roux személyében, de érezni, ez a rendező meg az utólag magát meggondoló szerző erőteljes külső beavatkozásának következménye; itt már nincs minnek eldőlnie, a kétely elműlott, a nézőnek csak a hatásos benyomást kell magával vinnie s nem a kételkedést. A belgrádi változat befejezetlensége tovább működteti a gondolatot, nem kerekíti le a „valótlan valóságot”, nyitott kérdéseket hagy, és éppen ezáltal tartósabban bevon a színpadon kialakított valóság kérdéskomplexumába. Fura tanulság: a lezárt, kikerekített mondanivaló hamarabb vesz vonzó-ébresztő hatásából, mint a megválaszolatlan kérdésű kétely.

d) *További lehetőségek.* Weiss groteszk drámája színház a színházban, de nem pirandellói értelmében. Pirandellónál a „színház a színházban” két rétege azt bizonyítja, hogy a színház is valóság. Weissnél a színész és néző egygyé válik, az örültek nemcsak játszanak, hanem nézik is a játékot.

Korunk színházi esztétikusai a sokféle mellékirány mellett két főutat ismernek, az egyik Brechté, a másik az abszurd színházé. Tudni való, hogy a brechti politikai színház az emberi viszonylatoknak orvosolható társadalmi bajaival foglalkozik, az abszurd színház pedig az emberi lét reménytelenségét ábrázolja a maga módján.

Weiss művében fellelhetők mindkét irányzat stíluselemei, habár nyilvánvaló, hogy a brechti színház közelebb áll hozzánk.

A brechti elidegenítés ötletes alkalmazása: a szókimondásra korlátlan lehetőséget nyújtó örültekháza, továbbá az, hogy a példázat keretében újabb példázat következik, ezenkívül a liturgikus szertartásokra jellemző beosztás: Marat felmagasztalása, Sade ostorozása stb., ami a brechti tan-drámákra emlékeztet.

Az „egzisztencialista” De Sade az erotomán Dupurret meg az álomkóros Corday pedig halványan, de érezhetően az abszurd színház néhány jellegzetes alakjára emlékeztetnek.

Weiss mindenesetre nemcsak több eszközzel, hatásosabb színpadképekkel, következetesebb cselekménybonyolítással nyújt többet, mint Hochhuth, hanem a groteszk dráma sajátos keretében töretlenebbül építi a maga színpadi valóságát — főleg az első változatban —, mint Hochhuth, és épp azáltal ad többet, hogy nem jut el a kierőszakolt végkövetkeztetésig. Így teljesebben jeleníti meg a maga mivoltában a tépelődő, a tett és nem tett között hányódó embert.

De talán ez a legigazabb művészet: a létet, nemlétet kutató örökké nyitott kérdés.

FIATAL MAGYAR MŰVÉSZEK TÁRLATA BELGRÁDBAN

ACS JÓZSEF

A fiatal magyarországi művészek az akadémia elvégzése után, 35 éves korukig, továbbra is szervezett formában működnek, a Fialal Művészek Stúdiójának nevezett szervezetbe tömörülnek. A fiatal művész tehát nem magára hagyott „szabad úszó”, hanem a Stúdió segítségét élvezi. A Stúdió pályázatokat ír ki, irányít, és közös akciókat szervez. Legjelentősebb akciói az évente megrendezett kiállítások.

A Stúdiónak jelenleg 232 tagja van. Ezen a belgrádi tárlaton 32 művész szerepel, tehát a tagság 13 százaléka. Hogy mennyiben képviselik a kiállító művészek a lényeges stílus-törekvéseket, azt nem tudjuk megállapítani, viszont következtetünk a katalógus előszavából: „Mi nem elégszünk meg csupán a szocialista tartalommal, hanem az új művészettől szocialista érzelmet is várunk, nem önmagáért, hanem azért, mert fejlődésünk ilyené alakított bennünket”. Az eddigi szabadon és egyénien értelmezett realizmussal a mezőn és a gyárakban dolgozó embert festették; az új generáció ugyanezt a föladatot szélesebben és mélyebben értelmezi. „A szocializmus nem befejezett folyamat, hanem fejlődésének és kialakulásának a korát éljük, és ezért senki se várjon a művészekről doktrínát.”

„Ha egy új művészet kialakul, az abban különbözik a mostanitól majd, hogy leveti próféta ruháját, nem vágyakozik máshová, nem lesz lázadó, hanem a fejlődő étellel együtt kíván maradni, és kiveszi a részét az építésben, saját magához méltóan olyan alkotásokat hoz létre, melyek eszmeileg szilárdak — a szocializmus eszméit hordják.” Ez így művészi utópiára emlékeztet, mert ha a művészetben a menedzserek hangja erősebb, mint a művészek hatása — és gyakran így van —, máris kialakul a kettősség: a művész kétes szabadsága — az „önmagának alkotó”, az úgynevezett független művész, és a hivatásos irányító, a szellem és a művészet fölépítményében a csúcs-ideológus. Ilyen elkülönülés egyaránt megellehető a nyugati társadalom és a szocialista államok művészetében is. Az intézmények és a „kísérő személyzet” ránehezedik a művészetre. Intézményekre szükség van, még ilyen kockázatok árán is, de a deformálódás veszélyét csakis több különféle intézmény párhuzamos fennállása háriíthatja el. Ahol teljesen összpontosított intézmény működik, az monopolista helyzetet alakít ki, és abba a hibába esik, hogy a tartalmas munkát külsőségekkel és hatalommal pótolja, hogy elhivatottságát igazolja. Állandó a veszély, hogy a művészet és a társadalom viszonya deformálódik.

De hol van a termelési viszonyoknak megfelelő szabad művészet? Mindenesetre több a kilátás és a lehetőség ott, ahol nem kötik egyetlen stílus-irányzathoz a művészetet és ahol nem ápolnak udvari művészetet. A történelem folyamán sokszor előfordultak visszás jelenségek, a társadalom mérvadó része nem hitt az újat hozó művészeknek. Az impresszionizmus a „liberális kapitalizmus művésze”, de éppen annak a hívei nem ismerték föl az impresszionizmusban saját művészetüket. A német expresszionizmus nyugtalanságában a szocialisták és a kommunisták nem látták, hogy ugyanazokból a forrásokból fakad, mint az, amely az osztályharcnak állandó impulzusokat ad. Később a szocialista államokban az osztályharcos művészetet klasszicizáló eszközökkel akarták megteremteni és a munkásmozgalmi élet, újjáépítés, szövetkezeti élet, üzemi motívum, aktuális témáit akadémikus realizmussal és egy föllázított festőiséggel festették. A festőnek a konzerváló ismétlés volt a föladata.

Magyarországon a művészetnek előkelő társadalmi szerepe van, de a magyar közönség, talán irodalmi műveltsége folytán, valahogy nem vette észre a képzőművészet degradálását, amikor a „természet-utánzó” szerepet juttatta neki. Hagyományosan a konzervativizmus él tovább. Ezért aztán hosszú idő óta ez az első tárlat nálunk, amelyet szabadban rendeztek meg, és amelyen több stílus-törekvést láthatunk. A kiállításon képviselve van az absztrakt művészet, a szemlélődésen alapuló gondolati festészet, a magyar festészet tájjellegének nagy hagyományaira épülő új festészet és az új figuratív törekvések.

Az absztrakt művészek közül *Keserű Ilona* két kitűnő képpel szerepel, az informelles színcsokrot zárt formával, a körrel hozza ellentétbe. A robbanó színek és a fekete kör gondolatában született képek a magyar temperamentum hiteles kifejezőjének tűnik. *Foth Ernő* szürrealista ízű absztrakt művész. Kagylós formák és tengeri növények zárt formákat alkotnak a képein. *Fajó János*nak egy posztkubisztikus Picassóra emlékeztető csendélete van. Márpedig epigon és műhelykísérletekbe tartozó képeket nem kellene kiállítani.

A szemlélődésből és gondolati törekvésekből erednek *Gerzson Pál*, *Csik István* és *Veres Sándor* művei. *Gerzson Pál*nak a képén az anya és az asztalnál ülő három gyermeke a valóság és a valóságon túli világ összekötése, metafizikai utalású kép. *Gerzson* érdekes gondolati és meditatív festő, a problémát művészi transzponálásban mutatja be, kár, hogy nincsen több képe. *Csik István* konstruktivista és szerkezeti ritmusa átmenet az absztrakcióhoz. *Veres Sándor* három képpel szerepel, képei az elvont és a konkrét elemek elvegyítésével a tudat derengéseinek érdekes poézisét nyújtják. Semmi sem határozott, mintha a régi és az új világ titkon találkozna a képein.

A természeti látványhoz szorosabban kapcsolódó festők (így nevezik a Stúdió egy véleménykutató nyomtatványán) *Szurcsik János*, *Klimó Károly*, *Magos Gyula*, *Sváby Lajos*, *Gruber Béla*, *Bartl József*, *Benedek György*. *Szurcsik* két képpel szerepel és olyan realizmust képvisel, ahol a tárgyoknak szimbolikus, lokális színük van. A kubikosok *Derkovitsra* emlékeztetnek. *Klimó Lámpa* című képe hagyományos, de férfias, sommás festészet, a másik csendélete *Braque* stílusát követő kép. *Magos Gyula Kenderkötözők c.* képe a tárlat legjobb alkotásai közé tartozik. Konstruktív szerkezet, vibráló, érdes faktúra, talán ez a magyar stí-

lusnak egyik megnyilatkozása. Sváby eredeti arcképfestő. Bartl enyhén kontúrozó dekoratív képeket állított ki. Benedek piros-vörös színváltó-zataiban fest, a magyar festőknél gyakran megfigyelhető vörös színskálában való festés a meditáló hajlammal azonos, de nem nosztalgiában, hanem egy fölgyülemelő energiában tartja a képet. *Lakner László* a pop artot képviseli. Kompozíciója érdekes (1964-ben festette), dinamikus, zsúfolt, meglepő alkotás, de az egyes fragmentumok között hiányoznak az üres átmeneti síkok.

A grafikusok között *Bojtos Károly*, *Fajó János*, *Gyulai Livius*, *Jurida Károly*, *Lenkey Zoltán*, *Gy. Molnár István* és *Pásztor Gábor* szerepelnek. Majd minden kiállító a rézkarcot műveli, gyakori a szövegillusztráció. *Gy. Molnár* elvont elemekkel tölti ki a teret. Mintha konkrét tárgyak lennének. Máskor a mértani idomokat informelles feloldással enyhíti. *Jurida Károly* Rabelais Gargantuájához készített kitűnő rézkarokat. *Lenkey* expresszionista, Dinnyeevője Permekére emlékeztet. *Gyulai* zsúfolt, elbeszélő kisgrafikát művel. *Bojtos* a szórakozás groteszk jelenségeit figyelmeztet meg rézkarcaiban.

A tárlatot a kisplasztika egészíti ki. Kár, hogy közepméretű szobrokat nem állítottak ki. *Bencsik István* az S-vonal formájában stilizálja a Lovast és a lovát. *Czinder Antal* Anya gyermekével c. szobrában az érzelem végtelenségét bizánciasan fejezi ki. A nagy szemek az ismeretlenbe mélyednek. *Kiss Nagy András* kubikosa patetikus monumentalitású szobor. A kubikosok a bulldózerek idejében nem lehetnek hősök, akár mennyire szeretnénk glorifikálni az izommunkát. *Ligeti Erika* Copernicusa érdekes és szigorú egyszerűségű bronzérem. *Melocco Miklós* leboruló női alakja tartalmas, kifejező alkotás. *Meszes Tóth Gyula* a jellemábrázolásban és egyszerűsített formáival tűnik ki. *Ifj. Pál Mihály* klasszicizáló kis figurát állított ki *Papachristos András* és *Veszprémi Imre* művei is figyelemre méltó alkotások.

A szobrászat azonban általában még konvencionális keretekben van. A grafika gazdag és egyénileg szabadon értelmezett kifejezési módja közelebb áll az alkalmazott grafikához, mint az önállóhoz. A festészet mutatja a legnagyobb stílus-változatokat és művészi színvonalban a kiállítás java részét teszi. Talán külön-külön kellett volna bemutatni a festészetet, a szobrászatot és a grafikát, akkor jobb áttekintést kaphattunk volna a legújabb nemzedék művészi törekvéseiről.

JEGYZET

AZ ÚJ NÉMET LÍRÁBÓL

GÜNTER EICH 1907-en született, az NSZK-ban él. 1950-ben a Gruppe 47 díjat kapta, 1959-ben a Büchner-díjat. Hangjátékokat is ír.

HEINZ KAHLAU 1931-ben született, az NDK-ban él. Munkás volt. 1950 óta jelennek meg versei. Költői pályája Brecht nyomdokain indult.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER 1929-ben született a bajorországi Kaufbeurenben. Költő és publicista. Jelenleg Norvégiában él. A Gruppe 47 tagja.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1966 JÚNIUS. — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KEZIRATOKAT NEM ORZUNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FORUM CÍMÉN A 657-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KERJÜK FELTUNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20,—, FÉL ÉVRE 10,—, EGYES SZAM ÁRA 2. — ÚJ DINÁR: KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 31,25, FÉL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.

